

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Manuel De Landa
yeni *bir* toplum
felsefesi

Manuel De Landa yeni *bir* toplum felsefesi

Öbikleşme teorisi ve toplumsal karmaşıklık

Manuel De Landa Mexico City doğumlu filozof, sanatçı, bilim yazarı. Yazılım tasarımcılığı, programlama, çağdaş sanat, minör felsefe ve göçebibilim üzerine çalışmaktadır. Fernand Braudel, Max Weber ve Gilles Deleuze düşünceleri ekseninde materyalist tarih anlayışına odaklanan De Landa, *Intensive Science and Virtual Philosophy*, *War in the Age of Intelligent Machines* gibi kitapların yanı sıra tarih felsefesinde çığır açıcı bir eser olan *Çizgisel Olmayan Tarih* (Metis Yayınları, 2006) başlıklı kitabı kaleme almıştır. Halen European Graduate School'un Felsefe Bölümü'nde ve Princeton Üniversitesi'nin Mimarlık Bölümü'nde ders veren De Landa "yeni materyalizmin" temsilcilerindendir.

Kolektif Kitap ~ 131

Yeni Bir Toplum Felsefesi.

Öbikleşme Kuramı ve Toplumsal Karmaşıklık

Özgün Adı:

A New Philosophy of Society.

Assemblage Theory and Social Complexity

© Manuel De Landa, 2006 ~ © Kolektif Kitap, 2017

ISBN: 978-605-2205-16-7

Türkçesi: Sercan Çalıcı, 2017

Yayıma Hazırlayan: Eda Çaça

Sayfa Düzeni: Semih Büyükkurt

Kapak Tasarımı: Deniz Akkol

1. Baskı, Ekim 2018, İstanbul

Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216

Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12

Sertifika No: 12491

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad. No: 26/5 - Beyoğlu, İstanbul

www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com

T: 0212 252 89 30 - F: 0212 243 96 39

Bu kitabın hakları AnatoliaTelif Hakları Ajansı aracılığıyla Bloomsbury Publishing'den alınmıştır.

Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla

çöğürilamaz ve iletilmez. Tüm hakları saklıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Alışveriş: <https://rantey.org>

Yeni Bir Toplum Felsefesi
Öbekleşme Kuramı ve Toplumsal Karmaşıklık

MANUEL DE LANDA

Türkçesi Sercan Çalcı

İçindekiler

Giriş	7
I. Tümlüklere Karşı Öbekleşmeler	19
II. Özlere Karşı Öbekleşmeler	49
III. Kişiler ve Ağlar	85
IV. Örgütlenmeler ve Hükümetler	121
V. Şehirler ve Uluslar	165
Notlar	209
Dizin	245

Bu kitabın amacı toplumsal ontolojiye yeni bir yaklaşım getirmektir. Tıpkı diğer her ontolojik araştırma gibi bu da ne tür varlıkların mevcut olduğunu meşru bir şekilde iddia edebiliriz sorusuyla yakından ilgilenir. Burada savunulan ontolojik bakış açısına geleneksel olarak “gerçekçi” denilmiştir: Genellikle gerçekliğin zihinden bağımsız olduğu hükmüyle tanımlanan bir bakış açısıdır bu. Ne var ki toplumsal ontoloji sözkonusu olduğunda bu tanımın vasıflandırılması gerekir, çünkü insan zihinlerinin varlığına son verildiği takdirde, küçük topluluklardan devasa ulus-devletlere birçok toplumsal varlık topyekûn ortadan kalkar. Bu anlamda toplumsal varlıkların zihinden bağımsız olmadığı açıktır. Dolayısıyla toplumsal ontolojiye gerçekçi bir yaklaşım, toplumsal varlıkların onları kavrayışımızdan özerkliğini savunmalıdır. Toplumsal varlıkların kavrayıştan bağımsız bir gerçekliğinin olduğunu söylemek, onları incelemek için kullandığımız kuram, model ve sınıflandırmaların nesnel olarak yanlış olabileceğini yani bu varlıkların gerçek tarihini ve içsel dinamiklerini kavramada başarısız olabileceklerini öne sürmek demektir.

Ne var ki, tam da sosyalbilimcilerin kullandığı model ve sınıflandırmaların, incelenen varlıkların davranışını etkilediği önemli durumlar vardır. Sözgelimi “ka-

dın mülteci” veya “hiperaktif çocuk” gibi kategorileri kullanan siyasi ya da tıbbi sınıflandırmalar, bu şekilde sınıflandırıldıklarının farkına varmaları halinde bu insanlarla etkileşime girebilir. İlk durumda, kendi ülkesindeki korkunç koşullardan kaçan bir kadın, göç etmek istediği ülkenin “kadın mültecileri” sınıflandırmak için kullandığı ölçütün farkına varıp davranışını o ölçüte uydurmak üzere değiştirebilir. Bu durumda “kadın mülteci” teriminin göndergesine yönelik ontolojik taahhüdü sürdürmek güçtür, çünkü tam da bu terimin kullanımı kendi göndergelerini yaratabilir. Diğer taraftan, bazı genel terimlerin göndergelerinin aslında hareketli hedefler olabileceğini kabul etmek de toplumsal gerçekçiliği sekteye uğratmaz: Kadın mültecinin durumunu açıklamak isteyen biri, kategoriler ve onların göndergeleri arasındaki etkileşimin gerçekleştiği bağlamı kurarak, o kadının “kadın mülteci” teriminin anlamına dair farkındalığının yanı sıra kurumsal örgütlenmeler (mahkemeler, göçmen büroları, havaalanları, limanlar, alıkoyma merkezleri), kurumsal normlar ve nesneler (yasalar, bağlayıcı mahkeme kararları, pasaportlar) ve kurumsal pratiklerin (kapatma, gözetim, sorgulama) bir bütün olarak nesnel varoluşuna başvurmak durumundadır. Başka bir deyişle gerçekçi bir toplumsal ontoloji açısından burada açığa çıkan sorun, genel terimler bütününe ait anlamların kısır döngü yaratarak sosyale bilimcilerin kendi göndergelerine ilişkin algıyı biçimlendirmesinden *değil*, kurumlarla pratikler bağlamında ve kimi özel durumlarda anlamlara indirgenebilir olmamasından kaynaklanır. Filozof Ian Hacking’in dediği gibi:

Bireyler olarak hiperaktif çocukların nasıl sınıflandırıldıklarının ve dolayısıyla sınıflandırılmaya nasıl tepki verdiklerinin bizzat farkında olduklarını kastetmiyorum kesinlikle. Elbette bunun farkında olabilirler fakat etkileşim sınıflandırmayı çevreleyen kurumlar ve pratiklerden oluşan daha geniş bir matriste gerçekleşir. Hiperaktif olarak tanımlanan çocukların “uyarıcısız” sınıflara koyulduğu bir dönem olmuştu: Çocuklar aşırı faaliyet için hiçbir olanağa sahip olamasınlar diye uyarıcıları asgariye indirilmiş sınıflardı bunlar. Sıralar birbirinden epey uzaktı. Duvarlarda herhangi bir süsleme yoktu. Pencereler perdelerle örtülüydü. Öğretmen hiçbir aksesuarı olmayan sade ve siyah bir elbise giyerdi. Duvarlar asgari düzeyde ses geçirecek şekilde tasarlanmıştı. *Hiperaktif* sınıflandırmasının çocuklarla etkileşime girememesinin yegâne sebebi, birey çocukların bir sözcüğü işitip buradan hareketle değişmeleri idi. Bu sınıflandırma, çocukları bu şekilde sınıflandırmaya vakfedilmiş kurum ve pratikler dahilinde tanımlanan kimselerle etkileşime giriyordu.¹

Kısacası sözcüklerin anlamlarının bizzat kendi göndermelerini etkilediği çetrefilli vakaların varlığının kabulü, kurumlara ve pratiklere yönelik gerçekçi bir yaklaşımı hiçbir surette zayıflatmaz. Aksine, bu sorunun isabetli bir çözümü kurumsal örgütlenmelerin, kişilerarası ağların ve diğer birçok toplumsal varlığın mevcudiyetini kavrayıştan bağımsız addeden bir ontoloji talebinde bulunuyor gibidir. Bu gerçekçi çözüm, fenomenolojiden etkilenmiş

sosyologların ve sözümona “toplumsal inşacıların” taraftarı olduğu idealist çözüme taban tabana zıttır. Aslında Hacking’in belirttiği gibi bu sosyologlar “inşa” terimini, “terimin asıl anlamını yani parçalardan hareketle inşa etme ya da öbikleştirme”² anlamını görmezden gelerek, tamamen metaforik anlamda kullanıyorlar. Buna karşın, bu kitapta tanımlayacağımız gerçekçi toplumsal ontoloji tamamen nesnel öbikleşme süreçleri hakkındadır: Kişilerden ulus-devletlere değin çeşitlilik barındıran toplumsal varlıkları, dilin önemli fakat kurucu olmayan bir rol oynadığı, aslen özgül tarihsel süreçler aracılığıyla inşa edilmiş öbikleşmeler biçiminde ele alacağız.

Gilles Deleuze 20. yüzyılın son on yıllarında öbikleşmelere ve kendi tarihsel kimliklerini yaratıp istikrarlı kılan süreçlere ilişkin bir kuram oluşturdu. Bu kuramın heterojen parçalardan inşa edilmiş çok çeşitli bütünlere uygulanması amaçlanmıştı. Atomlar ve moleküllerden biyolojik organizmalara, türlerden ekosistemlere dek birçok varlık öbikleşmeler biçiminde değerlendirildi ve buradan hareketle tarihsel süreçlerin ürünü varlıklar olarak görüldü. Kuşkusuz bu sadece insanın tarihini ifade etmez, “tarihsel” terimi kozmolojik ve evrimsel tarihi de kapsayacak şekilde kullanılır. Öte yandan öbikleşme kuramı toplumsal varlıklara da uygulanabilir, ancak gerçek şu ki onun gerçekçi kimliğinin kanıtı doğa-kültür ayrımını aşmasıdır. Yine de Deleuze’ün (büyük kısmı Félix Guattari’yle birlikte yazılan) eserlerinde öbikleşme kuramına ayrılan görece az miktardaki sayfanın dört başı mamur bir kurama karşılık gelmediği biçiminde bir itiraz da geliştirilebilir.³ Gerçekten de doğrudur bu.

Fakat söz konusu birkaç sayfada, öbekleşmelerin özelliklerini nitelemek için kullanılan kavramlar (“ifade” ya da “yerli yurtlulaşma” gibi kavramlar) ziyadesiyle detaylandırılmış ve hatta Deleuze’ün eserleri genelindeki diğer kavramlarla da ilişkilendirilmiştir. “Öbekleşme” kavramının kendi kavramsal görevlerini icra ettiği bütünlüklü fikirler ağı göz önünde tutulursa, bir kuramın en azından temel ilkelerine sahip oluruz. Ancak bu da bir başka güçlüğü doğurur. Öbekleşmeleri nitelemek için kullanılan kavramların tanımları Deleuze’ün eserlerinin geneline yayılmıştır: Tanımların bir kısmı bir kitapta bulunur, başka bir yerde genişletilir ve daha sonra anlaşılması zor birtakım makalelerde vasıflandırılır. Kavramsal tanımların belirlenmesinin kolay olduğu bu gibi durumlarda bile, genellikle kolayca anlaşılan bir yoruma imkân tanıyan tanımlar verilmez. Bu ise öbekleşme kuramı üzerine bir kitabı, sayfalarının büyük kısmını yorumbilgisine ayırmaya mahkûm etmek gibi görünür.

Bu güçlüğü bertaraf etmek için başka bir çalışmamda Deleuzecü ontolojinin bütününe açık ve çözümleyici bir tarzda yeniden kurdum ve Deleuze’ün “gerçekten kastettiğinin” neredeyse tamamen gereksiz olduğu takıntısı ile doğrudan doğruya öbekleşme kuramını ilgilendiren kısımları da çalışmaya dahil ettim.⁴ Bu kitapta da benzer bir stratejiden yararlanacağım: Teknik terimler hakkında kendi tanımlarımı verecek, onları savunmak için kendi savlarımı kullanacak ve savlarımı geliştirmek için de bambaşka kuramsal kaynaklardan istifade edeceğim. Bu manevra Deleuzecü yorumbilgisiyle haşır neşir olma gereksinimini tamamen safdışı bırakmayacak fakat işin bu

kısmını notlarla sınırlamama olanak tanıyacak. Burada geliştirilen kuramın aslında Deleuze'ün kendi ontolojisi olmadığını düşünen okurlar, isterlerse bunu “yeni-öbekleşme kuramı”, “öbekleşme kuramı 2.0” veya başka bir şekilde adlandırabilirler.

Kitabın ilk iki bölümü, yeniden düzenlenmiş bu öbekleşme kuramının temel fikirlerini takdim ediyor. Bu kuram ilk olarak, kendi parçalarına indirgenebilir olmayan bir bütüne ait özelliklerin *sentezini* açıklamak zorundadır. Bu sentetik işlev dahilinde öbekleşme kuramının, Hegelci diyalektik gibi tarihsel olarak ondan yaşlı birtakım rakipleri vardır. Bu sebeple birinci bölümde hayata geçirilecek önemli görevlerden biri, öbekleşmeleri Hegelci tümlüklerle mukayese etmektir. Temel fark, öbekleşme kuramında bir bütünün sentetik ya da yeni beliren özelliklere sahip olmasının analiz imkânını ortadan kaldırmamasıdır. Başka bir deyişle, organik tümlüklerin aksine, öbekleşmenin parçaları kusursuz bir bütün oluşturmaz. İkinci bölümde, inorganik, organik ve toplumsal öbekleşmelerin sentezini açıklamak için tarihsel süreçleri kullanırken, süreklilik arz eden kimlikleri açıklamak için özcülüğe gerek olmadığını iddia edeceğim. Bu da öbekleşme kuramına, toplumsal gerçekçiliğin temel kusurlarından biri olan özlerin varoluşuna yönelik ontolojik sadakati savuşturma imkânı tanıyacak.

Temel fikirler sergilendikten sonra gelen üç bölüm, öbekleşme yaklaşımını somut vaka çalışmasına uyguluyor: toplumsal gerçekliğin mikro ile makro düzeyleri arasındaki bağlantı sorunu. Bu sorun geleneksel olarak indirgemeci terimlerle ifade edilmiştir. Sosyalbilimlerde

indirgemecilik genellikle tecrit halindeki birey kişiler tarafından verilen rasyonel kararları önemli addeden mikro iktisadın ayırt edici özelliği olan metodolojik bireycilikle açıklanır. Ancak mikro düzey mefhumu bireysel rasyonaliteye değil de bireysel deneyimi yapılandıran rutinler ve kategorilere dayalı olsa bile, toplumsal inşacılığın fenomenolojik bireyciliği yine de indirgemecidir. Bu bireyciliklerin hiçbirinde rasyonalite ya da deneyimin yanı sıra “bir bütün olarak toplum” gibi bir şeyin mevcut olduğunun inkârı yoktur. Fakat bu gibi bir varlık, sırf bir yığılım biçiminde, yani onu kendi parçalarının toplamından fazla kılan özelliklerden yoksun bir bütün biçiminde kavramsallaştırılır. Bu sebeple mikro-makro sorununa yönelik bu çözümlere “mikro indirgemecilik” diyebiliriz.

Mikro-makro sorununa yönelik tarihsel olarak benimsenmiş diğer görüşe göre, gerçek anlamda varolan şey toplumsal yapıdır; birey kişilerse içine doğdukları toplumun ürünlerinden ibarettir. Genç Durkheim, yaşlı Marx ve Talcott Parsons gibi işlevselciler bu bakış açısının örnekleridir. Bu yazarlar birey kişilerin varoluşunu inkâr etmez fakat aile ve okul aracılığıyla sosyalleştikleri vakit ait oldukları toplumların veya toplumsal sınıfların değerlerini içselleştirdiklerini, verili bir topluma tabiiyetlerinin kolaylıkla gerçekleşebileceğini varsayarlar. Buysa mikro düzeyi sırf bir yan etki haline getirmeye meyillidir ve bu sebeple sözkonusu bakış açısı “makro indirgemeci” olarak nitelenebilir. Sosyalbilimlerde praksis gibi ara bir düzeyi toplumsal gerçekliğin hakiki çekirdeği haline getirmek dahil mikro ve makronun, bu asli düzeyin tali ürünleri olan bireysel faillik ve toplumsal yapıya eklem-

lenmesi sorunu bağlamında alınan başka birçok konum vardır. Bu, Anthony Giddens gibi önde gelen çağdaş sosyologlarca takınılan ve “yarı-indirgemeci” denilebilecek bir tutum gibi görünür.⁵

Elbette her şey bu üç indirgemeci görüşten ibaret değildir. Çalışmaları ne mikro ne de makro toplumsal varlıklara odaklanan çok sayıda sosyalbilimci vardır: Erving Goffman’ın karşılıklı sohbet ve diğer toplumsal karşılaşmalar üzerine, Max Weber’in kurumsal örgütlenmeler üzerine, Charles Tilly’nin toplumsal adalet hareketleri üzerine çalışmaları mevcuttur. Toplumsal ağ kuramı üzerine çalışan birçok sosyologu ya da şehirler ve bölgeleri inceleyen coğrafyacıları saymıyorum bile. Bu yazarların çalışmaları mikro ve makro arasında bulunan çok sayıdaki ara düzeyi, gerektiği gibi kavramsallaştırılmamış ontolojik statüleri günışığına çıkarır. Öbekleşme kuramı hem bu yazarların hem de (indirgemeci bakış açılarını savunanların çalışmaları dahil) diğerlerinin yaptığı katkıların layıkıyla tespit edilebileceği ve aralarındaki bağlantıların etraflıca açıklanabileceği çerçeveyi temin edebilir. Bunun sebebi, özellikleri parçalar arasındaki etkileşimlerden doğan bütünler olan öbekleşmelerin bu ara varlıkların herhangi birini modellemek için kullanılabilir olmasıdır: Kişilerarası ağlar ve kurumsal örgütlenmeler insanların öbekleşmeleridir; toplumsal adalet hareketleri, ağ biçimli birtakım toplulukların öbekleşmeleridir; merkezi hükümetler birtakım örgütlenmelerin öbekleşmeleridir; şehirler, bina ve caddelerden madde ve enerji akışları için yapılan iletim hatlarına dek çeşitli altyapı bileşenlerinin yanı sıra insanların, ağların ve örgütlenmele-

rin öbekleşmeleridir; ulus-devletlerse şehirlerin, şehirlerle örgütlendirilmiş coğrafi bölgelerin ve bu gibi birkaç bölgenin oluşturduğu eyaletlerin öbekleşmeleridir.

3., 4. ve 5. bölümler kişisel (hatta kişialtı) ölçekten başlayıp, her seferinde bir ölçek yukarı çıkarak bölgesel devletlere ve ötesine doğru bir yolculuğa çıkarıyor okuru. Okur henüz yeni beliren bu bütünlerin tamamını meydana getiren yukarı doğru hareketi tecrübe ederek, çağdaş dünyayı niteleyen bu indirgenebilir olmayan toplumsal karmaşıklık hakkında fikir edinebilir. Fakat burada önerilen ontolojik şemanın daha basit veya eski toplumlar için geçerli olmadığı anlamına gelmez bu: Sözcğeli-mi şehirleri ya da büyük merkezi hükümetleri olmayan toplumlara uygulanmak üzere daha kısıtlı bir biçimde kullanılabilir. Diğer yandan çokkültürlülük ekseninde herhangi bir çaba sarf etmiyorum: Örneklerimin hepsi ya Avrupa ya da ABD kaynaklı. Buysa kişilerarası ağlar ya da kurumsal örgütlenmeler gibi toplumsal öbekleşmelere ait özelliklerin bazılarının, farklı kültürlere göre takriben değişmez olduğu inancımı yansıtıyor sadece. Ancak Batı ulusları menşeli açıklamalar bile genellikle noksandır ve 5. bölüm hariç örneklerimin tarihsel boyutları etraflıca tetkik edilmemiştir. Daha eski çalışmalarımın, tarihi ve tarihsel dinamikleri ele almış olması ve bu kitapta özellikle önceki tarihsel anlatılarımın failleri olan varlıkların ontolojik statülerinin açıklığa kavuşturulmasıyla ilgilenmem sebebiyle, bu noksanlar mazur görülebilir.⁶ Bu kitap için en önemli şey, okurun mikro olandan makroya giden yolculuğu deneyimlemesidir, bu nedenle tarihsel örneklerin noksan olması okurun her bir ölçek düzeyi

için harcayacağı zamanı azaltmayı yani yukarı doğru hareketin hızını artırmayı amaçlıyor. Umarım mikro ve makro arasındaki bu unutulmuş bölgenin karmaşıklığı içsel olarak kavrandığı vakit, şu ya da bu uca imtiyaz tanımaya dönük entelektüel alışkanlığı kırmak kolaylaşır.

Diğer yandan mikro-makro sorununun ara ölçek düzeylerinde faaliyet gösteren toplumsal varlıkların çokluğu bakımından çözülmesi, “büyük ölçek” ifadesinin anlamını açıklığa kavuşturmak için birkaç söz etmeyi gerektiriyor. Bu ifadenin alışıldık anlamı geometriktir, tıpkı bir şehirdeki en uzun caddenin bu olduğu veya bir ulus-devletin bir diğerine kıyasla daha büyük bir alanı işgal ettiği söylendiğinde olduğu gibi. Ancak bu ifadenin geometrinin ötesine geçen fiziksel bir anlamı da bulunur. Mesela fizikte uzunluk, alan ve hacim *uzamsal* özellikler olarak sınıflandırılır; bu, enerji miktarını ve bileşen sayısını da içeren bir kategoridir. Benim kullandığım “büyük-ölçek” ifadesi bu son uzamsal anlamıyla geometrik değildir. Sözelimi kişilerarası iki ağ, işgal ettikleri coğrafi alanın boyutuyla değil içerdikleri üye sayısı üzerinden ve ölçek dahilinde mukayese edilecektir, bu sebeple daha fazla sayıda üye barındırması koşuluyla yerel bir topluluğu yapılandıran bir ağın, isterse bütün gezegeni kapsasın, coğrafi olarak dağılmış arkadaşları birbirine bağlayan bir ağdan daha büyük olduğu söylenecektir. Ayrıca daha büyük olmak burada ele alacağımız toplumsal varlıkları farklılaştıran özelliklerden yalnızca biridir. Uzamsal değil de (bir ağdaki bağlantıların yoğunluğu veya bir örgütlenmedeki otoritenin merkezilik derecesi gibi) *yeğîn* olan ve aynı ölçüde önemli birçok özellik

daha mevcuttur. Son olarak bu kitapta toplumsal varlıkları hem özellikleri hem de kapasiteleriyle yani diğer toplumsal varlıklarla etkileşime girdiklerinde yapabilecekleriyle tanımlayacağım.

Kültürlerarası mukayeselerin noksanlığı, toplumsal mekanizmaların detaylı analizlerinin olmaması veya tarihsel örneklerin zayıflığı sebebiyle hayal kırıklığına uğrayabilecek okurlara bu kıymetli görevlerin hiçbirinin zayıf bir ontolojik çerçeve dahilinde, gerçek anlamda gerçekleştirilemeyeceğini söylemekle yetinebilirim. Sosyalbilimciler bu görevleri ontolojik temeller olmadan icra edebilirmiş gibi davrandıklarında, genelde örtük ve bu yüzden de eleştirilmeden benimsenen bir ontolojiyi kullanırlar. Bu açmazdan basitçe yakayı sıyırmaksa imkân dahilinde değildir. Dolayısıyla filozoflar, sosyalbilimcilerin işini onların yerine yapabilirmiş ve yapmaları gerekiyormuş gibi davranamayacak olmalarına rağmen, ontolojik açıklama görevine büyük bir katkı sunabilirler. Bu kitabın yerine getirmeye çalıştığı görev budur.

Manuel De Landa
New York, 2005

Tümlüklere Karşı Öbekleşmeler

Bu bölümün amacı öbekleşmeler kuramını takdim etmektir. Ancak bu takdim kendi içinde bir amaç olarak değil, sosyologlar ve diğer sosyalbilimcilerin başvurduğu varlıkların gerçek ontolojik statülerini açıklamanın bir aracı olarak tasarlanmıştır. Mesela bir bütün olarak toplum diye bir şey var mıdır? Böyle bir varlığın varoluşuna hükmetmek meşru mudur? Ve böyle bir varlığın gerçekliğini inkâr etmek, sırf birey kişilerin ve ailelerinin varoluşuna hükmetmeye eşdeğer midir? Tüm bu soruların yanıtı kesinlikle hayırdır, fakat bu olumsuz yanıt gerekçelendirmeden önce birtakım engelleri ortadan kaldırmamız gerekir. Kusursuz bir toplumsal ontolojinin yolunu tıkayan engellerden hiçbiri *organizma metaforu* kadar kemikleşmiş değildir. Bu engel en basit haliyle toplum ile insan bedeni arasında üstünkörü bir analogi kurmayı ve tıpkı bedensel organların bir bütün olan organizma için bir arada çalışması gibi, toplumsal kurumların işlevinin de toplum yararına uyum içinde çalışmak olduğunu varsaymayı gerektirir. Toplumsal düşünce tarihçileri Howard Becker ve Harry Barnes'in belirttiği gibi, bu yüzlerce yıllık metaforun bazıları diğerlerine kıyasla daha karmaşık çok sayıda farklı biçimi vardır:

Toplumdaki sınıflar, gruplar ve kurumlarla bireyin organları arasındaki benzerlik kuramı toplumsal kuramın kendisi kadar eskidir. Hindu toplumsal düşüncesinde bunun mevcut olduğunu daha önce belirtmiş ve ayrıca Aristoteles'in *Politika*'sının IV. kitabında organizma odaklı bu analogiyi kesin ve açık bir biçimde ortaya koyduğuna dikkat çekmiştik. Aynı mefhum Cicero, Livy, Seneca ve Paul'un yazılarında da açıkça görülür. Ortaçağdaysa Salisbury'li John ve Nicholaus Cusanus'un kurduğu insan biçimli analogiler üzerinde durulmuştur. Erken modern dönemde Hobbes ve Rousseau organizmanın doğa ürünü, devletinse yapay bir eser olduğunu iddia ederek organizmayla devleti mukayese etmiştir. Geç 18. ve erken 19. yüzyılda Hegel, Schelling, Krause, Ahrens, Schmitthenner ve Waits gibi yazarlarla birlikte toplumsal ve siyasi organizmaya dair hayal mahsulü mefhumlar ortaya çıkmıştır.⁷

Geç 19. yüzyılda organizma metaforu ilk sistematik gelişimini Herbert Spencer'ın eserlerinde kazandı ve birkaç yıl sonra da işlevselci sosyoloji ekolünün en önemli figürü olan Talcott Parsons'ın eserlerinde etkisinin zirvesine ulaştı. Daha sonra, organizmanın bir metafor olarak kullanımı hem bu metaforun toplumsal bütünleşmeyi vurgulaması ve çatışmayı ihmal etmesi hem de fenomenolojik deneyim pahasına toplumsal yapıya odaklanması sebebiyle işlevselciliği reddeden sosyologlar kanalıyla çöküşe geçti. Ancak temel metaforun daha karmaşık bir biçiminin birçok sosyoloji ekolünde

hâlâ hatırı sayılır etkisi vardır ve onu bu biçimiyle bertaraf etmek çok daha güçtür. Bu versiyonda bir analogi değil, parçalarla kusursuz bir tümlük oluşturan veya organik bir birliği gözler önüne seren genel bir bütünlerarası ilişkilerin kuramı yer alır. Bu kuramdaki temel kavramı *içsellik ilişkileri* biçiminde adlandırabiliriz: Bileşenler bütün dahilindeki diğer parçalarla kurdukları asli ilişkilerden meydana gelir. Tikel bir parça olmak, onun kurucu özelliklerinden biri olduğu için böyle bir bütünden ayrılmış bir parça, olduğu şey her ne ise o olmaya son verir. İçindeki parçaları kendine yeter olan ve parçalarının ilişkileri birbirlerine dışsal bir bütün, organik bir birliğe sahip değildir. Hegel'in yazdığı gibi, "Mekanizmanın karakterini oluşturan budur yani birleştirilmiş şeyler arasında nasıl bir ilişki olursa olsun, onların doğasını hiçbir suretle ilgilendirmeyen bu ilişki onlara *dışsaldır* ve hatta birliğin benzerliğine eşlik etse dahi sadece bir *bileşimden, karışımından, yığılımdan* vb. ibaret kalır."⁸

Dolayısıyla bu anlayışa göre bütünler, parçalar arasında katı bir karşılıklı belirlenimin olduğu, çözülmez bir birliğe sahiptir. Organizma kuramının bu versiyonu bağlamında mesele, harap bitap haldeki eski bir imgeyi reddetmek olmadığından ve onun sosyoloji üzerindeki etkileri işlevselciliğin ötesine uzandığından, bu versiyonu bertaraf etmek çok daha zordur. Fail ile yapı arasındaki ikiliği, onların karşılıklı olarak kurulduklarını savunarak aşmaya çalışan sosyolog Anthony Giddens'in eserleri buna iyi bir güncel örnektir: Fail yapıyı yeniden üreten pratiğe iştirak ederek oluşur. Yapınınınsa davra-

nıssal süreçler ve rutinlerden, maddi ve sembolik kaynaklardan meydana geldiği düşünülür; bunların hiçbirisi, fiili pratik açısından kendi somut örneklerinden ayrı bir varoluşa sahip değildir.⁹ O halde kuralları somutlaştıran ve kaynakları seferber eden pratikler Giddens tarafından “yığılımlar veya ayrı maksatlar, gerekçeler ve güdüler dizisinden oluşmayan” devamlı bir eylem akışı biçiminde tasavvur edilir.¹⁰ Bunun nihai sonucu, fail ile yapının birbirini karşılıklı ve diyalektik olarak kurduğu kusursuz bir bütündür.¹¹

Hegel’in ardından bu yaklaşımın diğer taraftarları içsel ilişkileri olmayan bir bütünün, kendi bileşenlerine ait özelliklerin yığılımı haline gelerek yeni özelliklere sahip olamayacağını ileri sürerler. Gelgelelim bir bütünün hem parçalarının analiz edilebileceği hem de parçalar arasındaki *etkileşimlerden* oluşan indirgenemez özelliklere sahip olabileceği iddia edilebilir. Bilim felsefecisi Mario Bunge’nin belirttiği gibi, “Analiz imkânı indirgemeyi zorunlu kılmaz ve ortaya çıkma mekanizmalarına ilişkin açıklama da ortaya çıkışı örtbas etmez.”¹² Bileşenler arasındaki karmaşık etkileşimi olanaklı kılmak ortaya çıkış mekanizmalarını tanımlamak için elzemdir, fakat parçalar kusursuz bir dokuda kaynaştırılırsa bu olanak ortadan kaybolur. Dolayısıyla sorgulanması gereken tam da içsellik ilişkileri fikridir. Sözelimi mevcut bir varlığı tanımlayan özellikleri, onun diğer varlıklarla *etkileşime geçme kapasitelerinden* ayrı tutabiliriz. Özellikleri apaçık olsa ve kapalı bir liste dahilinde sayılabilse dahi onların kapasiteleri verili değildir –şayet etrafta etkileşime uygun bir varlık yoksa bunlar tatbik

edilmeden kalır– ve potansiyel olarak açık bir liste oluşturur, çünkü verili bir varlığın diğer sayısız varlığı nasıl etkileyeceği ve onlardan nasıl etkilenebileceğini önceden görmenin hiçbir yolu yoktur. Bu diğer görüşe göre, bir bütünün parçası olmak bir parçanın kapasitesinin tatbik edilmesini gerektirir, ancak bu onun kurucu bir özelliği değildir. Tatbik edilmemiş bir kapasitenin bir bileşenin varlığını etkilememesi halinde, parça kendi özdeşliğini muhafaza ederek bütünden ayrılabilir.

Günümüzde organik tümlüklerin temel kuramsal alternatifi, filozof Gilles Deleuze’ün öbekleşmeler dediği, *dışsallık ilişkileriyle* nitelenen bütünlerdir. Öncelikle bu ilişkiler, bir öbekleşmenin bir bileşeninin ondan ayrılabilceğini ve etkileşimleri farklı olan başka bir öbekleşmeye katılabileceğini gösterir. Diğer bir deyişle ilişkilerin dışsallığı, bu ilişkilerin bağlı bulunduğu terimlerin belirli bir özerkliğini ya da Deleuze’ün dediği gibi “terimler değişmeksizin bir ilişkinin değişebileceğini” ifade eder.¹³ Dışsallık ilişkileri ayrıca bileşenlere ait özelliklerin bir bütünü oluşturan ilişkileri asla açıklayamayacağını gösterir yani bileşen kapasitelerinin tatbik edilmesinden kaynaklanabilir olmalarına rağmen “ilişkilerin, onları kuran şeyler arasındaki [bileşenlerin] özelliklere, nedenlerinin aksine, sahip olmadığını...” ifade eder.¹⁴ Aslında bir bütünün özelliklerinin parçalarınıninkilere indirgenememesinin sebebi bileşenlerin, kendi özelliklerinin bir yığılımının değil, onların kapasitelerinin fiili tatbikinin sonucu olmalarıdır. Gerçekten de bu kapasiteler bir bileşenin özelliklerine bağlıdır ancak bunlara indirgenemezler, çünkü etkileşime giren başka varlıkların özellikleriy-

le de ilişkilidirler. Dışsallık ilişkileri öbikleşmelerin hem parçalarına ayrılabilmesini hem de aralarındaki etkileşimleri mümkün kılarak parçaların hakiki bir senteze kavuşmasını güvence altına alır.

İlişkilerin içselliğini destekleyenler organizmaları başlıca örnekleri olarak kullanma eğiliminde olmasına karşın, Deleuze bitkiler ile polen taşıyan böceklerin simbiyosisi gibi başka türden biyolojik örneklerle yönelir. Bu durumda –eşek arısı ile orkide gibi– kendine yeter bileşenlerin ilişkileri arasında, birlikte-evrimin seyrinde gerekli hale gelen dışsallık ilişkileriyle karşı karşıya geliriz. Bu da öbikleşmelerle tümlükler arasındaki bir diğer farkı ortaya çıkarır. Kusursuz bir bütün tasavvur etmek ancak bu asli parçaların senteziyle mümkündür, yani onun bileşenleri arasındaki bağlantı, bütünü her ne ise o kılan *mantıksal olarak zorunlu* ilişkiler oluşturur. Ancak bir öbikleşmede bu ilişkiler sadece *olumsal olarak gerekli* olabilir. Mantıksal olarak zorunlu ilişkiler sırf düşünmeyle incelenebilir olmalarına rağmen, olumsal olarak gerekli olanlar iki türün birlikte-evriminin tarihi gibi ampirik soruların bir açıklamasını da gerektirir. Buna ek olarak Deleuze bileşenlerin heterojenliğini, öbikleşmelerin önemli bir özelliği sayar. Buradan hareketle ekosistemleri, türlerin kendilerinin değil binlerce farklı bitki ve hayvan türünün öbikleşmeleri olarak düşünmeye koyulur, çünkü doğal seçim onların gen havuzlarını homojenleştirme eğilimindedir. İleride heterojenliği, öbikleşmelerin sabit bir özelliği olarak değil, farklı değerler alabilen bir değişken olarak ele alacağım. Bu da hem türleri hem de biyolojik organizmaları, Deleuze'ün

yaptığı gibi onlar için başka bir kategori sunmak yerine, öbekleşmeler biçiminde düşünmemi sağlayacak.¹⁵ Öbekleşmeyi bir organizma biçiminde tasavvur etmek, tamamlayıcı organları arasındaki katı bütünleşmeye rağmen, organlar arasındaki ilişkinin mantıksal olarak zorunlu değil, sadece olumsal olarak gerekli olduğunu gösterir: Onların iç içe ve birlikte-evrimlerinin tarihsel bir sonucudur bu. İşte öbekleşme kuramı bu yolla organizma kuramlarını el üstünde tuttukları örneklerden mahrum bırakır.

Öbekleşme kavramı ilişkilerin dışsallığına ek olarak iki boyutta tanımlanır. Boyutlardan veya eksenlerden biri öbekleşmedeki bileşenlerin, eksenin bir ucundaki tamamen *maddi* rolden diğer uçtaki tamamen *ifadesel* role, oynayabileceği değişik rolleri tanımlar. Roller değişkendir ve karışımlar halinde cereyan edebilir yani verili bir bileşen bir dizi farklı kapasiteyi tatbik ederek maddi ve ifadesel rollerin bir karışımını sergileyebilir. Diğer boyut, bir öbekleşmenin içsel homojenlik düzeyini veya sınırlarının katılık düzeyini artırarak, onun kimliğini istikrarlı kılan ya da istikrarsızlaştıran ve bu bileşenlerle alakalı değişken süreçleri tanımlar. İlk süreçlere *yerli yurtlulaşma*, ikincilereyse *yersiz yurtsuzlaşma* süreçleri denilir.¹⁶ Bir ve aynı öbekleşme onu hem değişmeye zorlayan ve hatta onu farklı bir öbekleşmeye dönüştüren bileşenlere hem de onun kimliğini istikrarlı kılmaya çalışan bileşenlere sahip olabilir. Aslında bir ve aynı bileşen bir dizi farklı kapasiteyi tatbik etmek suretiyle her iki sürece de dahil olabilir. Bu dört değişkenle ilgili basit toplumsal örnekler verelim.

Maddi bir rol oynayan toplumsal öbekleşmelerin bileşenleri büyük ölçüde çeşitlilik gösterebilir, ancak en azından birbirlerine gerçek anlamda (fiziksel veya psikolojik) yönelmiş bir dizi insan bedenini de içinde barındırır. Bu beden öbekleşmelerinin klasik örnekleri karşılıklı sohbetlerdir, ancak hem şehirleri veya ulus-devletleri yöneten hiyerarşik örgütlenmeler hem de toplulukları yapılandıran kişilerarası ağlar da buna örnek olabilir. Topluluk ağları ve kurumsal örgütlenmeler bedenlerin öbekleşmeleridir, fakat bunlar ayrıca besin ve fiziksel emekten basit aletlere, karmaşık makinelerden binalara ve muhitlere dek, kendi fiziksel muhitleri olarak iş gören başka maddi bileşenlere de sahiptir. İfadesel rol oynayan bileşenleri örneklemek için ayrıntılara girmemiz gerekiyor, çünkü öbekleşme kuramında ifadesellik dile ve sembollere indirgenemez. Elbette sohbetlerin temel bileşenlerinden biri konuşmanın içeriğidir, fakat aynı zamanda dile ait olmayan birçok bedensel ifade biçimi de (duruş, kıyafet, mimikler) mevcuttur. Bunun yanı sıra, katılımcılar kendileri hakkındaki şeyleri söyledikleriyle değil söyleme biçimleriyle, hatta konu seçimleriyle ifade ederler. Bunlar kişinin dilsel olarak ifade ettikleri kadar itibarı (veya sohbetlerde çizmeye çalıştığı imaj) açısından da önem arz eden, dilsel olmayan toplumsal ifadelerdir. Benzer biçimde kişilerarası bir ağın önemli bir bileşeni de o ağdaki üyelerin dayanışma ifadeleridir ancak bunlar dilsel (vaatler, yeminler) ya da davranışsal olabilir; sözcükler olmadığında bile ortak bir fedakârlık veya karşılıklı yardımla ifade edilen bir dayanışmadır bu. Hiyerarşik örgütlenmelerse

(otoritenin kaynağına ilişkin inançlar biçimindeki) dilsel ifadelerle ya da üyelerinin davranışında cisimleşebilen meşruiyet ifadelerine dayanır; bu anlamda, fiziksel bir baskı yokken dahi buyruklara açıkça itaat etme edimi meşru otoritenin onaylandığını ifade eder.¹⁷

Yerli yurtlulaşma kavramı ilk olarak düz anlamıyla anlaşılmalıdır. Karşılıklı sohbetler daima belirli bir yerde (bir köşe başında, bir barda, bir kilisede) gerçekleşir ve katılımcılar birbirlerini onayladıkları vakit sohbet çizgileri belli mekânsal sınırlara kavuşur. Benzer biçimde çok sayıda kişilerarası ağ, etnik muhitler ya da küçük kentler olsun, belirgin sınırlara sahip mekânsal yer yurtlarda yaşayan toplulukları tanımlar. Örgütlenmelerse genellikle belirli bir binada faaliyet gösterir ve onların meşru otoritesinin yetki sahası genellikle bu binaların fiziksel sınırlarıyla örtüşür. Hükümet örgütlenmeleri istisnadır ancak bu durumda bile onların yetki sınırları bir kentin, eyaletin veya ülkenin sınırları gibi coğrafi bir sınır olma eğilimindedir. Dolayısıyla ilk planda yerli yurtlulaşma süreçleri, gerçek yer yurtların mekânsal sınırlarını tanımlayan veya keskinleştiren süreçlerdir. Diğer yandan yerli yurtlulaşma bir öbekleşmenin içsel homojenliğini artıran, mekânsal olmayan süreçleri işaret eder; tıpkı belirli bir insan kategorisini bir örgütlenmenin üyeliğinden hariç tutan ayıklama süreçleri ya da bir muhitin etnik veya ırksal homojenliğini artıran ayrımcılık süreçleri gibi. Mekânsal sınırları istikrarsızlaştıran ya da içsel heterojenliği artıran herhangi bir süreç ise yersiz yurtsuzlaştırıcı addedilir. Yazıdan ve güvenli posta hizmetinden telgraf, telefon

ve bilgisayarlara uzanan iletişim teknolojisi buna iyi bir örnektir, zira bunların hepsi, birlikte bulunma mecburiyetini safdışı bırakarak toplumsal varlıkların mekânsal sınırlarını bulanıklaştırır, sohbetlerin uzaktan yapılabilmesini sağlar; düzenli mektuplaşma, telefon görüşmeleri ya da bilgisayar tabanlı iletişimler aracılığıyla kişilerarası ağların oluşmasına imkân tanır ve bu ağların aynı anda farklı ülkelerde faaliyet gösterebilmesi için gerekli araçları örgütler.

Bir öbikleşmenin farklı parçalara ayrışması ve her bileşene maddi veya ifadesel bir rolün tahsis edilmesi bu yaklaşımın analitik tarafını örneklese de yerli yurtlulaşma kavramının sentetik bir rol oynamasının sebebi, bütünün kısmen bu süreç tarafından üretilen az çok kalıcı eklemler yoluyla kendi parçalarından meydana gelmesi ve meydana gelir gelmez kendi kimliğini idame ettirmeye koyulmasıdır. Ancak öbikleşme kuramında yerli yurtlulaşmayı tamamlayan bir başka sentetik süreç daha vardır: Genler ve sözcükler gibi ifadesel varlıklarca uzmanlaştırılan bir kimliğin üretimi ve idamesinde oynanan rol. Her ne kadar Deleuze bütün varlıkları, biyolojik ve toplumsal olmayanları bile, ifade kabiliyetine sahip addetse de bu gezegende öbikleşebilmiş her tür bütünün muazzam karmaşıklığına imkân tanıyan şeyin bu özgül varlıkların tarihsel tezahürü olduğunu ileri sürer. Fiziksel ve kimyasal varlıkların da ifade kabiliyetine sahip oldukları fikrinden yola çıkarak bu noktayı açayım. Atomlar radyasyonla etkileşime girdiğinde, iç yapılarının radyasyonun bazı dalga boylarını seçerek emmesi yoluyla birtakım radyoaktif örüntüler yaratırlar.

Suni fotoğraflarda bu örüntü atomların ait oldukları kimyasal türün kimliğiyle özel bir bağıntı içindeki ışık ve karanlık şeritlerinin (spektrograf) mekânsal bir tertibine benzer. Bir başka deyişle emme örüntüsü sözgelimi astrofizikçiler tarafından mevcut bir astronomik süreçteki kimyasal elementleri tanımlamada kullanılabilecek kimyasal türlerin *kimliğini ifade eder*.¹⁸

Öte yandan bu ifadeselliğin hiçbir biçimde işlevsel olmadığı da açıktır. Yani enformasyon örüntüleri gerçekten de nesnel bir varoluşa sahip olsa da astrofizikçiler (ya da diğer spektrograf kullanıcılarının) olmadığına bu örüntüler herhangi bir işlevi yerine getirmez. Bu örüntüler insanın organik kimliğinin ifadeselliği olan parmak izleriyle kıyaslanabilir ancak bunları bir araya toplayan, depolayan ve kimliğini saptama sürecinin parçası olarak onlara erişen bir hukiki yaptırım örgütlenmesi olmadığında biyolojik işlevi icra etmeleri söz konusu değildir. Fakat Deleuze bu gezegenin tarihinde fiziksel ifadeselliliğin işlevsel hale geldiği can alıcı eşiklerin bulunduğunu iddia eder. Enformasyon örüntülerinin bir varlığın üç boyutlu yapısına (bir atomunki gibi) bağımlı olmaktan çıktığı ve uzun bir nükleik asit zinciri veya üç boyutlu ayrı bir yapı haline geldiği noktaya işaret eden ilk eşik genetik kodun oluşumudur. İkinci eşikse dilin oluşumudur: Genetik doğrusallık hâlâ mekânsal temas ilişkilerine bağlıdır; dilsel telaffuzlar, kendi enformasyon örüntülerine kendi maddi taşıyıcısından bile fazla özerklik sağlayan *zamansal bir doğrusallık* sergilerler.¹⁹ Bu iki özgül ifade hattı, başlı başına öbekleşmeler olarak düşünülmelidir. Bütün

öbekleşmeler gibi bunlar da parçadan bütüne giden bir ilişki sergiler: Genler doğrusal nükleotit zincirlerinden oluşur ve kromozomların oluşturuçu parçalarıdır; sözcükler fonetik sesler ya da yazılı harflerden oluşur ve cümlelerin oluşturuçu parçalarıdır. Bu oluşturuçu parçaların bazıları enformasyonun fiziksel dayanağı olarak maddi bir rol oynar ve bu enformasyon genetik malzemelerde proteinler biçiminde, dilsel malzemelerdeyse anlamlar biçimindeki detaylı mekanizmalar aracılığıyla ifade edilebilir.²⁰

Öbekleşme kuramında bu iki özgül ifadesel ortam, ikinci bir sentetik sürecin temeli olarak görülür. Yerli yurtlulaşma bileşenlerin ilk eklemlenmesini temin ederken; genler veya sözcükler tarafından icra edilen *kodlama* öbekleşmelere ait kimliğe istikrar kazandıran ilk ve sonraki etkileri pekiştiren ikinci bir eklemlenme sağlar.²¹ Biyolojik organizmalar hem yerli yurtlulaşma hem de kodlama aracılığıyla sentezlenen öbekleşme örnekleri olmakla birlikte bunların çoğu hiyerarşik örgütlenmeler gibi toplumsal varlıklardır. Hiyerarşik örgütlenmelerdeki kodlama süreci, modern bürokrasilerde olduğu gibi, bu hiyerarşilerdeki meşru otoritenin kaynağının geleneksel mi yoksa rasyonel-yasal mı olduğuna bağlı olarak değişiklik gösterir. İlkinde kodlama otoritenin kutsal kökenlerini tesis eden anlatılar tarafından icra edilir, oysa ikincide her resmi rolle ilişkili hak ve yükümlülükleri ayrıntılı olarak açıklayan anayasalar tarafından yürürlüğe koyulur. Hem biyolojik organizmaların hem de en belirgin toplumsal kurumların bazılarının iki misli eklemlenmiş olmasında organizma metaforuna başvuru-

bulduğunu görmek çarpıcıdır: Bazı biyolojik ve toplumsal varlıkları meydana getiren süreçlerin izomorfizmi bu varlıkların benzerliğini açıklar. Diğer yandan birçok toplumsal öbekleşme yüksek oranda kodlanmış veya yerli yurtlulaşmış olmadığından bu gerçek benzerlik “bir bütün olarak toplumun” bir organizmaya benzediği fikrini onaylamak zorunda değildir.

Aslında hem biyolojik hem de toplumsal alanlarda organizma metaforuna aykırı öbekleşmeler üreten *kod çözme* süreçleri vardır. Biyolojide bu kod çözme genler tarafından sıkı sıkıya programlanmış olmaktan çıkıp çok daha esnek bir biçimde deneyim yoluyla öğrenilen hayvan davranışlarıyla örneklenir. Belirli bir coğrafi sahanın sahipleri olan hayvanlar, çeşitli araçları kendi kimliklerinin ifadesi olarak kullanmak amacıyla, enformasyon örüntülerinin (parmak izi türünden örüntülerin) pasif ifadelerinin ötesine fiilen geçtiklerinde bu kod çözme, sözgelimi hayvansal yer yurtlar ve öbekleşmeler üretir.²² Arkadaşlar arasındaki gayriresmi sohbetler, bir kod çözme sürecinin neticesine ilişkin toplumsal bir örnek teşkil eder. Toplumsal öbekleşmeler olan sohbetler, kişilerarası ağlar veya kurumsal örgütlenmelerle aynı sürekliliğe sahip değildir ve kimse onları organizmalarla kıyaslamaya kalkışmaz. Ancak onların da, konuşma sırası gibi birtakım kuralları vardır. Resmi ve katı kurallar ne kadar çok olursa, bu toplumsal karşılaşmaların da o ölçüde kodlanmış olacağı söylenebilir. Fakat bazı koşullarda katılımcıların kendi kanaatlerini ve kendi kişisel tarzlarını ifade etmelerine daha çok yer açan öbekleşmelere mahal verilerek bu kurallar hafifletilebilir.²³

Genetik ve dilsel bileşenler biyolojik ve toplumsal öbikleşmelere özgü kimliğin pekiştirilmesi açısından önemli olmasına rağmen, onların başka bileşenlerle bağlarını içsellik ilişkileri biçiminde kavramsallaştırmamak elzemdir. Bir başka deyişle, genlerin bedeninin mekanizmasının geri kalanıyla etkileşimi, bu mekanizmanın tanımlayıcı özünü oluşturunuyormuş gibi görülmemelidir. Aynı şekilde bu durum dilin öznel deneyim veya toplumsal kurumlarla etkileşimi için de geçerlidir. Öbikleşme yaklaşımında genler ve sözcükler çeşitli maddi ve ifadesel bileşenlerle ilişkiye giren bir başka bileşenden ibarettir; bu özelleşmiş ifade hatlarını temel alan kodlama ve kod çözme süreçleri, genetik ve dilsel olmayan yerli yurtlulaşma ve yersiz yurtsuzlaşma süreçleriyle birlikte faaliyet gösterir. Sonraki bölümlerde bu noktayı vurgulamak için son ve ayrı bir bileşen olarak dili tekrar ele alacağım. Bu da hem dilin şimdiye dek haksız yere on yıllarca işgal ettiği odak noktasından çıkarılması gerekliliğinin altını çizmemi hem de dilsel olmamasına rağmen hatalı bir şekilde sembolik sayılan bu ifadesel bileşenleri açık bir biçimde ayırt etmemi sağlayacak.

Öbikleşme yaklaşımını daha net karakterize etmek için ele alınması gereken iki soru daha var. Birincisi fiziksel, biyolojik ve toplumsal varlıkların var olmasını sağlayan öbikleşme süreçlerinin *tekrarlayan* süreçler biçiminde kavramsallaştırılmasıyla ilgilidir. Yani öbikleşmeler ne kadar küçük olursa olsun daima aynı süreçlerin tekrar eden oluşumları tarafından meydana getirilen *nüfuslar* içinde var olur. Bu müşterekleri oluş-

turan öbekleşmeler çeşitli kapasiteleri icra ederek birbirleriyle etkileşime girdiklerinde, bu etkileşimler nüfusları, belirli bir büyüme oranını ya da öbekleşmenin özelliklerinin belirli bir ortalamasını paylaşmaları gibi kendilerine ait birtakım özelliklerle donatılır. İkicisiyse, oluşturuca parçaları nüfusun üyeleri olan daha büyük öbekleşmelerin, bu müşterekler dahilinde vücut bulma olanağıyla ilgilidir. Bir başka deyişle bir müşterekin üyeleri arasındaki etkileşimler, kendine ait özellikleri ve kapasiteleri olan bir makro öbekleşme üreterek onlar arasında az çok kalıcı eklemlenmelerin oluşmasına yol açabilir. Bu dayanıklı eklemlenmelerin oluşumunun arkasındaki süreçlerin kendileri de bizzat tekrarlayan süreçler olduğundan büyük öbekleşmelerin nüfusları, daha büyük bir öbekleşmenin doğma olanağının sağlanmasıyla yaratılır.

Aynı öbekleşme süreçlerinin tekrarının herhangi bir mekânsal ölçekte birleştirilmesi ve aynı türden öbekleşme süreçlerinin zincirleme tekrar etmesi (yerli yurtlulaşma ve kodlama), toplumsal gerçekliğin mikro ve makro düzeylerini birbirine bağlama sorunu karşısında öbekleşme kuramına eşsiz bir yol sunar. Bu kitabın ana gövdesi, öbekleşmeleri mikro ve makro düzeyler zincirine yerleştirerek, birey kişiler düzeyiyle devasa toplumsal varlıklar (bölgesel devletler gibi) düzeyini nasıl birleştirebileceğimize dair somut örnekler vermeye ayrılmıştır. Ancak bu noktada basit bir örnek vermek yararlı olur. Mevcut yaklaşımın avantajlarından biri, belli belirsiz tanımlanmış genel varlıkların (“pazar” veya “devlet” gibi) yerine somut öbekleşmeleri koymasıştır. Sözgelimi

öbikleşme yaklaşımında “pazarın” yerine ne koyulacaktır? Öncelikle pazarlar somut örgütlenmeler (yani somut pazar yerleri veya çarşılar) olarak görülmelidir; bu olgu onları, insanlardan ve insanların mübadele ettiği maddi ve ifadesel kazançlardan oluşan öbikleşmeler haline getirir.

Bunun yanı sıra ekonomi tarihçisi Fernand Braudel bu örgütlenmelerin aynı zamanda bir öbikleşmenin bileşeni olarak görülmesi gereken, küçük bir kent ve onun çevresindeki kırsal bölge gibi, somut fiziksel bir mahale yerleştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Bu anlamda Braudel’in dediği gibi en küçük ekonomik öbikleşme daima:

Etrafında tabi köyler olan küçük bir pazar kentinden, belki de bir fuar alanından oluşan bir blok. Her köy gün içinde pazara gidip gelinebilecek kadar yakın olmalıydı kente. Ancak birimin gerçek boyutları mevcut ulaşım araçlarına, yerleşim yoğunluğuna ve sözkonusu alanın verimliliğine de aynı ölçüde bağlıydı.²⁴

Yaklaşık olarak ulaşımın buharlı araçlarla sağlanmaya başlanmasından önce, bu blokların ortalama büyüklüğü 160 ila 170 kilometre kareydi. Yüksek ortaçağ Avrupa’sında şehirleşme yoğunlaştığından, benzer öbikleşmelerdeki gibi büyük bir nüfus yaratan bu yerel pazarlar çoğaldı. Ardından bu nüfusa ait pazar yerlerinin bazıları öbikleşerek ortalama 1500 ila 1700 kilometre karelik bir alana sahip daha büyük öbikleşmeler

olan *bölgesel pazarlara* dönüştü. Genellikle bu türden her bölge hâkim bir şehri kendi merkezi ve meşhur kültürel kimliği olarak (ki bunların her ikisi de daha büyük bir öbekleşmenin parçalarıdır) öne çıkardı. Daha sonra, bölgesel pazarlardan yaklaşık on kat daha büyük, ancak daha düşük bir içsel homojenlik düzeyine sahip *geçici pazarlar* ortaya çıktı.²⁵ Nihayet 19. yüzyıl İngiltere'sindeki benzer şekilde bu gibi birkaç pazar birbirine kenetlenince de *ulusal pazarlar* doğdu.

Bu kısa açıklama bazıları daha büyük öbekleşmelerin parçaları haline gelen birtakım öbekleşmelerin oluşturunca parçalarına yani farklı ölçekteki bir dizi öbekleşmeye dair net bir tablo sunar. Yerel pazarların bölgesel pazarlarla öbekleşmesinin ardında yatan veya ulusal pazarların tertibatının ötesindeki tarihsel detayları es geçmeme rağmen, her halükârda daha büyük varlıkların daha küçük öbeklerden doğduğu bir sürecin mevcut olduğu açıktır. Braudel'in ulusal pazarlarla ilgili belirttiği gibi, bu pazarlar, "üretim ve mübadeleye dair farklı menfaatlerin yanı sıra kendi politikasına sahip son derece güçlü şehirlere, merkezileşmeye direnen eyaletlere, sınırları ihlal eden dış müdahalelere ve diğer bütün zorluklara rağmen kurulmuş düzensiz bir örgü şebekesiydi."²⁶ Durum gerçekten çok daha karmaşıktır, çünkü burada uzak mesafeli ticareti ve bu tür ticaretin ortaya çıkardığı uluslararası pazarları dışarıda tutuyorum. Ama bu sadeleştirilmiş tablo bile şeyeleştirilmiş bir "pazar" ifadesinin belirsizliğinden çok daha iyidir.

Öbekleşme kuramının temel özelliklerini özetleyelim. Öncelikle parçaların içsellik ilişkileriyle (yani

parçaların asli kimliğini oluşturan ilişkilerle) birbirine bağlandığı bütünlerin aksine öbekleşmeler kendine yer ter parçalardan meydana gelir ve dışsallık ilişkileriyle birbirlerine eklenir, öyle ki bir parça ayrılıp bir başka öbekleşmenin bileşeni haline gelebilir. Öbekleşmeler iki boyutta nitelenir; ilk boyutta oluşturu cu parçaların oynayabileceği değişken rollerle belirlenirler ve bu roller iki rolün karışımından oluşabileceği gibi büsbütün maddi veya ifadesel bir rol de olabilir. İkinci boyutta bu bileşenlerin yer aldığı ve öbekleşmenin kimliğini istikrarlı kılan veya istikrarsızlaştıran süreçleri niteler (yerli yurtlulaşma ve yersiz yurtsuzlaşma). Bu kitapta kullanılacak olan öbekleşme kuramı yorumunda, bunlara üçüncü bir boyut daha ilave edilecektir: Öbekleşmenin kimliğini sağlamlaştıran ve katılaştıran ya da tersine genetik veya dilsel kaynaklardan yararlanırken daha esnek faaliyet gösterebilmesi için öbekleşmeye belirli bir serbesti tanıyan süreçleri, yani uzmanlaşmış ifadesel araçların müdahil olduğu süreçleri tanımlayan ilave bir eksen (kodlama ve kod çözme süreçleri).²⁷ Bu süreçlerin hepsi tekrarlayan süreçlerdir ve onların değişken tekrarları, öbekleşme nüfusunun tamamını sentezler. Bu nüfuslar içinde bulunan ve aynı zamanda yerli yurtlulaşmalar veya kodlamalar biçiminde belirlenebilen, ancak genellikle büsbütün farklı mekanizmalar içeren diğer sentetik süreçler, asli nüfusun bazı üyelerinin oluşturu cu parçaları haline geldiği büyük ölçekli öbekleşmeleri meydana getirir.

Bu bölümü bitirirken öbekleşme kuramının sentetik boyutlarının tanımına bazı detaylar eklemek istiyorum.

Çeşitli mekanizmalarla örneklenebilecek yerli yurtlu-
laşma ve kodlama süreçlerinden söz etmek bilhassa bir
mekanizmanın ne olduğuna ilişkin yeterli bir anlayı-
şa sahip olduğumuzu ifade eder. İnorganik ve organik
öbekleşmeler sözkonusu olduğunda bu mekanizmalar
büyük ölçüde nedenseldir, ancak *doğrusal nedensellik*
taşımak zorunda değildir, bu yüzden ilk görevimiz ne-
densellik mefhumunu doğrusal olmayan mekanizmaları
içerecek şekilde genişletmektir. Diğer yandan toplumsal
öbekleşmeler kendi bünyelerinde nedensel etkileşimlerin
yanı sıra *gerçekler ve güdüler* gerektiren mekanizmaları
barındırır. Dolayısıyla ikinci görevimiz toplumsal öbek-
leşmelerin işleyişinin açıklanmasında bu öznel bileşen-
lerin ne tür bir rol oynadığını göstermek olacaktır. İlk
görev elzemdir, çünkü doğrusal nedenselliğin eksik yön-
leri genellikle kaçınılmaz organik birliklere yönelik ina-
nışı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bir başka deyişle
karşılıklı eylemin kusursuz ağı, işlevsel dayanışmanın
bütünleşmiş tümlüğü veya sınırsız, evrensel, karşılık-
lı bağlantılar bloğu olarak dünya varsayımı, genellikle
dünyayı bir arada tutan tutkal olarak doğrusal nedensel-
liğin karşıtı olarak üretilmiştir. Bu yüzden öbekleşmeler
tümlüklerin yerini alacaksa, yeni beliren özelliklerin sen-
tezinin ardındaki karmaşık mekanizmalar tam anlamıyla
aydınlatılmalıdır.

“Aynı neden daima aynı etkiye yol açar” şeklindeki
doğrusal nedensellik formülü, blok evren varsayımı için
bir mazeret sağlamasına ek olarak, nedenler ve etkiler
arasındaki ilişkilere dair belirli bir kavrayış üzerinde de
yıkıcı etkisi olmuştur. Özellikle bu formülle mantıksal çı-

karım formülü (Eğer C ise o halde zorunlu olarak E'dir") arasındaki benzerlik birçok filozofu yanlış bir düşünceye sevk etmiştir; bu hatalı düşünceye göre bir nedenle onun etkisi arasında ilişki, en temelde, birincinin oluşumunun ikincinin oluşumunu da belirttiğini ifade eder. Ancak nedensellik nesnel sentezler için bir temel sağlayacaksa, nedensel ilişkiler üretken olarak, yani bir olayın (neden) bir başka olayı (etki) belirtmekle kalmayıp ürettiği bir ilişki biçiminde nitelenmelidir.²⁸ Nedensellikte üretken biçimde ilişkilendirilen olaylar, mekanik çarpışmalar gibi basit ve atomistik olaylar olabilir. Ancak nedensellik bir bütünü meydana getiren oluşturunca parçalar gibi karmaşık varlıklarla da ilgili olabilir. Bu durumda varlığın kendisi olay olmadığından, bir neden gibi de hareket edemezken, değişimler hatta en basit nicelikte olanları dahi olay olduklarından, onların belirleyici özellikleri dahilindeki bir değişim de bir neden olabilir. Aynı sebeple, karmaşık bir varlık tarafından icra edilen eylemler de neden olabilir.

Doğrusal nedensellik genellikle atomistik olaylar çerçevesinde tanımlanır ancak bu olaylardan uzaklaştığımızda, bir varlığın içsel örgütlenmesinin bir dış nedenden etkilenecek oynayabileceği rolü de hesaba katmamız gerekir. Bu içsel örgütlenme, örneğin yüksek yoğunluklu bir dış nedeninin düşük yoğunluklu bir etkisi olacağını (veya etkisiz olacağını) veya tam tersini, küçük nedenlerin de büyük etkiler yaratabileceğini saptayabilir. Bunlar, altında ya da üstünde dış nedenlerin etkisiz olduğu eşiklerce yani bir varlığın nedensel olarak etkilenebilme kapasitelerini belirleyen eşikler tarafından tanımlanan *doğrusal olmayan* nedensellik durumlarıdır. Bazı du-

rumlarda bu etkilenme kapasitesi dış nedenlerin bir etki için salt *tetikleyiciler veya katalizörler* haline geldiği noktaya üstün gelebilir. Bunge'ın belirttiği gibi, bu durumda “dışsal nedenler, ancak şeylerin özel doğasını ve içsel süreçlerini kavradıkları ölçüde etkindir.”²⁹ Kataliz doğrusallığı derinlemesine ihlal eder, çünkü farklı nedenlerin –tıpkı bir içsel halden diğerine doğru gerçekleşen bir değişimin farklı uyarıcılar tarafından tetiklenmesinde olduğu gibi– bir ve aynı etkiye; bir ve aynı nedenin de –tıpkı hormonların bir bitkinin uçlarına uygulandığında büyümeyi canlandırmasına karşın bitkinin köklerine uygulandığında büyümeyi engellediğinde olduğu gibi– eylemde bulunduğu bütünün parçasına bağlı olarak farklı etkilere yol açabileceğini ifade eder.³⁰ Yine de şunu vurgulamak önem taşıyor: İçsel süreçlerden (veya bir içsel örgütlenmeden) bahsetmek, doğrusal olmayan veya katalizör etkileşimlerin içsellik ilişkilerinin örnekleri olduğunu ifade etmez; içsel süreçler yalnızca bir varlığın oluşturu parçaları arasındaki etkileşimlerdir ve bu parçaların karşılıklı olarak kurulduğunu göstermez.

Doğrusallıktan bu iki tür kopuş, formülün ilk kısmını (“aynı neden aynı etkiye yol açar”) ihlal eder fakat ikinci kısma da (“daima”) meydan okuyabilir. Katı bir zorunluluk içeren bu ikinci kısmın ihlali, tek bir varlığı değil de bu tür varlıkların büyük nüfuslarını ele almaya başladığımız anda önemli hale gelen bir nedensellik formuyla, *istatistiksel nedensellik*le sonuçlanır. Dolayısıyla verili bir tiryakiler nüfusunda “sigara içmek kansere neden olur” denildiğinde iddia edilen şey, tekrarlanan olayın (sigara içmek) her durum için aynı olayı (kansere)

ürettiği olamaz. Nüfusun üyelerinin genetik yatkınlıkları da hesaba katılmalıdır ve bu da nedenin kendi etkisini yüksek oranda üreteceği anlamına gelir sadece. Üstelik istatistiksel nedensellik, bir nüfusun üyelerinde karmaşık içsel süreçlerin var olmasına da bağlı değildir. Mesela ona, laboratuvar koşulları dışındaki diğer tüm dizilerden tamamen tecrit halindeyken *müdahale* edebilen hiçbir olay dizisi olmadığını varsaydığımızda, bu gibi bir içsel örgütlenme olmadan da varlığını sürdürebilir. Bu yüzden elimizde genetik olarak özdeş insanlardan oluşan bir nüfus olsaydı dahi sigara içmek daima kansere yol açmazdı, çünkü diğer faaliyetler (mesela egzersiz) onun etkilerine karşı koyan bir rol oynayabilirdi. Bir nüfustaki dış nedenler hakkında söylenebilecek en iyi şey bu nedenlerin verili bir etkinin ortaya çıkma *olasılığını artırdığıdır*.³¹

Öbekleşmelerin (doğrusal olmayan ve katalizör nedenselliklerin ardındaki içsel örgütlenmeye yol açarak) başka öbekleşmelerin oluşturunca parçaları olabildiğini ve daima (istatistiksel nedensellik dahil) nüfuslar oluşturan tekrarlayan süreçlerin ürünü olduklarını öne süren bir öbekleşme kuramının, bu karmaşık nedensel üretkenlik biçimlerine yer yurt sağladığı açıktır. Ve bunu yaparken kusursuz bir ağ tasviri kullanma tuzağına da düşmez. Örneğin parçalar arasında karşılıklı belirlenim biçimlerinin mevcut olduğu fikri, geri bildirim içeren (termostatları niteleyen olumsuz geri bildirimler gibi), doğrusal olmayan ve bir bütünün parçaları arasındaki kaynaşmayı ifade etmeyen mekanizmalar aracılığıyla düzenlenebilir. İstatistiksel nedenselliğin kaynağında bulunan bağımsız

olay dizileri arasındaki rastlantısal karşılaşmalar, ima ettikleri tümlükleri ve blok halindeki evren imgesini safdışı bırakmaya katkı sağlar. Bunge'ın belirttiği gibi:

Blok evren doktrininin yanlışlığına ilişkin bir başka sına da (istatistiksel olarak belirlenmiş) rastlantı fenomenlerinin var olmasıdır; bunların çoğu farklı varlıkların mukayeseli bağımsızlığından, yani mukayeseli olarak karşılıklı olumsuzluklarından veya bağlantısızlıklarından ileri gelir. Evrimin karşılıklı olarak bağımsız çizgilerinin varoluşu, blok evrenin gerginliğinin en etkili gevşeticisi olan sonlu yayılma hızları kadar belirli bir mesafeyle kurulan fiziksel etkileşimlerin zayıflaması yoluyla da teminat altına alınır.³²

Bir öbikleşmedeki bileşenlerin oynadığı iki rol, maddi ve ifadesel roller, bu farklı nedensellik biçimleriyle ilişkilidir. Maddi bileşenler nedensel etkileşimlerin bütün repertuarını kapsarken, ifadesel bileşenler genellikle kataliz içerir. Sözelimi yerli yurtlu hayvanların kendi kimliklerinin ifadeleri olarak kullandıkları kokular, sesler veya renkler rakipleri ve muhtemel eşlerine davranışsal yanıtlar sunmak için tetikleyici rolü oynar; bu şekilde etkileşebilmele-ri için hem rakiplerin hem de muhtemel eşlerin karmaşık bir sinir sitemine sahip olması gerekir. Genler hücresel zarlar için yapıtaşları olmak gibi maddi bir rol oynayan proteinleri de kodlamalarına rağmen, yüksek oranda etkili ve özgül katalizörler olan enzimleri kodlayan birçok gen için de geçerlidir bu durum. Diğer yandan hem ko-

nuşmacıların hem de dinleyicilerin karmaşık içsel örgütlenmeleri olduğunu varsayan dil, genellikle katalizör işlevi görür. Ne var ki bu içsel düzen (bir sınır sistemine sahip olmak gibi) maddi nedenlerle bir yere kadar açıklanır ve çok daha incelikli mekanizmaları işaret eder. Bilhassa insanın (dayanışmanın, haklılık veya prestijin dilsel olmayan ifadelerinin yanı sıra) dilsel tetikleyicilerce etkilenme kapasitesi, bazen *eylem gerekçelerini* içeren açıklamaları bazı durumlardaysa *güdüleri* içeren açıklamaları gerektirir. Genel hatlarıyla gerekçeler, geleneksel değerler veya kişisel duygularla örneklenebilir olmasına karşın güdüler apaçık tercih ve amaçlar içeren özel bir neden türüdür.³³

Sosyolog Max Weber'in uzun zaman önce ileri sürdüğü gibi nedenler, gerekçeler ve güdüler toplumsal eylemin, yani başkalarının davranışına yönelik eylemin yorumlanmasında genel olarak birleştirilirler. Weber'in yazdığı gibi, "Aleni eylem ve güdüler doğru bir biçimde kavrandığı ve aynı zamanda aralarındaki ilişkiler anlamlı şekilde kavranabilir hale geldiğinde, somut bir eylem planının doğru bir nedensel yorumuna ulaşılır."³⁴ Aslında Weber'in bahsettiği "nedensel yorumlamalar" onun anlama yöntemi (veya *Verstehen*) üstüne çalışanların birçoğu tarafından kolaylıkla göz ardı edilmiştir. Bu yöntem tüm toplumsal eylemlerin bir metin gibi okunabileceği veya tüm toplumsal davranışların kanuni bir belge gibi ele alınabileceği sonucuna onay vermez katiyen.³⁵ Weber'in yöntemine ilişkin bu hatalı değerlendirme, "anlam" sözcüğünün iki farklı anlamının birbirine karıştırılmasından kaynaklanır: *Anlam ve değer*; bunlardan birincisi anlambilimsel bağlamı, ikincisiyse önemi veya bağıntıyı

işaret eder. “Anlamlı şekilde kavranılabilir” toplumsal eylem üzerine yazarken Weber’in aklında anlam değil değer olduğu; kendi yönteminin, en iyi haliyle, *araçları bir amaçla eşleştirmeyi* içeren durumlara, yani tercihleri ve hedefleri içeren toplumsal eyleme uygulandığı zaman işleyeceğini düşünmesinden de açıktır.³⁶ Bu gibi faaliyetleri anlamak veya anlamlandırmak, genellikle bir hedefin gözetilme, bir sorunun da çözülme tarzının yeterliğini veya silsile içindeki verili bir adımın bağıntı ve önemini değerlendirmeyi gerektirir. Eylem silsilesi, tıpkı demircilerin, marangozların veya aşçıların faaliyetlerinde olduğu gibi, maddi nesnelerle etkileşimi gerektirdiğinde, bunların bazıları nedensel bağıntı değerlendirmeleri olacaktır. Ancak maddi dünyayla etkileşim sözkonusu olmadığında bile amaca yönelik dilsel performans hakkındaki yargılar, genellikle bir argüman hattının yeterliği ve bir bilgi parçasının bağıntısı hakkındadır, anlambilim hakkında değil. Araç-amaç eşleşmesi, kendi açıklamasının bir parçası olarak güdülere gereksinim duyan bir toplumsal eylem örneğidir.

Peki ya gerekçeleri olan toplumsal eylem? Bu tip toplumsal eylemin kimi örnekleri hiçbir anlambilimsel yorum içermeyebilir. Bunlar tıpkı “meşru olarak anlamlı bir şekilde yönlendirilmiş eylem denilebilen eylemin sınır çizgisine ve aslında çoğunlukla da diğer tarafına” düşen ilgili toplumsal eylemler gibi, geleneğin ağırlığını veya duyguların yoğunluğunu da kendi içinde taşıyan durumlardır.³⁷ (Diğer tarafta alışkanlık veya duygusal bir uyarı tarafından tetiklenen tepkilerde olduğu gibi tamamen nedensel terimlerle açıklanan toplumsal eylemler vardır.)

Ancak nedensel açıklamalara dönüşmeyen ve toplumsal faillerin kasıtlı tercihlerini içermeyen gerekçeli açıklamalara ilişkin başka durumlar da sözkonusudur. Bu durumlarda toplumsal davranışı anlamlandırmak meşru bir düzenin varlığına yönelik *inanç* veya o düzenle ilişkili beklentilere ulaşma *arzusu* gibi gerekçeler göstermeyi gerektirir. İnançlar ve arzular beyan cümlelerinin anlamına yönelik (yani önermelere yönelik) tutumlar şeklinde görülebilir ve bu ölçüde de anlambilime atıf yaparlar. Önermesel tutumlar, kimi araçların nedensel yeterliğine inanç veya amaçların arzu edilirliliği gibi güdülerle açıklanan toplumsal eylemde de yer alır kuşkusuz. Ancak eylemde bulunmakla ilgili geleneksel gerekçeler sözkonusu olduğunda, nedensel yeterlik güdüleyici bir faktör olmayabilir ve bir eylem planının arzu edilirliliği de özgül amaçlara bağlı olamayabilir.³⁸ Önermeler arasındaki ilişkiler, sözgelimi dini bir doktrini oluşturan önermeler arasındaki ilişkiler ancak bu durumda toplumsal faaliyetleri anlamlandırmak için elzem hale gelir. Üstelik bu durum bile ilgili kutsal metinlerin anlambilimsel yorumuyla somut eylem planının açıklanması için bu metinlerin farklı kısımlarının görelî önemi hakkındaki değerlendirmelerin harmanlanmasını gerektirecektir.

Weber'in yöntemi toplumsal öbekleşmelerdeki mekanizmalar sorusunu ele almanın bir yolunu verir bize: Bunlar daima neden, gerekçe ve güdülerin karmaşık tertiplerini içeren mekanizmalardır.³⁹ Toplumsal mekanizmaların melez doğasının reddi, sosyabilimlerdeki yanlış anlamamanın ve mistifikasyonun bir kaynağı olabilir. Mesela araçların amaçlarla başarılı biçimde eşleşti-

rildiği toplumsal faaliyetler, bilindiği üzere, “rasyonel” olarak yaftalanır. Fakat bu yafta sözkonusu faaliyetlerin (“rasyonellik” gibi münferit bir akli melekeyi değil) farklı türden sorun çözme becerilerini içerdiğini ve pratik sorunlara iyi bir çözüm getirmeninse sırf failin kafasındaki hesapların değil, bir amaca ulaşmak için araçlarla kurulan fiziksel etkileşim gibi ilintili nedensel olayların değerlendirmesini de gerektireceğini örtbas eder. Benzer şekilde geleneksel rutinler açıklama olarak sunulurken, bunlar ritüele ve törene indirgenebilirler (ve “irrasyonel” olarak yaftalanabilirler), ancak bu da çok sayıda kalıtsal rutininin aslında ardışık nesiller tarafından ağır ağır işlenmiş sorun çözme usulleri olduğu gerçeğini örtbas eder. Evcil bitkiler ve toprak gibi maddi varlıklarla başarılı nedensel etkileşimler oluşturma kabiliyetine sahip olmalarına rağmen bu pratik rutinlerin üzeri, ritüel sembolizmi tarafından örtülebilir.

Toplumsal mekanizmalar nesnel ve öznel bileşenleri muhafaza etmelerine ek olarak nedensel etkileşimler yelpazesini de içermek zorundadır, yani doğrusal olmayan nedensellikleri niteleyen eşiklerin bir failden diğerine değişiklik gösterebileceğini (böylelikle aynı dış neden bir başka aktörü değil de bu aktörü etkileyebilir) ve bireysel faillerin davranışındaki nedensel sürekliliklerin, bizzat Weber’in ileri sürdüğü üzere, sadece olasılığa dayandığını hesaba katmak zorundadır.⁴⁰ Fail nüfuslarını göz önünde bulundurduğumuzda istatistiksel nedensellik daha önem kazanır. Dolayısıyla güdülerle yapılan açıklamalarla ilgili olarak, bir yandan daha büyük toplumsal öbekleşmelerin sentezinin, maksatlı eylemin *kolektif kasıtsız sonucu* biçimi-

minde yani istatistiksel bir sonuca benzer biçiminde elde edildiğini vurgularken, bireysel faillerin maksatlı seçimler yapmaya muktedir olduklarını ve kimi durumlarda bu maksatlı eylemin toplumsal kurumların yaratılmasına yol açtığını teslim edebiliriz. Gerekçeli açıklamalar söz konusu olduğundaysa, şayet ilgili inanç ve arzular, aileler veya okullar yoluyla sosyalleşmenin etkilerine tekabül ediyorsa, kolektif yön daha önceden hesaba katılabilir. Ancak bu sosyalleşme bir de olasılık terimleriyle düşünülmelidir. Her ne kadar genlerin, bitki ve hayvanların bedensel özellikleri üzerindeki etkileri (doğrusal nedensel belirlenimcilik değil) bir olasılık meselesi olsa da, nüfusları tanımlarken bu bedensel niteliklerdeki çeşitliliğin istatistiksel dağılımını inceleriz; bu açıdan sosyalleşmenin etkileri daima değişken olarak resmedilmeli ve çalışmanın asıl nesnesi bu çeşitlenmenin belli bir nüfustaki dağılım tarzı olmalıdır.

Böylece öbekleşme kuramının takdiminin sonuna geldik. Gelecek bölümde öbekleşmelerin ontolojik statüsünü layıkıyla açıkladıktan sonra burada değinmediğim tek bir bileşeni (bir öbekleşmenin topolojik diyagramını) konuya dahil edeceğim. Ayrıca öbekleşmelerle tümlükler arasındaki ayrım da öne çıkan bir ilişkiye, parçadan bütüne giden ilişkiye dair tartışmayı genişletecek ve öbekleşme kuramının mikro ve makro düzeylerdeki toplumsal fenomenler arasındaki ilişki sorununun bir çerçeveye oturtulmasına nasıl yardımcı olabileceğini daha detaylı olarak göstereceğim. Sorunu doğru şekilde ortaya koyduktan sonra, diğer bölümlerde ayrıntılı bir çözüm geliştirmeye çalışacağım.

Özlere Karşı Öbekleşmeler

Özcülük çok sayıda sosyalbilimcinin gerçekçiliğin reddini meşrulaştırmak için sunduğu temel gerekçedir. Bu eleştirmenler, toplumsal varlıkların kalıcı ve zihinden bağımsız bir kimliği olduğu varsayımının, o kimliği tanımlayan özlerin varoluşunu işaret ettiğini iddia ederler. Peki bu özlerin tam olarak ne olduğu varsayılmaktadır? Her ne kadar günümüzde ontolojik olarak ezeli arketiplerin var olduğunu ileri süren gerçekçilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmese de, taksonomistler kendi sınıflandırmalarının ürettiği genel kategorileri şeyleştirdiklerinde öne sürülen özleri içeren, daha gizli özcülük biçimleri de vardır. Dolayısıyla öbekleşme kuramının, şeyleştirilmiş genelliklerin mevcudiyetini nasıl olup da varsaymadığını açıklayarak başlamak önem taşıyor bu bölüme.

Platoncu örneklerinin aksine taksonomik özcülüğün izi, varlıkları cins, tür ve birey biçimindeki üç seviyeli bir hiyerarşi içinde sınıflandırma yöntemini yaratan büyük filozof Aristoteles'in eserlerine dek sürülebilir. Mesela sözkonusu cins "hayvan" ise, yöntem bu cinsi, sözgelimi "iki ayaklı" ve "dört ayaklı" hayvanlar gibi daha alt sınıflara ayıran özgül farkları bulmamızı gerektirir. Bu yeni seviyeye gelince o da farkların farkıyla daha alt sınıflara ayrılabilir. Ancak bu noktada dikkat-

li olmak gerekir, çünkü Aristoteles der ki, "Ayaklara sahip bir hayvanla ilgili olarak, onun bir türünün kanatlı, bir türününse kanatsız olduğunu söylemek doğru değildir. (...) Fakat türlerden biri çatal tırnaklı, diğeri değilse, bunlar ayağın farkları olduğundan, böyle söylemek doğru olacaktır."⁴¹ Doğru biçimde izlendiğinde bu yöntem bizi başka bir fark bulamayacağımız noktaya kadar götürür ve türler seviyesine çıkarır: insan veya at. Elbette bu türler daha başka parçalara da ayrılabilir, zira insanları siyah veya beyaz, musikişinas veya kulaksız, adil veya hakkaniyetsiz şeklinde ayırabiliriz ancak bunlar da *zorunlu farklar* değil, bireyleri özel adlarla tanımlayan rastlantısal birleşimlerdir sadece.⁴² Dolayısıyla varlıkların özünü ya da asli doğasını ancak türler seviyesinde veya modern filozofların deyişiyle "doğal türler seviyesinde" buluruz.⁴³ Kuşkusuz evrim kuramında bu argüman hattı reddedilir. Aristoteles'in örneğine sadık kalırsak, bir hayvan türünü diğerinden farklılaştıran nitelikler, organizmalar arasındaki farklara işaret edenler kadar bütün yönleriyle olumsal addedilir. Türlerin nitelikleri, meydana gelme kadar gelmeme ihtimali de bulunan evrimsel süreçlerin sonucudur. Belirli bir türün süregelen kimliği, hem genetik malzeme birikimini daha yüksek bir uyarlanabilirlik istikametine yönlendiren doğal seçilimin farklı formlarıyla (yırtıcılar, parazitler, iklim) hem de üreyen bir topluluğun birbirleriyle çiftleşemez hale gelene dek birbirinden uzaklaşan iki topluluğa ayrılma süreciyle açıklanır. İlk süreçte bir türün farklılaşan nitelikleri ortaya çıkarken, "üreme izolasyonu" denilen ikinci süreçte, kendi gen havuzunun

dış genetik akışlara kapanmasıyla bu nitelikler daha dayanıklı veya dayanıksız hale gelir. Bu izolasyonun hiçbir şekilde geçirgen olmayan bariyerler meydana getirmesi de gerekmez. Mesela birçok bitki türü, diğer bitkilerle gen alışverişinde bulunma becerisini devam ettirir ve böylece kendi kimliğini uzun vadede belirsizleştirir. Ancak üreme açısından tamamen izole haldeki bizler gibi hayvanların tanımlayıcı sınırları bile, biyoteknoloji veya mesela sınırların olumsal doğasını tasdik eden bir olgu olan retorovirüs işlemi yoluyla ihlal edilebilir.

Organizmalar ve türler, kendi sürekli niteliklerinin olumsuzluğunu paylaşımlarına ek olarak, doğan ve ölen varlıklardır: Üreme izolasyonu türleşme eşiğini, yani yeni bir türün tarihsel doğumunu işaret eder; neslin tükenmesiyle aynı şekilde onun tarihsel ölümünü tanımlar. Bu da demek oluyor ki bir biyolojik tür, onu meydana getiren organizmalar kadar eşsiz ve tekil olan ama mekân-zamansal ölçekte daha büyük bir *bireysel varlıktır*. Bir başka deyişle birey organizmalar, genel bir kategorinin veya doğal bir türün üyeleri değil, daha büyük bir bireysel bütünün oluşturunca parçalarıdır.⁴⁴ Aynısı bir başka doğal tür için de geçerlidir. Sözelimi, elementlerin periyodik tablosunda sınıflandırıldıkları biçimiyle kimyasal türler, genel olarak hidrojenin, oksijenin veya karbonun var olduğu hükmüyle şeyleştirilebilir. Ancak doğal türleri şeyleştirmeyi reddederek tablonun nesnelliğini kabul etmek de mümkündür. Belirli bir türün atomları her bir yıldızda gerçekleşen tekrarlı süreçlerce (nükleosentez) üretilmiş bireysel varlıklar sayılır. Organizmaların aksine bu atomlar daha az çeşit-

lilik gösterse bile, gerçek şu ki onlar da, her birine bir tarih veren somut bir süreç içinde doğmuşlardır. Buradan da anlaşılabilceğı gibi, “genel olarak hidrojenin” varlığına değil, sadece hidrojen atomlarının geniş nüfuslarının nesnel gerçekliğine ontolojik anlamda bağlı olmak gerekir.

Bu iki örnekten çıkan derse göre taksonomik özcülük, kendi şeyleştirilmiş genelliklerini üretmek için oldukça özel bir yaklaşımı temel alır: Bitmiş ürünlerle (farklı kimyasal veya biyolojik türler) yola çıkar, mantıksal analiz yoluyla bu ürünleri niteleyen kalıcı nitelikleri keşfeder ve ardından bu nitelik kümelerini tanımlayıcı bir öz (veya bir doğal türe ait gerekli ve yeterli koşulların bir kümesi) haline getirir. Şeyleştirmeden kaçınmak için daha ziyade bu ürünleri üreten tarihsel süreçlere odaklanmamız gerekir; elbette “tarihsel” teriminin insanın tarihinin yanı sıra kozmolojik ve evrimsel tarihe de gönderme yapması kaydıyla. Önceki bölümde ana hatlarıyla belirttiğimiz gibi öbikleşme kuramı bu manevrayla taksonomik özcülüktan sıyrılır. Herhangi bir düzeydeki bir öbikleşmenin kimliği daima bir sürecin (yerli yurtlulaşma ve bazı durumlarda kodlama) ürünüdür ve diğer süreçler tarafından (yersiz yurtsuzlaşma ve kod çözümü) istikrarsızlaştırılabilceğinden daima kararsızdır. Bu sebeple büyük veya küçük öbikleşmelerin ontolojik statüsü her zaman eşsiz tekil bireylere ait bir statüdür. Bir başka deyişle cins, tür ve bireyi ayrı ontolojik kategoriler olarak alan taksonomik özcülüğün aksine öbikleşmelerin ontolojisi yataydır, çünkü farklı ölçeklerdeki *bireysel tekilliklerden* (veya özgünlükler-

den) başka bir şeyi içermez. Toplumsal ontoloji sözkonusu olduğu sürece bu durum, toplumsal süreçlere iştirak eden yegâne bireysel varlıkların kişiler değil, ayrıca birey topluluklar, birey örgütlenmeler, birey şehirler ve birey ulus-devletler olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan özcü mitlerin tek kaynağı doğal türler değildir. Aristoteles kendi analizine doğal türlerin üzerindeki bir düzey olan “hayvan” cinsiyle başlar ve *mantıksal farklılaştırma* aracılığıyla türler düzeyine (“at”, “insan”) ulaşır. Buradaki soru, Aristoteles’in türlerinin yerine bireysel tekilliklerin koyulması halinde, aynısı onun cinslerine de yapılabilir mi, sorusudur. Yanıt şudur: Biyolojik sınıflandırmaların ve âlemin (bitkileri ve hayvanları içeren düzey) en yüksek düzeyleri ve hatta –omurgalı hayvanlar olan insanların ait oldukları “kordalılar” (*chordata*) şubesi dahil– şubeleri (*phyla*) farklı bir incelemeyi gerektirir. Bir şube, bütün omurgalılara özgü soyut bir beden tertibi olarak düşünülebilir ve bu yüzden uzunluklar, alan veya hacimler gibi metrik mefhumlar kullanılarak nitelenemez, çünkü beden tertibinin her tatbiki, metrik ilişkilerin tamamen farklı bir kümesini sergileyecektir. O halde onu nitelemek için ancak bedenin farklı parçalarının genel bağlantısalılığı gibi metrik olmayan veya topolojik mefhumlar kullanılabilir. Başka bir ifadeyle söylersek bir beden tertibi bir olabilirlik uzayını (sözgelimi olanaklı bütün omurgalı tasarımları) tanımlar ve bu uzay topolojik bir yapıya sahiptir. Niteliklerin aksine bir öbekleşmenin kapasitelerinin verili olmadığını yani uygulanmadıklarında sadece olanaklı olduklarını düşünürsek, olabilirlik uza-

yının yapısının kavranması öbekleşme kuramı açısından elzemdir. Ancak farklı öbekleşmeler farklı kapasite kümeleri sergilediklerinden, bir öbekleşmenin olanaklı kapasitelerinin kümesi, ne kadar açık uçlu olursa olsun, biçimden yoksun değildir.

Bu olabilirlik uzayları “faz uzayı” olarak anıldıkları fizikte ve kimyada daha ileri düzey bir biçimsel incelemeye tabi tutulmuştur. Bu uzayların yapıları, somut fiziksel ya da kimyasal dinamik sistemlerin “özgürlük derecelerini” veya bağıntılı değişme yollarını temsil eden uzayın boyutlarının yanı sıra “çekirler” denilen topolojik sabitlerce verilir.⁴⁵ Mesela klasik fizik, potansiyel ve kinetik enerji arasındaki farkı asgariye indiren bu sonuçları teyit ederek, çok sayıda mekanik, optik ve yerçekimine dayalı fenomenin evrim olanaklarının yüksek oranda kısıtlı olduğunu keşfetti. Başka bir deyişle çok çeşitli klasik sistemler dinamiği olabilirlik uzayında asgari bir noktaya, bu sistemlerin uzun vadeli eğilimlerini belirleyen bir çekere doğru çekiliyordu. Biyoloji ve sosyalbilimlerdeyse onların çok daha karmaşık olabilirlik uzaylarının yapısını araştırmak için uygun araçlara henüz sahip değiliz. Ancak bunların, topolojik sabitlerin (çekirler) çok daha karmaşık bir dağılımına sahip faz uzayları biçiminde de tanımlanabilecekleri hipotezini ortaya atmaya cüret edebiliriz. Çok sayıda farklı sistemin paylaştığı tekil veya özgül topolojik özellikler mevcut olduğundan, bu topolojik sabitleri *tümel tekillikler* olarak adlandırabiliriz. Bireysel tekilliklerin dağılımları Aristoteles’in türlerinin yerini alırken, onun cinslerinin yerini alacak olan şey, bu tümel tekilliklerin dağılımları-

dır. Dahası biriyle diğeri arasındaki bağlantı mantıksal farklılaştırma süreci değil, soyut beden tertibini gerçekleştiren tüm omurgalıların birbiriyle uyumsuz evrimini içeren *tarihsel farklılaşma* sürecidir. Şubeler düzeyiyle türlerinki arasında köprü kuran taksonomik kategoriler, beden tertibini tarihsel olarak farklılaştıran ardışık uyuşmazlık noktalarını temsil edecektir.

Öbekleşmeler, önceki bölümde tanımlanan rol ve süreçlere ek olarak, Deleuze'ün *diyagram* olarak adlandırdığı, beden tertibinin muadili olan veya daha doğrusu öbekleşmeyle ilişkili olabilirlik uzayını yapılandıran bir dizi tümel tekillikle nitelenir.⁴⁶ O halde kişiler, topluluklar, örgütlenmeler, şehirler ve ulus-devletlerin hepsi bireysel tekilliklerdir; ayrıca bu varlıkların her biri kendi özgürlük derecesini temsil eden boyutlarıyla veya bir dizi tümel tekillikle nitelenen bir olabilirlik uzayıyla ilişkilidir. Yani bu toplumsal öbekleşmelerin her biri kendi diyagramına sahiptir.⁴⁷ Kâh her biri birbirine geçen birtakım bölgesel pazardan doğmuş kâh birçok yerel pazar yerinin tarihsel birliğinin sonucu olarak çeşitli eyalet pazarlarının birleşiminden kaynaklanan bir varlığın yani ulusal pazar gibi somut bir tarihsel varlığın, “pazar” gibi şeyleştirilmiş bir genelliğin yerine nasıl geçirilebileceğini önceki bölümde göstermiştim. Her ne kadar organizmalar türlerle ilişkili olsa da farklı ölçeklerdeki bu ekonomik birimlerin her biri, parçadan bütüne giden bir ilişkiyi doğrudan doğruya daha büyük bir tekillığe taşıyan bireysel bir tekillik olarak görülme-lidir. Peki, bir toplumsal diyagram örneği ve onun tümel tekillikleri neler olabilir?

Max Weber toplumsal varlıkları *ideal tipler* adını verdiği şeyler açısından sınıflandırdı. Mesela hiyerarşik örgütlenmeler analizinde bu tiplerin otoritelerinin (örgütlü dinde olduğu gibi) kutsal bir geleneğe veya göreneğe referansla; (bürokraside olduğu gibi) rasyonel-hukuki prosedürlere riayet ederek veya (küçük dini tarikatlarda olduğu gibi) bir karizmatik liderin halis varoluşuyla meşruiyet kazanabileceği üç farklı yolun mevcut olduğunu ortaya çıkardı.⁴⁸ Bu sınıflandırmayı başka bir bölümde kullanacak ve sözkonusu üç tipin tanımına başka ayrıntıları da ilave edeceğim. Ancak “ideal tip” terimi özleri varsayıyor gibi görüldüğü için bu noktada bu üç tipin ontolojik statülerini açıklığa kavuşturmak önem taşıyor. Yine de bir otorite yapısının diyagramını takdim ederek bu özleri safdışı bırakabiliriz. Bu olabilirlik uzayında, otorite yapılarının alabileceği “aşırı biçimleri” tanımlayan üç evrensel tekillik olacaktır. Bu uzayın boyutları yani bir otorite yapısının özgürlük derecesi, bir makamın veya konumun görevli memurdan hiyerarşik olarak uzaklaşma derecesini –geleneksel ve karizmatik biçimlerce takip edilen rasyonel-hukuki biçimler en büyük kopuşu yaşar– ve örgütlenmenin faaliyetlerinin rutinleştirilme derecesini –diğer iki biçim yüksek oranda rutinleştirilmesine rağmen, en düşük oranda rutinleştirilen karizmatik biçim olacaktır– içerecektir.

Kısacası bireysel ve evrensel tekillikler, her biri kendi usulünce, öbekleşme yaklaşımının özler olmadan işlemesine olanak tanır. Ayrıca bu yaklaşımdaki analitik tekniklerin doğru kullanımını da tayin eder.

Taksonomik özcülükte analizin rolü, zorunlu farkların zincirleme keşfi yoluyla bir cinsi türlerine ayırtırmak gibi tamamen mantıksal bir rol olsa da, öbekleşme kuramında analiz, bir organizmanın organında oluşan lezyonlar veya bir hücredeki enzimlerin zehirlenmesi gibi bütünün davranışı üzerindeki etkiye dair gözlemleri takiben, mantığın ötesine geçmek ve *gerçeklikteki nedensel müdahaleleri* kapsamına almak zorundadır. Bu müdahaleler gereklidir çünkü parçalar arasındaki nedensel etkileşimler doğrusal olmayabilir ve bu sebeple titiz bir şekilde ayırtırılmalıdırlar; ayrıca incelenen varlık farklı mekânsal ölçeklerde faaliyet gösteriyor olabilir ve doğru ölçeğin saptanması gereklidir.⁴⁹ Uzun lafın kısası öbekleşme kuramında analiz kavramsal değil nedenseldir, mekânsal ölçekte faaliyet gösteren *edimsel mekanizmaların* keşfiyle meşguldür. Diğer taraftan bir öbekleşmenin diyagramını tanımlayan topolojik yapı edimsel değil *sanaldır ve mekanizmadan bağımsızdır* ama çeşitli edimsel mekanizmalarda gerçekleşme kapasitesine de sahiptir ve bu yüzden farklı bir analiz biçimini gerektirir. Bir olabilirlik uzayını yapılandıran yarı-nedensel kısıtlamaları günyüzüne çıkarmak için seferber edilmesi gereken yegâne biçimsel kaynak örneği, faz uzayının matematiğidir.⁵⁰ Öbekleşme kuramında nedensel ve yarı-nedensel analiz biçimleri birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kullanılır. Klasik fizik örneğine dönelim: 18. yüzyıl itibarıyla bu alan “asgari ilkeleri” (yani asgari bir nokta olarak evrensel tekilliği) keşfetmiş olmasına karşın, her ayrı vakada edimsel bir asgarileşmenin elde edilmesi üzerinden nedensel

mekanizmaların araştırılmasını gereksiz hale getirmemişti. Hem yarı-nedensel topolojik kısıtlamalar hem de üretici nedensel ilişkiler, klasik fenomenlerin genel açıklamasının parçasıydı. Biyoloji ve sosyolojinin daha karmaşık vakaları ele alındığında bu görüş geçerliliğini muhafaza eder.

Nedensel ve yarı-nedensel analiz biçimleri birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmalarına karşın bu kitapta ilki üzerinde duracağım. Somut öbekleşmelerin iç işleyişine dair mümkün merteye örnekler vermeye çalışsam da, her nedensel mekanizmayı ayrıntılı olarak tanımlama işine girmeyeceğim. Öte yandan bu mekanizmaların, bilhassa da toplumsal bütünlerin kendi parçaları arasındaki etkileşimden hareketle ortaya çıkmalarını sağlayan mekanizmaların, isabetli bir biçimde nasıl kavramsallaştırılacaklarını tanımlamak da önem taşıyor. Oluşum mekanizmaları sorusu, *mikro ve makro arasındaki eklemler* sorununa doğrudan nüfuz ettiğinden, toplumsal kuram için ciddi sonuçlara sahiptir. Mütemadiyen kötü bir şekilde ortaya koyulduğundan, bu inatçı sorun on yıllardır çözülmemeye direnmektedir. Bu bağlamda öbekleşme kuramı bu sorunun muhtemel bir çözümünün –müdahil her mekanizmanın ayrıntılarını vermeyi gerektirecek bir çözümdür bu– önündeki engelleri kaldırarak, sorunu doğru bir çerçeveye oturtmaya yardımcı olabilir.

Sorunu doğru biçimde ortaya koymak için her şeyden önce, toplumsal süreçlerin mikro ve makro olmak üzere yalnızca iki düzeyde gerçekleştiği fikrinden kurtulmak gerekiyor; bilhassa bu düzeyler bir bütün olarak

“birey” ve “toplum” benzeri şeyleştirilmiş genellikler bakımından düşünöldüğünde. Önceki bölümde verilen ulusal pazarlar örneği, ortada ikiden fazla ölçeğin olduğunu gösterir. Eğer durum böyleyse “mikro” ve “makro” terimleri, sabit ölçek düzeyleriyle ilişkilendirilmemeli, tersine *belirli bir mekânsal ölçekteki* somut parçaları ve yeni beliren bütünü ifade etmek için kullanılmalıdır. Buradan hareketle belirli bir eyalet pazarı kendi bileşeni olan yerel pazarlara göre “makro,” ulusal pazara göreyse “mikro” addedilecektir. Aynı yaklaşım, çeşitli orta ölçekli varlıklar üzerinden (birey kişilere ait) en küçük ölçekle (bölgesel devletlere ait) en büyük ölçek arasında köprü kurulması yoluyla “bir bütün olarak toplum” mefhumunu safdışı bırakmak için de kullanılabilir. Gerçekten de bazı çağdaş sosyologlar denklemin iki tarafından birini imtiyazlı kılan uzun bir gelenekle bağlarını kopararak, mikro-makro ilişkisi sorusunu bu terimler dahilinde çerçeveye oturtmayı önermiştir.⁵¹ Her ölçekte bütöünün niteliklerinin parçalar arasındaki etkileşimlerden oluştuğunun gösterilmesi gerektiğini farz edersek, bu yaklaşım ontolojik anlamda “aşağıdan yukarıya” şeklinde nitelenebilir. Fakat birey kişilerin en aşağıdaki düzey olduğu varsayımıyla iç içe geçen bir “aşağıdan yukarıya” yaklaşımı, mikro ekonominin metodolojik bireyciliğine kapılmamız anlamına gelir mi? Birçok sebepten ötürü yanıt hayırdır.

Öncelikle metodolojik bireyciler şeyleştirilmiş genelliklere (“rasyonel birey”) başvurur ve onları atomistik şekilde kullanır; bunlar kendi başlarına rasyonel karar alan bireylerdir. Öbekleşme kuramındaysa kişiler, bir-

birleriyle sürekli etkileşime girdikleri nüfusların parçaları olarak var olurlar daima. Fakat daha da önemlisi mikro ekonomide bu kişilerin kimliği sorgusuz sualsiz kabul edilirken, öbikleşme kuramında bu kimliğin *kişialtı bileşenler* arasındaki etkileşimden nasıl doğduğunun gösterilmesi gerekir. Bu bileşenlerin tam olarak neler olduğunu sonraki bölümde belirteceğim, ama şimdilik onların var olduklarını ve yeri geldiğinde de en küçük toplumsal ölçek olarak görülebileceklerini ifade etmek yeterlidir. Buna ek olarak öbikleşme kuramının metodolojik bireycilikten ayrılmasının bir sebebi de bu yeni beliren öznelliği, kişilerin daha büyük öbikleşmelerin parçasına dönüşmesiyle karmaşık hale gelebilen bir öbikleşme biçiminde düşünmesidir: Bu öbikleşmeler sohbetlerde (ve diğer toplumsal karşılaşmalarda) bir persona veya imgeyi yansıtır, ağlarda gayriresmi rollere girer, örgütlenmelerde resmi roller kazanır, onları kendi kimliklerinden ayıran bu persona ve rollerle tanımlanabilirler. Bir başka deyişle, kendilerini oluşturan parçaların etkileşiminden daha büyük olan öbikleşmeler vücut bulduklarında, yeni beliren bütün onlara tepki verse ve onları etkilese dahi parçaların kimliği yeni katmanlara sahip olabilir.

Bir an için öznelliğin oluşumunun doğru bir açıklamasının verilebileceğini farz etsek bile buradan nereye varılır ki? En alt düzeyden yukarı hareket etmek için ulusal pazar örneğiyle tasvir edilen aynı prosedürü kullanabilir miyiz? Bu örneğin sorunu, ardışık mekânsal ölçekler arasındaki ilişkinin Rus matruşka bebekleri veya Çin kutuları benzeri basit bir ilişki olduğunu

varsaymasıdır. Ancak parçadan bütüne giden bir ilişki genelde bu kadar basit değildir. Örneğin insanlar kişilerarası ağlarla kurumsal örgütlenmeler gibi bambaşka iki öbekleşmenin oluşturunca parçaları haline gelebilir. Örgütlenmeler üç kişiden oluşan çekirdek aileden yarım milyon kişiyi istihdam eden ulus-ötesi bir şirkete dek çok çeşitli ölçeklerde var olur. Aileler topluluk ağlarının oluşturunca parçalarına dönüşme eğilimi gösterir, oysa daha büyük kimi örgütlenmeler, arkadaş veya meslektaş ağları gibi çeşitli ağları kendi parçaları olarak içerebilir. Bazı kişilerarası ağlar (mesleki bilgi sistemi ağı gibi) örgütlenmelerin ötesine geçer; bazıları herhangi bir örgütlenmenin parçası olmaz ve bazılarıysa büyük örgütlenmeler dahilinde vücut bulur, ardından oluşturunca parçalar olarak faaliyet gösterir. Bunların hiçbirisi Rus matruşka bebeklerinin kendi aralarındaki basit ilişkiye benzemez.

Benzer karmaşıklıklar daha büyük ölçeklerde de ortaya çıkar. Kişilerarası ağlar birçok toplumsal adalet hareketinin omurgasını oluşturan topluluk koalisyonları gibi daha büyük öbekleşmelere mahal verebilir. Kurumsal örgütlenmeleriye ulusal, eyalet düzeyinde ve yerel düzeylerde işleyen hükümet örgütlenmelerinin hiyerarşisi gibi daha büyük öbekleşmeler oluşturmaya eğilimlidir. Belki de bu durumu, sanki Rus matruşka bebeklerinin basitçe iki ayrı gruba ayrılıp çatallanması gibi resmedebilirdik fakat bu da yanıltıcı olurdu. Bir toplumsal hareket büyüyüp bir müddet ayakta kalınca, istikrar kazanmak için bir ya da birden çok örgütlenmeye mahal verir ve çıkar örgütlenmeleri sözkonusu

olduğunda lobicilik gibi; sendikalar ve diğer işçi birlikleri sözkonusu olduğundaysa toplu pazarlık gibi özelleşmiş işlevleri yerine getirir. Yani toplumsal hareketler kişilerarası ağların ve kurumsal örgütlenmelerin bir karışımıdır. Benzer bir durum, merkezi olarak kararlaştırılmış politikaları uygulayabilmek amacıyla her adli ölçekte sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte ağlar oluşturmak durumunda olan hükümet hiyerarşileri için de geçerlidir.

Bu daha geniş öbekleşmelerin hepsi nüfusların parçası olarak var olur; kişilerarası ağların, örgütlenmelerin, koalisyonların ve hükümet hiyerarşilerinin nüfuslarıdır bunlar. Bu nüfusların bazı üyeleri kendi etkileşimlerini muhitler, şehirler veya bölgesel devletler gibi fiziksel mahaller dahilinde sürdürür; bazılarıysa iletişim ve ulaşım teknolojileri sayesinde birbirleriyle uzaktan etkileşim kurarak daha dağınık bir biçim alabilir. Bizat mekânsal varlıklar olan fiziksel mahaller, basit bir yolla birbirleriyle ilişkilene eğilimindedir: Muhitler çok sayıda ticari, resmi, endüstriyel ve konut olarak tasarlanmış binadan meydana gelir; şehirler çok sayıda muhitten; bölgesel devletlerse köyler ve nüfusun olmadığı bölgelerin yanı sıra çok sayıda şehirden meydana gelir. Ancak bu mahallere, içlerinde sürekli gerçekleşen toplumsal faaliyetleri ilave ettiğimizde, bu aleni basitlik uçar gider. Bu sebeple belirli bir şehri oluşturan parçalar arasında yalnızca muhitler değil aynı zamanda dağınık bir biçimde var olan çok sayıda kişilerarası ağ da bulunur. Yani hiyerarşik bir yapısı ve dolayısıyla iyi tanımlanmış mekânsal bir otoritesi veya homojen bir iç

kompozisyonu olmayan örgütlenmelerin yanı sıra iyi tanımlanmış ve yerleşmiş toplulukları yapılandırmayan ağları da bünyesinde barındıracaktır.

Parçadan bütüne giden ilişki doğru biçimde kavram-sallaştırıldığı ölçüde, tüm bu karmaşıklığı düzenlemek için “bir bütün olarak toplum” gibi şeyleştirilmiş bir genelliğin yerine çok ölçekli bir toplumsal gerçekliğin koyulabileceği fikrini muhafaza etmek de mümkündür. Öncelikle bütün kendi parçaları arasındaki etkileşimlerden doğmasına rağmen, meydana gelir gelmez bu parçaları etkilemeye başlayabilir. Filozof Roy Bhaskar’ın ileri sürdüğü gibi yeni beliren bütünler “gerçektir çünkü kendilerinden oluştukları malzeme üzerinde yeniden tesirde bulunabilen nedensel faillerdir onlar.”⁵² Bir başka deyişle belirli bir ölçekte gerçekleşen bir toplumsal süreç eksiksiz bir açıklama getirmek için yalnızca bütünün oluşumunun ötesindeki mikro-makro mekanizmaları değil, aynı zamanda bir bütünün, kendisini oluşturan parçalarına bir yandan yepyeni performanslar sağlarken, diğer yandan bu parçaların yapabileceklerine sınırlamalar getirerek onları *kısıtlamalar ve kaynaklarla* donatmasını sağlayan mikro-makro mekanizmaları açıklamamız gerekir.⁵³ Mesela birbirine kenetlenmiş toplulukları niteleyen ağlarda, üyeler için fiziksel koruma ve yardımdan duygusal destek ve tavsiyeye dek çeşitli kaynaklar mevcuttur. Ancak aynı bağlantı yoğunluğu üyeleri kısıtlayabilir de. Tutulmayan sözler, karşılığı ödenmeyen bahisler ve güvenilir olmayan diğer hükümler hakkındaki havadisler bu ağlarda hızla yol alır: Yerel normların yaptırım mekanizmaları biçiminde işle-

melerini sağlayan bir niteliktir bu. Benzer biçimde çok sayıda hiyerarşik örgütlenme, otorite yapısındaki belirli resmi konumları işgal eden kişiler için ulaşılabilir olan büyük bir kaynak haznesini temin edebilir. Ancak bu resmi konumların hak ve yükümlölüklerini tanımlayan mevzuatlar görevli memurların davranışları üzerinde kısıtlamalar biçiminde işler. Çünkü bir bütünün kısıtlama ve olanak sunma kapasiteleri tatbik edilmemiş olabilir; bu kapasitelerin kendi oluşturuıcı parçalarına, bir kaynağı kullanma fırsatı (kaçırılabilir bir fırsat) veya bir sınırı ihlal etme riski (asla göze alınamama ihtimali olan bir risk) gibi *fırsatlar ve riskler* sunduklarını söylemek çok daha isabetli olacaktır.

Peki, kimliğı iyi tanımlanmamış yani düşük yoğunluklu ve dağılık kişilerarası ağılar veya karar verme sürecinin merkezileştirilmediğı örgütlenmeler gibi sınırları belli olmayan ya da homojen bir bileşime sahip olmayan öbekleşmeleri incelerken de bu sonuçlar geçerli midir? Evet geçerlidir ama arada bazı önemli farklar vardır. Daha önce öne sürdüğümüz terminolojiyi kullanırsak, bilhassa az ya da çok yersiz yurtsuzlaşmış bu öbekleşmeler, bileşenlerini kısıtlamaya yönelik kapasiteleri zayıf olmasına rağmen bu bileşenleri kaynaklarla donatabilirler. Herkesin herkesi tanıdığı ve insanların çeşitli roller içinde etkileşime girdiğı yoğun bir ağda, ortada dolaşan bilgi tüm katılımcılar tarafından iyi bilinme eğilimindedir. Buradan da anlaşılabileceğı gibi, yeni bir havadis muhtemelen bu ağın bir bileşeninden değil, ağın dışındaki birinden yani ağın üyelerine zayıf bir bağla bağlanmış birinden gelecektir. *Zayıf bağların*

gücü hakkındaki ünlü argümanın temeli işte budur.⁵⁴ Bu anlamda sayısız zayıf bağa sahip düşük yoğunluklu ağlar, kendi bileşeni olan üyelerine, akış halindeki fırsatlar hakkında yepyeni bilgiler sağlayabilir. Diğer taraftan dağınık ağlarsa sıkı bağların gücünü tanımlayan başka kaynakları (örneğin kriz anında güveni) daha az tedarik edebilir.⁵⁵ Ayrıca yerel normların uygulanması gibi kısıtlamalar getirme becerileri de daha azdır. Sonuçta ortaya çıkan düşük seviyeli dayanışma, başka yollarla telafi edilmediği takdirde, bir bütün olarak dağınık toplulukların politik olarak harekete geçmelerinin daha zor, diğer topluluklarla etkileşimlerinde nedensel failler olarak davranmalarınınınsa kuvvetle muhtemel olmadığını gösterir.

Karar alma sürecinin merkezileştirilmediği, yerel pazar yerleri gibi kurumsal örgütlenmeler için de benzer bir durum geçerlidir. Ulusal pazarlar (alışveriş merkezleri, süper marketler vb.) ortaya çıkmadan önce pazar yerleri tamamlayıcı parçalarına kaynak tedarik ediyordu: Kırsal kesimdeki insanlara kendi mallarını satma, kent sakinlerine de bu malları satın alma fırsatı sunuyordu. Dahası yerel pazarlar “kent ahalisinin buluştuğu, sözleşme yaptığı, tartıştığı ve belki de kavgaya tutuştuğu yerlerdi. (...) Politik veya başka türden tüm havadisler pazara sirayet ediyordu.”⁵⁶ Bir başka deyişle pazar yerleri birbiriyle bağı zayıf olan insanların yepyeni bir bilgiyi aktarma fırsatı buldukları yerlerdi. Ticareti yapılan mal fiyatlarının genellikle arz taleple gayrişahsi biçimde belirlenmesi bağlamında bu yerler kısıtlamalar da getiriyordu; satın alma ve satma karar-

ları iradi olmasına rağmen, fiyatlar bu iradi eylemlerin ve kendilerini aktörlere dayatmalarının kolektif ve gayriiradi bir sonucu olarak belirliyordu.⁵⁷ Ancak fiyatlar resmi düzenlemelerden daha zayıf kısıtlamalardı ve her halükârda sadece ekonomik gücü olmayan bu alıcı ve satıcıları kısıtlıyordu.

Bütünlerin kendi parçalarına olanak sağlama ve onları sınırlama kapasitelerine ek olarak, birbirleriyle etkileşime girdiklerinde icra ettikleri nedensel kapasiteler de mevcuttur. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğim üzere ağlarla yapılandırılmış topluluklar politik bir koalisyon oluşturmak için kendi aralarında etkileşime girebildiği gibi, bazı örgütlenmeler de daha büyük hükümet hiyerarşilerinin parçası olarak etkileşime girebilir. Daha büyük öbekseler, yeni ortaya çıkan bütünlerdir ve bu bağlamda henüz tanımlanmışlardır: Bir politik koalisyonun parçası olmak, bir topluluğa sayısal çokluktan doğan meşruiyet ve birlik gibi kaynaklar sağlar, fakat aynı zamanda bu topluluğu, koalisyon bütününün izlemeye karar kıldığı amaçlar için mücadele vermeye zorlar; ülke çapındaki bir politikanın uygulanmasına katılan yerel ve düzenleyici failere merkezi hükümet tarafından mali kaynaklar sağlanır ama bu failer aynı zamanda hukuken tabi bir konumda faaliyet göstermeye zorlanırlar. Yine de bu ittifakların ve tabileştirmelerin bu daha büyük öbekselerin değil, onları oluşturan insanların faaliyetlerinin bir etkisi olduğu itirazı getirilebilir: İttifaklar kendi topluluklarının temsilcisi olarak davranan bireysel aktivistler yaratır ve ulusal düzeyde yargı gücü bulunan devlet failinin, yerel yargı gücü üzerindeki otoritesi da-

ima bireysel yetkililerce tatbik edilir. Ancak insanların oluşturduğu öbikleşmelerin insanların faaliyetleri üzerinden etkileşime girmesi gerektiğini ve aynı zamanda bu daha büyük varlıkların bizzat kendi nedensel kapasiteleri olduğunu kabul etmek de mümkündür. Bu tür bir mutabakata olanak tanıyan arasa *aşırı nedenselliktir*.

Somut bir toplumsal sürecin açıklanmasında, nedensel aktörlerin mikro bileşenler mi yoksa bir makro bütün m olduğu doğrudan doğruya açık değildir. şayet ortada mikro düzeydeki sürecin *ok sayıda eşdeğer açıklanması* varsa, sözgelimi belirli bir grup aktivist arasındaki müzakerelerle yaratılmış topluluklararası bir koalisyon başka alternatif aktivistler arasındaki müzakerelerle de yaratılabilmişse, bu muğlaklık bertaraf edilebilir. Bir başka deyişle, bu gibi mikro nedenler benzer bir sonuca yol atığından mikro detayların açıklanması gereksiz hale gelmişse, yeni beliren bir koalisyonu bütün topluluklar arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak açıklamamız da mazur görülebilir.⁵⁸ Aynı şekilde büyük bir örgütlenmenin otorite yapısında belirli roller işgal eden insanların ikame edilmesi, örgütlenme politikalarında ve örgütlenmenin günlük rutinlerinde tek bir değişim bile yaratmıyorsa, örgütlenmelerarası sürecin açıklanmasıyla ilgili bir aktörün de bu büyük örgütlenmenin ta kendisi olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu gibi bir ikame uzmanlık dallarına saygı göstermek zorunda olacaktır (idareciler idarecilerle, muhasebeciler muhasebecilerle ve mühendisler de mühendislerle ikame edilecektir) ancak örgütlenmenin yeni beliren nitelik ve kapasiteleri bir değişimin ardından bile genel hatlarıyla aynı kalıyorsa ve

bu gibi birçok başka uzmana yapılan atfı, ortaya çıkan sonuçta hemen hiçbir değişim yaratmayacaksa örgütlenmeler arasında ortaya çıkan sonucu birtakım idarecilere, muhasebecilere ve mühendislerle atıfla açıklamak da gereksiz olacaktır.

Aynı nokta daha büyük öbekseler için de geçerlidir. Şehirler kırsal bölgelerden gelen göçmenler için su ve tarım arazisi gibi doğal kaynaklar ve ekonomik yatırım adına rekabete tutuşarak birbirleriyle nedensel olarak etkileşime girer. Mesela büyük şehirler kendi etki alanındaki yeni kentleri insan, kaynak ve ticaret fırsatlarından mahrum bırakarak onların oluşumunu engellemek suretiyle kendi civarlarına “nedensel bir gölge” düşürebilir. Fakat bu şekilde etkileşime girebilenler fiziksel varlıklar olan şehirler değil, pazar yerleri ve hükümet örgütlenmelerinin yanı sıra tüccarlar ve yatırımcılar dahil, kendi sakinlerinin faaliyetleri için mahaller olan şehirlerdir kuşkusuz. Öyleyse bir şehir merkezinin bir başkasının gelişimini engellemesine yol açanın, bu faaliyetlerin icracıları arasındaki etkileşimler olduğunu neden söylemiyoruz? Çünkü tüccarları başka tüccarlarla, pazar yerlerini başka pazar yerleriyle vb. ikame etseydik, benzer bir engelleyici etkiye erişmiş olurduk. Diğer yandan bu tür bir ikame bambaşka bir sonuç doğursaydı, bu durum söz konusu fenomenin daha küçük bir ölçekte işleyen mekanizmalarla açıklanması gerektiğinin delili olur ve yalnızca nedenleri değil ayrıca gerekçeleri hatta güdüleri de içinde barındırır.

O halde birey kişilerden daha büyük toplumsal öbekseler nesnel bir varoluşa sahiptir, çünkü kendi

tamamlayıcı parçaları olan insanları hem sınırlandırarak hem de olanaklar sunarak nedensel olarak etkiledikleri gibi bizzat kendi ölçeklerindeki başka öbekleşmeleri de nedensel olarak etkileyebilir. Gerçek şu ki kendi nedensel kapasitelerini hem dışsal hem de içsel anlamda icra edebilmek için bu öbekleşmelerin kendi etkileşim ortamları olarak insanları kullanmak durumunda olması, sözkonusu öbekleşmelerin ontolojik özerkliğini ne derece tehlikeye atıyorsa; insanların maddi dünyayla etkileşime girmek için kendi bedensel parçalarını (mesela elleri ve ayaklarını) kullanmak durumunda olmaları da anatomik bileşenlerine karşı kendi göreceli özerkliklerini o derece tehlikeye atar. Benzer bir nokta büyük ölçeklerde de geçerlidir. Şehirler savaşa girdiklerinde, ki şehir devletleri çağında tekrarlanan bir olaydır bu, kendi askeri örgütlenmeleri yoluyla nedensel etkileşimlere girerler. Bu etkileşimin örgütlenmeler arasında mı yoksa şehir merkezleri arasındaki bir etkileşim olarak mı görüleceği nedensel artık açısından yanıtlanması gereken bir sorudur. Şayet örgütlenme ölçeğinde stratejik karar verme sürecinin, şehrin kaynaklarının (erat, silahlar, besin tedarikleri) tüketilmesinden daha önemsiz olduğu bir savaş epey uzun sürerse veya böyle büyük ölçekte gerçekleşirse, bir askeri örgütlenme kümesinin bir başkasıyla ikame edilmesi sonucu görece değiştirmeyeceğinden, bunu şehir merkezleri arasındaki etkileşimi ihtiva eden bir vaka olarak görmek anlamlı olacaktır. Her ne kadar askeriye'nin farklı birimlerindeki bireysel yetkililer örgütlenmeler için etkileşim ortamı olsa da, askeri örgütlenmeler savaşan şehirlerin (veya

bölgesel devletlerin) etkileşime girmesini sağlayan ortam olarak görülebilir.

Öbekleşme kuramının tanımının çok ölçekli bir toplumsal gerçekliği layıkıyla açıklayabilir hale getirilmesi için yapılması gereken üç düzenleme daha vardır. Birincisi oluşum kavramının vasıflandırılmasına dayanır. Yukarıda dediğim gibi şeyeleştirici genel kategorilerden kaçınma stratejilerinden biri, nihai ürünü niteleyen özelliklerin listesi yerine üretim sürecinin kendisine odaklanmaktır. Bu gerçekten de doğrudur ancak belirli bir öbekleşmenin tarihsel doğumuna, yani kendi doğumu ve ölümü arasında bir kimliği idame ettirmek durumunda olan süreçlerin zararına, bu öbekleşmenin kimliğine ait *kökensel oluşumun* ardındaki süreçlere aşırı vurgu yapma riskini alır: Hiçbir örgütlenme kendi idari personeli ve çalışanları arasındaki süregelen etkileşimler olmaksızın kendi kimliğini muhafaza edemez; hiçbir şehir kendi siyasi, ekonomik ve dini örgütlenmeleri arasında süregelen mübadeleler olmadan kendi kimliğini koruyamaz ve hiçbir ulus-devlet de kendi başkentiyle diğer kırsal merkezler arasındaki daimi etkileşimler olmadan ayakta kalamazdı. Teknik terminolojide bu durum, yerli yurtlulaştırıcı süreçlerin sadece her mekânsal ölçekteki öbekleşmelerin kimliğini tarihsel olarak üretmek için değil ayrıca onu istikrarsızlaştırıcı yersiz yurtsuzlaşma sürecinin mevcudiyeti dahilinde idame ettirmek için de gerekli olduğu söylenerek ifade edilebilir.

İkinci vasıflandırma birinciyle ilişkilidir. Önceki bölümde ileri sürdüğüm gibi öbekleşmeler daima tekrarlayan süreçlerle üretilir ve bu da öbekleşmelerin daima

nüfuslar dahilinde var olduğunu gösterir. Herhangi bir ölçekteki öbikleşmelerin nüfusu göz önüne alındığında, diğer süreçler bu nüfusun üyelerini kendi bileşenleri olarak kullanarak daha büyük ölçekli öbikleşmeler oluşturabilir. Fiili tarihsel bir kesiti göstermek üzere kullanılmadığı takdirde bu ifade doğrudur. İlk örgütlenmelerin kökensel oluşumu açısından önceden var olan bir kişiler nüfusu mevcut olmak zorunda olsa da (kuşkusuz bir doğa durumunda değil fakat daha önceden kişilerarası ağlarla bağlantılı olan) en yeni örgütlenmeler, önceden var olan diğer örgütlenmelere mensup insanları kendi kadrosuna alma eğilimi gösterir.⁵⁹ Birkaç istisna haricinde örgütlenmeler diğer örgütlenmeler tarafından daha önceden iskan edilen bir dünyada vücut bulur. Üstelik bazı parçalar bütünden önce var olmak durumunda olsa da, başkaları halihazırda varolan bir bütünün idame süreçleriyle üretilebilir: Şehirler kişilerarası ağlar ve örgütlenmelerin nüfuslarından oluşmasına rağmen mesele bir şehrin oluşumundan önce bu nüfusların orada olmak zorunda olmasından ibaret değildir. Aslında çoğu ağ ve örgütlenme halihazırda varolan şehirlerin parçaları olarak vücut bulur.

Üçüncü vasıflandırma belirli bir toplumsal süreci açıklayan bağıntılı ölçeğe dair soruyla ilişkilidir. Yukarıda öne sürdüğüm gibi kimi zaman bağıntı soruları nedensel artık kavramı üzerinden ortaya koyulur. Ancak bu açıklamaların daima tek bir mekânsal ölçeği içereceğini de göstermez. Savaş sırasında gerçekleşen Napolyon devrimi –savaşı nispeten yerel yıpratma muharebeleriyle sevk ve idare edilen bir şey olmaktan çı-

karıp bir ulusun bütün kaynaklarının seferber edildiği imha muharebelerine dönüştüren bir devrimdir bu- çok ölçekli açıklama gerektiren bir sürecin iyi bir örneğidir: Bu devrim kentsel ve ulusal düzeyde gerçekleşen neden- sel değişimler içeriyordu (pahalı ücretli askerler yerine seferber olmuş yurttaşlardan oluşan ilk orduyu mey- dan getiren Fransız Devrimi); örgütlenme düzeyindeki nedenler ve gerekçeler (yekpare orduların her birinin kendi piyade, süvari ve topçu sınıfına sahip özerk bö- lümlere ayrılması); Napolyon'un kendi stratejik dehası ve karizması sebebiyle ve kişilerarası ağlardaki nüfuzlu konumuyla kuvvetlenen son derece önemli bir katalizör işlevi görmüş kişisel ölçekteki gerekçe ve güdüler.

Bu bölümün şu ana kadarki argümanını özetleye- lim. İnorganik, organik veya toplumsal bir öbikleşme- nin ontolojik statüsü tarihsel açıdan olumsal olan eşsiz ve tekil bireyin statüsüdür. "Birey" terimi birey kişilere atıf yapıyor olmasına rağmen ontolojik anlamı dahilin- de gerçekliğin bu ölçeğiyle sınırlanamaz. Her ne kadar biyolojik türler hayvan ve bitki organizmalarının üyesi olduğu genel kategoriler değil, organizmaların bileşeni olduğu büyük ölçekli bireysel varlıklar olsa da, daha büyük öbikleşmelere de bireysel varlıkların ontolojik statüsü verilmelidir: Bireysel ağlar ve koalisyonlar, bi- reysel örgütlenmeler ve hükümetler, bireysel şehirler ve ulus-devletler. Bu ontolojik manevra, özlere veya şeyleştirilmiş genelliklere sadakat duymadan tüm bu bireysel varlıkların zihinlerimizden (veya onlara dair kavramlarımızdan) bağımsız, nesnel bir varoluşa sahip olduklarını ileri sürmemizi olanaklı kılar. Diğer yandan

bu manevranın işleyebilmesi için özlerin yerine geçen, parçadan bütüne giden ilişkinin titizlikle incelenmesi gerekir. Parçalarına nispeten bütünlerin özerkliği, bu parçaları hem sınırlayan hem de onlara olanak sağlayan yollarla nedensel olarak etkileyebilmesiyle teminat altına alınır; bir diğer deyişle, kendi parçalarına indirgenebilir olmayan, yani oluşturuç parçaların detaylarını içeren bir etkileşim açıklamasının fazlalık olacağı tarzda birbirleriyle etkileşime girebilmeleri gerçeğiyle. Son olarak öbekleşmelerin ontolojik statüleri iki yönlüdür: Edimsel varlıklar olarak farklı ölçeklerdeki tüm toplumsal öbekleşmeler bireysel tekilliklerdir ancak belirli bir zaman aralığında onlara açık olan olanaklar tümel tekilliklerin dağılımıyla, öbekleşmenin edimsel değil sanal diyagramı tarafından alıkoyulur.

Parçadan bütüne giden ilişkinin tüm bunlarda oynadığı son derece önemli rolü dikkate aldığımızda, bu bölümü bitirirken bu ilişkinin iki başka yönünü netleştirmek istiyorum. Şu ana dek yalnızca mekânsal ölçekteki soruları ve birçok parçadan meydana geldiği ölçüde mekânsal olarak daha büyük bütünleri ele aldım. Ancak başlangıç noktası olarak kullandığım örnek olan biyolojik türler daha uzun *zamansal ölçeklerde* de faaliyet gösterir, yani kendi bileşenleri olan organizmalardan daha uzun süre ayakta kalır, çok daha düşük bir hızla değişirler. O halde ilk soru şu: Toplumsal öbekleşmelerde parçadan bütüne giden ilişkiye benzer bir zamansal yön var mıdır? Öyleyse karşımızda, hem biyolojik hem de toplumsal alanlarda ölçekten *bağımsız biçimde* işliyor gibi görünen, özgül varlıklar sorunu

vardır. Bunlar, genetik ve dilsel varlıklar dahil birinci bölümde bahsettiğim özelleşmiş ifade alanlarıdır. Bir taraftan genler ve sözcükler kişilerin beden ve zihinlerinden çok daha mikrodur; diğer taraftansa bunlar makro süreçleri de etkileyebilir: Genler insan türünü bir bütün olarak tanımlar, sözcükler de o türün geniş kesimlerinin inancına hükmeden dinleri tanımlar. İkinci soruysa şu: Bu özgül öbekleşmeler parçadan bütüne giden ilişkiyi nasıl etkiler?

Toplumsal öbekleşmelerin ilk önemli zamansal yönü, onları değiştirmeye muktedir olayların görece süresidir. Kalıcı ve önemli değişimler oluşturmak insanlara kıyasla örgütlenmelerde ya da sözgelimi örgütlenmelere kıyasla şehirlerde daha mı uzun sürer? Bu noktada önce, kişilerin bilinçli müdahalesi olmadan toplumsal öbekleşmeler arasındaki nedensel etkileşimlerce gerçekleştirilen değişimleri (başka bir deyişle maksatlı eylemin kolektif ve istemsiz sonucu olarak üretilen değişimleri) kasti planlamanın sonucu olanlardan ayırmamız gerekiyor. İlk durum tekrarlanan etkileşimlerin ürünlerinden oluşan yavaş bir birikim sürecini içerir. Mesela 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da birçok örgütlenmenin otorite yapısı geleneksel meşruiyet temelli bir formdan, rasyonel-hukuki bürokratik prosedürlere dayalı bir başka forma doğru değişim geçirdi. Değişim hem devlet bürokrasilerini hem de hastaneler, okullar ve hapisaneleri etkiledi. Ancak detaylı biçimde incelendiğinde kasti bir plan ayırt etmek mümkün değildi; meydana gelen değişim iki yüz yılı aşkın bir zaman zarfında, gündelik bir rutinler dizisinin bir başkasıyla yavaş yavaş ikame

edilmesiyle gerçekleşti. Bu ikame birey kişilerce –bir meşruiyet arzusuyla güdülenmiş bir örgütlenmede olup bitenleri bir başkasında taklit eden kişilerce– verilen kararları içermesine rağmen, bu kararların detayları çoğu durumda sonucu açıklamak bakımından nedensel bir atıktır: Bir rgtlenme nüfusunun yeleri arasında tekrarlanan etkileşimlerin ürünü olarak daha iyi anlaşılabilecek bir sonuç. Benzer bir durum kentsel yerleşim için de geçerlidir: Kentler arasında ticaret, göçmenler için rekabet ve yatırım aracılığıyla gerçekleşen etkileşimler, ilk küçük menfaatlerin biriktiği ve kendi kendini güdüleyen dinamiklerin ilk farklılıkları çoğaltmak için zaman bulduğu geniş zaman dilimlerinde sonuç verir.

O halde değişimler stratejik planlamaya atıfla açıklanamaz, önemli değişimlerin gerçekleşmesi için görece daha uzun zaman ölçekleri beklenebilir. Peki ya diğer durumda? Örgütlenmeye özgü veya kentsel ölçekte planlanan değişimler bireysel karar verme sürecinin karakteristik süresini kısaltır mı? Bu diğer durumdaki süreğen ve mühim değişimler daima hem enerji veya para gibi maddi hem de dayanışma veya meşruiyet gibi ifadesel *i kaynakların seferber edilmesini* gerektirir. Toplumsal varlık değişimi ne kadar hedefliyorsa, seferber edilmesi gereken kaynak miktarı da o kadar çok olacaktır demenin doğru olduğunu düşünüyorum. Bu kaynakların daima kıt olduğunu hesaba kattığımızda, gerekli araçlar derhal temin edilemeyeceği ve zamanla birikmeleri gerektiğinden, bu durum mekânsal ölçeğin zamansal sonuçları olduğunu gösterir. Ayrıca kaynak seferberliği, belirli bir ölçekte atıl halde bulunan ve ge-

lenek dahilinde olanlardan tutun, belirli bir değişimden etkilenebilmesi muhtemel olanların sabit menfaatlerine dek çeşitli kaynaklara karşı icra edilmek durumdadır. Buysa değişimin mekânsal ölçeği ne kadar büyük olursa sürece müdahil insanlar arasındaki ittifakların o kadar kapsamlı, değişime bağlılıklarının da o ölçüde süregelen olması gerektiğini gösterir. Farklı mekânsal ölçekteki iki örnekle bu durumu izah edeyim: Bizzat kendini değiştirmeyi amaçlayan bir örgütlenme dahilindeki kaynak seferberliği; muhitler ve tüm kentler ölçeğinde değişim yaratmak amacıyla bir örgütlenme hiyerarşisi dahilinde icra edilen kaynak seferberliği.

Örgütlenmelerarası değişime tekabül eden ilk durum, örgütlenmelerin hızlı teknolojik gelişmelere ayak uydurma ihtiyaçlarıyla örneklenebilir. Yeni teknolojilerin fırsat ve risklerinin yetkesi altında, insanların doğru bir değerlendirme yaptığını hesaba katarsak, bir örgütlenme dış baskılara kıyasla zamana içsel değişimler için yeterince hızlı bir değişim gerçekleştirebilir mi? Veya daha basit bir dille söylersek, bir örgütlenmenin mevcut kaynakları, istenildiği vakit seferber edilebilir mi? Bu, büyük ve karmaşık örgütlenmelerde mümkün değildir. Bir örgütlenmenin çalışma biçimindeki değişimler bazı birimleri diğerlerinden daha çok etkilemeye veya birinden aldığı kaynakları diğerine sunmaya mahkûmdur; buysa müzakere yoluyla aşılması gereken içsel bir direnç oluşturunacaktır. Dolayısıyla bu müzakerelerin başarı ihtimalleri de otorite yapısındaki resmi rollerin, çalışanlarca oluşturulan kişilerarası ağların gayriresmi rolleriyle örtüşme derecesine bağlı olacaktır. Ağa özgü

(bir düğümün merkeziliği veya popülerliği gibi) bir nitelik resmi otoriteyle örtüşmekte başarısız olursa ortaya çatışma çıkabilir ve kaynak seferberliği çıkmaza girebilir.⁶⁰ Bu da demek oluyor ki değişim kararı madunların itaatine hükmedebilen kişiler tarafından alındığında bile müşterek eylemin karmaşıklığı, merkezi olarak kararlaştırılan planların ve dolayısıyla da örgütlenme değişimi için daha uzun zaman ölçeklerinin tatbikindeki rötarları ifade eder.

Merkezi kararlara uyum sağlamak ve müzakere ihtiyacından kaynaklanan gecikme sürelerinin etkisi daha büyük mekânsal ölçeklerde daha önemli hale gelir, tıpkı bir ulusal hükümetin politikalarıyla kentsel ölçekte meydana getirilen değişimlerde olduğu gibi. Yasama, yürütme veya adli örgütlenmelerce kararlaştırılan politikaların yürürlüğe girmesi, bürokratik failler gibi genellikle başka birçok örgütlenmenin iştirakini gerektirir. Bu failler politik hedefleri fiili prosedürlere, programlara ve mevzuatlara dönüştürürken takdir etme yetkilerini de icra edebilirler. Bu yüzden belirli bir politikanın hedeflerine bağlı olmalarını sağlamak gerekir ve bu bağlılık, farklı faillerde yoğun bir ilgiden mutlak bir kayıtsızlığa dek değişkenlik gösterecektir. Gerekli müzakereler gerçekleştiğinde, bu durum yürürlüğe girme sürecinde rötarlara neden olur. Bu rötarlarsa sürece başlangıçta müdahil olmamış faillerin, programın bölümleri üzerinde sahip oldukları yargı yetkisini gerçekleştirmek veya sözkonusu politikanın kendi çıkarlarına müdahale edeceğini hesap etmek için zamanları olduğu anlamına gelir. Bu diğer failler müdahil olduklarında, netleştirilmesi

gereken birkaç veto unsuru ekleyerek yürürlüğe girme sürecini karmaşıklaştırırlar. Böylece yürürlüğe girme süreci, her düzenlemenin müzakeredeki rötaları ve sözleşmelerin emniyetini içermesi koşuluyla değişken bir politik gerçekliğe yönelik asli hedeflerin sürekli düzenleme süreci haline gelir. Tarihsel olarak bir politikanın asli hedeflerini karşılarken yaşanan fiyaskolar, genellikle “henüz geçerliliğini sürdürürken sözleşmeleri müsadere etmek için yürürlüğe girme düzeneğinin yeterince hızlı hareket etmekteki yetersizliğini” yansıtır.⁶¹

Toplumsal öbekleşmelerin ikinci zamansal yönü ise görece dirençleridir. Bir insan hayatından daha uzun sürmemiş bir toplumsal fenomen için “kurum” teriminin kullanılmasının pek güç olduğu hesaba katıldığında, sosyolojideki temel bir meseledir bu. Normalde insanlar daha önceden var olan kurumların (hem kurumsal normların hem de örgütlenmelerin) dünyasına doğar ve bu kurumların birçoğunu aynı şekilde arkalarında bırakarak ölürlür. Ancak bu noktada, sırf uzun ömürlülüğün ötesinde, toplumsal öbekleşmelerin kimliğini sürekli olarak idame ettiren süreçlerin farklı mekânsal ölçeklerle bağlantılı *karakteristik bir yaşam süresi* getirip getirmediğini anlamak istiyoruz. Bir başka deyişle, mekânsal yayılımın genişliği, zamansal sürenin uzunluğuyla ilişkili midir? Yanıt, ortada basit bir ilişki olmadığıdır. Kişilerarası ağlar süreye göre değişkenlik gösterir: Dağınık arkadaşlık ağları, onları meydana getiren kişilerden daha uzun süre ayakta kalamaz ancak dip dibe yaşayan komşuların sıkı örgüsü, kendi parçalarının ölümünden sonra da sağ kalan topluluklar üretir. Kurum-

sal örgütlenmelerin dayanıklılığı da değişkendir: En altta, sadece birkaç yıl ayakta kalan restoranlar vardır (örgütlenmeler dünyasının “meyve sineği” olarak ünlenmelerini sağlayan olgu budur) ancak bazı dini, idari ve hatta ekonomik örgütlenmeler birkaç yüzyıl boyunca ayakta kalabilir. Farklı sürelerle sahip olmakla beraber şehirlerin yüzyıllar boyunca baki kalan örnekleri vardır ve birçoğu da kendi içlerinde barındırdığı birçok örgütlenmeden daha uzun yaşama eğilimindedir. Son olarak büyük imparatorluklar gibi bazı bölgesel devletler, en az şehirler kadar ayakta kalmalarını sağlayan bir direnç göstermelerine rağmen ulus-devletler ne kadar ayakta kalabileceklerini bilebilmek için henüz çok gençtir. Bu sebeple mekânsal ve zamansal ölçekler bazı durumlarda birbiriyle ilişkili bazılarındaysa ilişkili değildir. Günümüzde bebek ölüm oranları azalmış ve ortalama insan ömrü beklentisi artmış olsa da insanlardan daha büyük toplumsal öbekleşmelerin çoğu insanlardan daha uzun süre yaşamaya meyillidir.

Yoğun kişilerarası ağlar sözkonusu olduğunda, nispeten daha uzun yaşam sürelerine ilişkin açıklamanın bir kısmı, onların sürekliliğinin ardışık komşu nesillerinin örtüşmesiyle sağlandığı yönündedir. Benzer şekilde hiyerarşik örgütlenmeler sözkonusu olduğunda da personel değişimleri asla topyekûn değildir, yani günlük rutinlere aşina elemanlarla yeni çalışanlar arasında daima bir örtüşme vardır. Ancak bu zamansal örtüşmenin yanı sıra belirli bir topluluğun gelenek ve görenekleri veya belirli bir hiyerarşik örgütlenmedeki otorite konumlarını tanımlayan resmi ve gayriresmi

kurallar hakkında nesiller boyunca süren semantik bir bilgi aktarımı mevcuttur. Her ne kadar genetik malzemelerin akışı, biyolojik öbekleşmelerin kimliğini korumaya yardımcı olsa da dilsel malzemelerin bu aktarımı da toplumsal öbekleşmelerin kimliğini idame ettirmeye yardımcı olur. Önceki bölümde ifade ettiğim gibi, bu mekânsallaştırılmış ifade araçları sadece genel varlıklar olarak değil, aynı zamanda parça-bütün ilişkilerindeki somut bireysel varlıklar nüfusu olarak bizzat gezegeni mesken tutmuş öbekleşmeler biçiminde yani bireysel seslerin, sözcüklerin ve cümlelerin nüfusları, bireysel nükleotitlerin, genlerin ve kromozomların nüfusları olarak görülmelidir.

Diğer taraftan bu öbekleşmeler iki açıdan özeldir. İlk olarak, genetik malzemeler sözkonusu olduğunda fiziksel bir şablon mekanizması aracılığıyla; dilsel malzemeler sözkonusu olduğundaysa mecburi toplumsal yükümlülük kanalıyla *değişken kopyalama* kabiliyetleri vardır. Kopyalayıcı nüfus herhangi bir filtre veya tasnif aygıtıyla eşleştğinde, geçmişin ağırlığının şimdiye nüfuz etmesini sağlayarak zaman içinde değişime kılavuzluk etme kabiliyetleri vardır. Tasnif aygıtı bu evrimi uyarlanma yönünde saptırdığındaysa kopyalayıcı nüfus bir öğrenim mekanizması ve bir çevredeki değişimleri kendi iç değişimleri üzerinden takip etmenin aracı olarak davranabilir. İkinci olarak, bu mekânsallaştırılmış öbekleşmeler *birden çok mekânsal ölçekte eşzamanlı olarak* faaliyet gösterebilir: Genler organların işleyişini yöneten, bütün organizmaların davranışını etkileyen ve bir türün üreme izolasyonunu tanımlayan akışları

engelleyen hücrelerde aktiftir; dil kişilerin en mahrem inançlarını, sohbetlerin kamusal içeriğini, küçük toplulukların sözlü geleneklerini ve büyük örgütlenmelerle bütün devletlerin yazılı anayasalarını şekillendirir.⁶² Bir örgütlenme farklı bir muhitte bir şube açıp personelinin bir kısmını kendi faaliyetlerini tanımlayan gündelik rutinleri yeni çalışanlarına aktarmak için oraya gönderdiğinde, farklı mekânsal ölçeklerde faaliyet gösteren öbekleşmeler de dilsel kopyalayıcıların akışı sayesinde çoğalabilir. Ancak dilsel kopyalayıcıların akışı her zaman bir nesilden aynı topluluğun bir diğer nesline veya bir örgütlenmeden yeni bir şubeye doğru ve “dikey” olmak zorunda değildir. Yetersiz üreme izolasyonu olan mikro organizmalarda olduğu gibi bu akış toplumsal öbekleşmelerin kimliğini muhafaza etmek yerine onu başkalaştıran yabancı rutinler, prosedürler veya ritüeller takdim ederek “yatay” da olabilir.

Bu özellikler genetik ve dilsel öbekleşmeleri sıradan öbekleşmeler yapmaz. Gelgelelim ne kadar özel olursa olsunlar, diğer oluşturuç parçalarla dışsallık ilişkilerine giren oluşturuç parçalardan daha fazlası olarak görülmemelidirler asla. Bu ilişkiler içsellik ilişkileri olarak, yani ilişkili parçaların asli kimliğinin kurucusu biçiminde düşünüldüğü vakit genler ve sözcükler yozlaşarak özlere dönüşür. Dil sözkonusu olduğunda bu manevra *deneyimin dilselliği* tezinde, yani farklılaşmamış bir diğer fenomenolojik sahanın, genel terimlerin anlamları aracılığıyla münferit varlıklara bölüneceği fikrinde dışavurulur. Çoğu durumda genel kategorilerin anlamı yüksek oranda klişeleşmiş olduğundan (tıpkı

toplumsal cinsiyet ve ırk kategorilerinde olduğu gibi bilhassa insan gruplarıyla ilgili kategorilerde) deneyimin dilselliği tezi algının toplumsal olarak inşa edildiğini gösterir.⁶³ Bu bölümün başında, genel kategorilerin gerçek dünyadaki bir şeye gönderme yapmadığını ve buna inanmanın da (yani onları şeyleştirmenin) doğrudan özcülüğe götürdüğünü ileri sürmüştüm. Toplumsal inşacılığınsa, genel kategorilerin sırf sterotipler olduklarını göstererek onların şeyleştirilmesine yönelik hamleyi bloke etmesi bakımından bunun panzehiri olduğu varsayılır. Oysa sadece deneyim içeriklerinin gerçekten var olduğunu iddia eden ontolojik varsayımla birlikte algının aslen dilsel olduğu fikriyle kenetlenen bu düşünce, doğrudan doğruya *toplumsal özcülüğün* bir biçimine yol açar. Gelecek bölümlerde, giderek daha büyük mekânsal ölçeklerdeki toplumsal öbekleşmelerin detaylı analizini yaparken bu tehlikeler akılda tutulmalıdır; bilhassa birey kişilerin, kişialtı bileşenler –ki bunların sadece birkaçının dilsel olduğu günyüzüne çıkacaktır– arasındaki etkileşimlerden nasıl oluştuğunu açıklamaya başladığımızda.

Kişiler ve Ağlar

Sosyalbilimlerin incelediği en küçük analitik birim – tekil ekonomik işlemler gibi kişilerce gerçekleştirilen eylemler analiz birimleri olarak kullanılabilir– kişiler olmamasına rağmen burada ele alınan en küçük ölçekli toplumsal öbikleşme onlardır. Kişilerin, kişialtı bileşenlerin etkileşiminden oluştuğu ve bu bileşenlerin bazılarına haklı olarak en küçük toplumsal varlıklar denilebileceği doğrudur. En önemlisi bu soruyu ortaya koyabilmektir. İhtiyacımız olan, aşağıdan yukarı bir ontolojik modele başlangıç noktası bulmaktır ve kişisel ölçek bunun için uygun olacaktır. Diğer taraftan, daha en baştan belirtilmelidir ki gelecekteki filozofları muhtemelen uzun bir süre daha meşgul etmeye devam edecek, öznellik veya bilinçle ilgili tüm felsefi meseleleri ortaya koymak gibi bir amacımız olamaz burada. Gereken tek şey öbikleşme kuramının gerekliliklerini karşılayan makul bir özne modelidir, yani öznenin, deneyimin içerikleri arasında tesis edilen dışsallık ilişkileri biçiminde oluştuğu bir modeldir. Bu gibi bir model için iyi bir aday, bizzat Deleuze’ün uzun zaman önce ileri sürdüğü gibi ampirizm olarak bilinen felsefi ekolde bulunabilir.

Ampirist gelenek daha çok epistemolojik savlarıyla bilinir, bilhassa da gündelik bilgi dahil tüm bilginin

nihayetinde duyu izlenimlerine indirgenebileceği veya bir başka ifadeyle tüm bilginin temeli duyu deneyimidir savıyla. Ancak Deleuze, David Hume'un eserlerinde bu gibi eskimiş bir temel epistemolojiden çok daha ilginç bir şey keşfetmiştir: Deneyimin dilselliği tezine dayalı hâkim modelin alternatifi olarak işleyebilecek bir öznellik oluşumu modeli. Ampirist bir model, öznel deneyimi her şeyden önce *belirgin ve ayırt edilebilir* duyu izlenimleri açısından kavramsallaştırır. Bu izlenimlerden türettiğimiz fikirler (bazı sözcüklerin anlamlarını oluşturabilen fikirler) sözkonusu izlenimlerle toplumsal uzlaşılar aracılığıyla ilişki kurmaz; fikirler, bilhassa *daha düşük yoğunlukta* olmalarıyla onlardan farklı oldukları anlaşılabilir bu izlenimlerin doğrudan kopyalarıdır.⁶⁴ Öbekleşme kuramının bakış açısından her izlenim tipinin –sadece görme, işitme, koklama ve dokunmayla değil, gurur ve utançtan sevgi ve nefrete değin tutkular dizisiyle ilgili olanlar– kendine has tekil bir bireyselliğe sahip olması, yani bu izlenimlerin her birinin Hume'un dediği gibi “asli bir varoluş” olması son derece önem taşır.⁶⁵ Bu, onların heterojenliklerini ve birbirlerine indirgenemezliklerini de güvence altına alır. Ayrıca izlenimlerin müstesna statüsü, *tikel* bir izlenimi zihinsel olarak *genel* bir kategori altında sınıflandırarak o kategoriye ait bir şeyin izlenimi biçiminde bilen dil temelli modellerden de ayırır ampiristi.

Diğer yandan türdeşlik ve değişmezlik derecelerini artırmayı ifade etse bile, bazı süreçlerin bu tekil izlenimlere ve fikirlere belli bir birlik kazandırması gerekir. Gayet iyi bilindiği gibi bu süreç fikirlerin çağrışımıdır.

Peki, bu süreç dışsallık ilişkileri yoluyla modellenenebilir mi? Daha önce nedenlerin kendi etkileri üzerindeki eyleminin, dışsallık ilişkilerinin iyi bir örneği olduğunu ileri sürmüştüm. Benzer sebeplerle *biçimsel işlemcilerin kendi argümanları üzerindeki eylemi* de buna iyi bir örnektir. Özellikle ilgili olarak, fikirler üzerinde eylemde bulunan birtakım işlemciler, onlar arasında çağrışıma dayalı bağlar üretir ve süreç içinde baştan sona tutarlı öznel deneyim oluştururlar. Daha belirgin biçimde söylersek, fikirlerin (mekânda ve zamandaki) yakınlık ilişkileri yoluyla alışkanlığa bağlı olarak gruplandırılması; benzerlik ilişkileri yoluyla alışkanlığa bağlı olarak kıyaslanması; neden ve etkilerin, sabit bağlaşım şeklinde algılanmasıyla alışkanlığa bağlı olarak eşleştirilmesi, bireysel fikirlerden oluşan düzensiz toplamı yeni beliren niteliklere sahip bir bütüne dönüştürür. Bu üç işlemci tarafından fikirler arasında kurulan çağrışıma dayalı ilişkiler, dışsallık ölçütünü karşılar çünkü bunlar, fikirlerin kendisi değişmeden değişebilirler ve fikirlerin nitelikleri onlara uygulanan işlemcileri açıklamak için kullanılmaz.⁶⁶

Hume'a göre çağrışıma dayalı bu üç işlemcinin bütün insanlarda ortak ve "insan doğasının asli nitelikleri" olduğu düşünülmelidir.⁶⁷ İnsan türü herhangi bir insan organizması kadar olumsal ve tarihsel bir ürün olduğundan, ortak bir "insan doğasından" bahsetmek, kuşkusuz özcülüğe yönelik bir hükmün ifadesi olarak alınmamalıdır. Organizmalara veya kişilere ait olanlardan çok daha uzun ömürlü olan tür genelindeki nitelikler organizmaya ait zamansal ölçekteki olayları ele

alırken, gerçekten de “sabit ve zorunlu bir doğayı” içeriyor gibi görünebilir, fakat bu sabitlik ve zorunluluk bir türün niteliklerinin çok daha yavaş olan değişim hızı veya yüksek düzeyli üreme izolasyonu tarafından üretilen bir çeşit “optik yanılsama”dır. Diğer taraftan bir tür genelindeki öznellik biçiminin oluşumunu açıklayan süreç, birey kültürlerine ait birey kişileri belirleyen birçok özelliği es geçer. Dolayısıyla neden ve etkilerin alışkanlığa bağlı çağrışımı, insan öznesinin amaçlarla araçları eşleştirmesini (yani pratik sorunları çözmesini) olanaklı kılar. Amaçların seçimi bütünüyle tutkulara, hoşagiden veya olumlu değer yüklenmiş tutkularla ilişkilendirilmiş bu amaçların alışkanlığa bağlı olarak izlenmesine; acıyla ve olumsuz değerlerle ilişkilendirilmiş amaçlardansa alışkanlığa bağlı olarak kaçınılmasına bağlıdır.⁶⁸ Bu çifte süreçten doğan özne, davranışı hem geleneksel değerler gibi gerekçeler sunularak hem de kişisel güdülerini belirlenerek açıklanması gereken *pragmatik bir öznedir*. Deleuze’ün kendi ifadelerini kullanarak bu öznellik oluşumu modelini özetleyebiliriz:

(...) zihni bir özneye dönüştüren ve zihinde bir özne meydana getiren şey insan doğasının ilkeleridir. Bu ilkeler iki türdür: çağrışım ilkeleri ve tutku ilkeleri; bazı yönlerden bunları fayda ilkesinin genel biçimi dahilinde sunabiliriz. Özne, fayda ilkesinin etkisi altında bir amacı veya yönelimi takip eden varlıktır; bir amaç ışığında araçları düzenler ve çağrışım ilkelerinin etkisi altında fikirler arasındaki ilişkileri tesis eder. Bu sayede toplam bir sisteme

dönüşür. Algılar toplamı, örgütlenip sınırlandığı vakit bir sisteme dönüşür.⁶⁹

Bu sistematik varlık, maddi bir rol oynayan bileşenlerin ifadesel bir rol oynayanlardan ve ona istikrar veren süreçlerin de onu istikrarsızlaştıranlardan ayırt edilmesi suretiyle bir öbekleşme sayılabilir. Maddi rol, duyu izlenimlerinin üretilmesinin ardındaki bedensel mekanizmalar tarafından, yani insani tutku ve duyguların geniş yelpazesine yönelik bedensel eğiliminin altında yatan ve bu üç işlemciyi nörolojik olarak tatbik edenler tarafından icra edilir. Hume bu mekanizmaların doğası üzerine spekülasyon yapmayı reddetmesine rağmen, temel izlenimlerin “bedenin yapısından, canlılıktan veya nesnelerin dış organları uyarmasından” oluştuğuna inanıyordu.⁷⁰ Çağrışıma dayalı bağlantıların sürekli üretimine müdahil olan odaklanmış dikkat biçimindeki enerjiyi veya emeği de bu mekanizmalara eklememiz gerekir. Diğer taraftan ifadesel rol hem dilsel hem de dilsel olmayan bileşenler tarafından oynanır. İkincisi için temel bir örnek, duyuya dayalı ve tutkulu izlenimlerden türeyen fikirlerdir. Daha önce değindiğim gibi fikirlerle izlenimler arasındaki bağlantı temsili değildir, yani bir uzlaşma veya kaideyle dolayımınmamıştır. *Fikirler izlenimleri dolaysızca ifade eder*. Hume’un belirttiği gibi, “Karanlıkta oluşturduğumuz kırmızı fikriyle günışığında gözümüze çarpan bu izlenim sadece derece bakımından farklıdır, doğa bakımından değil.”⁷¹

Öbekleşmeye istikrarlı bir kimlik oluşturan yerli yurtlulaştırıcı temel süreç *alışkanlığa bağlı tekrardır*.

Hume'a göre alışkanlık, bilinçli düşünümünden ziyade fikirlerin çağrışımını sürdüren kudretli bir kuvvettir ve ancak alışkanlığa bağlı olan veya rutin çağrışımlar daimi olarak muhafaza edildiği ölçüde kişisel kimlik de istikrarlı olabilir.⁷² Buradan çıkan sonuca göre, özneyi fikirler arasındaki süregelen çağrışımların yaratılmasından önce sahip olduğu hale (yani fikirlerin bir *hezeyan* içinde birbirine bağlandığı hale) geri götüren herhangi bir süreç, kişisel kimliği de istikrarsızlaştırabilir. Bu yersiz yurtsuzlaştırıcı süreçlerin örneklerini bulmak hiç de zor değildir. Bu örnekler deliliği, yüksek ateşi, aşırı sarhoşluğu, duyusal yoksunluğu ve hatta, mesela toplama kamplarındaki mahkûmlar üzerinde uygulandığı üzere, günlük rutini sekteye uğratmayı amaç edinmiş kasıtlı müdahaleleri içerir. Bu ve başka süreçler öznel kimliğin kaybına veya en azından ciddi anlamda istikrarsızlaşmasına neden olabilir.⁷³

Diğer yandan kişisel kimlik hem istikrar kaybıyla hem de kapasitelerin artırılmasıyla yersiz yurtsuzlaştırılabilir; bu noktada Hume'un ötesine geçip, alışkanlık ve rutine *yeni beceriler kazanmanın etkilerini* eklemeliyiz. Küçük bir çocuk yüzmeyi veya bisiklet sürmeyi öğrenirken, bir anda deneyim için yeni izlenimler ve fikirlerle dolu yepyeni bir dünya açılır önünde. Yeni beceri, çocuğun yeni bir taşıtla evden uzaklaşmaya cüret ederek veya önceden yasak olan okyanus gibi yerlerde vakit geçirerek geçmiş rutinini bozmasını sağladığı ölçüde yersiz yurtsuzlaştırıcıdır. Kısacası yeni beceriler etkilendirme ve etkilenme kapasitelerini artırır veya bir başka ifadeyle, insan bedeninin sözgelimi bir bisikletle, katı

bir zemin parçası ve yerçekimi alanıyla yepyeni öbekleşmelere girme kapasitelerini artırır. Kuşkusuz öğrenme süreci yeni istikametlerde devam ettirilmediği takdirde, yeni bir becerinin tatbiki de kısa süre içinde rutine dönüşebilir. Ayrıca katı alışkanlıklar doğrusal nedenlerle onların daimi etkilerini ilişkilendirmek için yeterli olabilse de daha uyarlanabilir ve esnek beceriler gerektiren doğrusal olmayan nedenleri ele almakta yetersizdirler.

Son olarak, ifadesel bileşenlerden dilsel olanın oynadığı rol meselesi vardır. Bunlar, daha önce söylediğim gibi, dille ilgili olarak, yeni Kantçı, kurucu bir rolü boşa çıkaran içsellik ilişkilerine yönelik kısıtlamalar bakımından ortaya koyulmalıdır. Ayrıca dilin, insan türünün evrim tarihinde görece geç bir dönemde ortaya çıktığı da akılda tutulmalıdır. Zeki bir tür olarak bizler neden ve etki ilişkileri hususunda biriken bilgiyi kullanarak çevresel güçlüklerle başarılı biçimde başa çıkabilmek için binlerce yıl geçirdik. Hume amaçlarla araçları eşleştirme kabiliyetinin (yani nedensel akıl yürütmenin) sadece insani bir kabiliyet olmadığını, tersine “kendini korumak ve türünü çoğaltmak için” bunu kullanan diğer hayvanlarda da gözlemlenebileceğini iddia eder.⁷⁴ Dile ilişkin belirli bir açıklamanın öbekleşme kuramıyla bağdaşabilmesi için öncelikle dilin oluşumunu, onu önceleyen dilsel olmayan bir zeka formuna dayanarak açıklayabilmesi gerekir. Diğer taraftan, dil nihayet oluştuğunda zeki davranışın bu önceki formlarını, onların sahip olduğundan daha fazla *birleşimsel üretkenlikle* çoğaltmıştır. Çağrışımçı yaklaşımla ilgili olarak, bu yaklaşımın eleştirmenleri tarafından genel-

likle ifade edilen güçlüklerden biri basit fikirlerden karmaşık olanlara geçiştir. Mesela Hume'un açıklamasında bir elmanın karmaşık fikri belirli bir renk, biçim, koku, tat gibi basit fikirlerin birleştirilmesiyle üretilir. Ancak bu birleşim kapasitesi dilinkiyle kıyaslandığında soluklaşır: Sınırlı sayıdaki sözcüğü içeren belli bir sözlük ve bir dizi gramer kuralıyla doğru kurulmuş sınırsız sayıda cümle üretebilir.⁷⁵ Öbekleşme kuramının bakış açısından dilin bu birleşimsel üretkenliğini çağrışımcılığın eklemekte herhangi bir sorun yoktur; elbette onu açıklayan gramer kuramı (ve mevcut birkaç kuram) evrim testini geçebildiği sürece (yani varsaydığı biçimsel işlemciler, özneliliğin dilsel olmayan önceki bir formundan oluşabildiği sürece).⁷⁶

Tüm şartları karşılayan bir dil kuramımız olduğunu varsaydığımızda, dilin kişisel ölçekteki temel etkisi *inançları* biçimlendirmektir. Hume'cu açıklamada, belirli bir fikre dair inançla inançsızlık arasındaki fark, bir yoğunluk meselesinden ibarettir.⁷⁷ Fikirlerin izlenimlerin düşük yoğunluklu kopyaları olduğu varsayıldığında, onlara inanmak da onları bu izlenimlere yaklaştırmaktır; işte bu yüzden Hume'a göre, "Hisleri kabul eden [bir] fikir, farazi bir fikirden farklıdır."⁷⁸ His biçimindeki bu inanç mefhumu, dilin rolünü vurgulayan modern filozoflarınkiyle karşıtlık içindedir. Birinci bölümde söylediğim gibi, bir inanç bir önermeye yönelik yani olguyu (doğru veya yanlış) ifade eden bir cümlenin anlamına yönelik bir yaklaşım sayılabilir. Dilin bu birleşimsel üretkenliğinin önemli bir örneğinin beyan cümleleri olduğunu ve öbekleşme kuramının

da bu üretkenliğin gerçek olarak kabul gördüğünü göz önünde bulundurduğumuzda, inancın önermeye dayalı bir yaklaşım olarak tanımını ciddiye almamız gerekir. Diğer taraftan bu nokta Humecu anlayışı sekteye uğratmaz, çünkü bu gibi bir yaklaşımı farklı yoğunluk dereceleriyle birlikte benimseyebiliriz ve toplumsal eylemi yönlendiren de birçok durumda belirli bir inancın ve dahası ilgili önermenin yoğunluğudur. Bu yüzden bazı insanlar şehitliğin ebedi mükafatları taahhüt edeceğine inanıyorsa, bir neden için ölmeye hevesli olabileceklerdir, ancak kendilerini kurban etmeye dönük bu hevesleri, davranışın kendisini değiştirmeksizin, değiştirilebilen bir içerik olan inancın özgül semantik içeriğine (sözgelimi cennette bekleyen birtakım bakireler) kıyasla kendi adanmışlıklarının yoğunluğuna daha yakından bağlıdır. Arzular, ebedi kurtuluşa yönelik bir arzuda olduğu gibi, önermelere yönlendirilebilir olmalarına rağmen; semantik içeriğe kıyasla yoğunluğun önemi, nesneleri tamamen Humecu fikirler (özgül bir tat veya sese ya da belirli bir görsel deneyime yönelik arzu) olarak ele alabilen, *arzular* gibi başka önermesel tutumlarda daha nettir.

Öbekleşme kuramında öznelliğin nasıl ele alınabileceğine ilişkin bu kısa taslak, asla son söz olamaz ancak bize bir başlangıç noktası sağlamak için yeterlidir. Kişialtı bileşenlerin (izlenimler, fikirler, önermesel tutumlar, alışkanlıklar, beceriler) öbeğinden oluşan özne veya kişi, hem pragmatik hem de toplumsal olarak eylemde bulunmaya, herhangi bir bilinçli karar içermesi gerekmeyen birtakım görenek veya alışkanlığa bağlı ge-

rekçelere istinaden amaçlar seçmeye yönelik doğru kapasitelere sahiptir. Diğer yandan öbekleşmeleri üreten süreçlerin daima tekrar ettiğini (yani daima nüfuslar ürettiğini) hesaba kattığımızda, kişiler arasındaki etkileşimlerden oluşan öznelliğin bu yönlerini de doğru- dan doğruya eklememiz gerekiyor. Bu etkileşimlerden bazılarının, her ne kadar daha kısa yaşam sürelerine sahip olsalar da, öbekleşmeler dahilinde vücut bulduğu görülebilir. Bu kısa ömürlü öbekleşmelere “toplumsal karşılaşmalar” denilebilir ve çok sayıda farklı türdeki toplumsal karşılaşmalar içinden bilhassa konumuzla alakalı birini seçebiliriz: iki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleşen sohbetler. Kuşkusuz bu konudaki en önemli araştırma, sohbetlerin kişilere bir başka kimlik katmanını nasıl ilave ettiğini inceleyen sosyolog Erving Goffman’ın eserlerinin ürünüdür: Kişilerin, kim olduklarından ziyade kim olmak istedikleriyle ilgili bir imge olarak, başkalarıyla karşılaşmalarına yansıttıkları *kamusal imge veya persona*. Goffman’ın her şeyden önce dışsallık ilişkileri üzerindeki vurgusu sebebiyle sohbetlere dair analizi öbekleşme yaklaşımıyla örtüşür. Goffman kendi meselesini şöyle tanımlar:

Mesele birlikte bulunuş esnasında ve birlikte bulunuş sayesinde meydana gelen olaylar sınıfıdır. Nihai davranışsal malzemeler, insanların, kasıtlı olsun olmasın, devamlı olarak durumlara kattıkları bakışlar, jestler, konumlandırılmalar ve sözlü beyanlardır. Bunlar *yönelmenin ve iştirakin dışsal göstergeleridir*; zihnin ve bedenin alışıldık biçimde

kendi toplumsal örgütlenmelerine göre tetkik edilemeyen halleridir.⁷⁹

Buna ek olarak Goffman'ın yaklaşımı kendi oluşturucu parçalarına indirgenemeyen sohbet nitelikleri üzerinde durur; tıpkı iştirak veya dikkat layıkıyla paylaşılmadığında tehditle karşılaşabilen bir *ritüel dengesine* sahip parçaların nitelikleri gibi. Ritüel dengesine yönelik tehditlerin iyi bir örneği dilsel hatalar (sözcüklerin yanlış telaffuzu veya yanlış kullanılması, gerekli olduğu yerde bir sözcüğün kullanılmaması) veya adabımuaşeret ihlalleri (kekeme birini alaya almak, hatalı bir ifadeyi yalan addetmek) gibi mahcubiyet verici olaylardır, çünkü bu olaylar dikkati sohbetin kendisinden çekip katılımcıların karşılıklı olarak birbirine dayattıkları normlara çevirir. Bu gibi tehditler meydana geldiğinde durumun kendisi mahcubiyet verici hale gelir: Hatayı yapan katılımcı, bilhassa da diğerleri bu durumdan yüzünün akıyla çıkabilmesini sağlamazsa, aşağılanmış hissedebilir; ayrıca diğer katılımcılar da olay karşısında mahcubiyet duyabilirler çünkü mustarip olan ve onarılması gereken şey durumun bütünüdür. Ne tür bir onarımın gerekli olduğu aksaklığın yoğunluğuyla doğrudan ilişkilidir. Goffman'ın dediği gibi, aşağılayıcı bir olay tüm katılımcıları “bir ritüel dengesizliği veya rezalet haline” sokar “ve onlar için tatmin edici bir ritüel halini yeniden tesis edecek bir girişimde bulunulması gerekir. (...) Dengenin tasviri bu noktada mümkündür, çünkü doğru bir çabanın süresi ve yoğunluğu tehdidin sürekliliği ve yoğunluğuna gayet iyi bir biçimde uyarlanmıştır.”⁸⁰

Bir öbikleşme olarak sohbet hem maddi hem de ifadesel rolleri icra eden bileşenlere sahiptir. Temel maddi bileşen *birlikte bulunuştur*: Mekânda gerektiği gibi öbikleşmiş, birbirini duymak için yeterince yakın ve fiziken birbirine yönelmiş insan bedenleri. Bir diğer maddi bileşense, ritüel dengesizliğini onarmak için sarf edilen emeğin yanı sıra sohbetin sürmesi için gerekli dikkat ve iştiraktır. Rutin sohbetlerde bu emek basit alışkanlıklardan oluşsa da başka durumlarda zarafet (başkalarının mahcubiyetini önleme kapasitesi) ve itidal (kişinin olası mahcubiyet verici şartlar altında soğukkanlılığını koruma kapasitesi) gibi becerilerin uygulanması talep edilebilir.⁸¹ Bunlar maddi bir rol oynayan asgari bileşenlerdir. Ancak (telefonlar veya bilgisayar ağları gibi) teknolojik icatlar, bazı maddi bileşenlerin (mekânsal yakınlık) kaybına yol açıp hem teknolojik cihazlar hem de bu cihazların bağlantısını kurmak için gerekli altyapı gibi başka bileşenleri ilave ederek fiziken katı bir birlikte bulunuşu lüzumsuz kılabilir.

Bir sohbetin içeriğini oluşturan sözcüklerin akışı önemli bir ifadesel rol oynamasına rağmen, sohbetteki her katılımcının yüz ifadesi, bedensel duruş, zarafet ve itidal icrası (veya icradaki başarısızlık), konu seçimi ve başka birçok yolla belli bir kamusal personaya yönelik ifadesel talepleri vardır. Bu kimlik taleplerinin ifadesi titizlikle yapılmalıdır, yani öyle bir biçimde icra edilmelidir ki yansıtılan imge başkaları tarafından kolaylıkla itibarsızlaştırılamasın. Mevcut her sohbet, katılımcılarını kendileri hakkındaki aleyhte olguları ifade etme riskinin yanı sıra lehte bilgileri de ifade

etme fırsatıyla donatır. Bu bilgi kişinin itibarının bir parçası haline geldiğinden, bir sonraki karşılaşmada ifade edilebilecek kimlik taleplerini de etkileyecektir. Bir kamusal personaya yönelik taleplerin ifade edildiği çeşitli araçlar, bu öbekleşmelerin dilsel olmayan temel ifadesel bileşenini oluşturur.

Bir sohbetin, mekânda ve zamanda, onun sınırlarını belirleyen davranışsal süreçlerce yerli yurtlulaştırıldığı söylenebilir. Sohbetin mekânsal sınırları genellikle bellidir; bunun sebebi kısmen birlikte bulunuşun fiziksel gerekleri, kısmen de bizzat katılımcıların birbirlerini meşru etkileşimciler olarak onaylama ve civardaki kişilerin sohbete zorla girmesini önlemeleridir. Goffman'ın belirttiği gibi, "Karşılıklı onay süreci gerçekleştiğinde, onaylanmış kişiler *konuşma haline* geçerler yani sözlü iletişimin amaçları doğrultusunda karşılıklı olarak birbirlerine resmen açık olduklarını ve sözcüklerin akışını birlikte güvence altına aldıklarını beyan etmişlerdir."⁸² Karşılaşma sırasında, konuşma sıralarını belirleyen zamansal bir düzenin yanı sıra sohbetlerin, bir karşılaşmayı başlatma ve bitirmenin geleneksel yollarıyla tanımlanmış, zamansal sınırları da vardır.

Sohbeti istikrarsızlaştıran veya onun sınırlarını bulanıklaştıran her olay veya olaylar dizisi yersiz yurtsuzlaştırıcı addedilebilir. Mahcubiyet veya aşağılama ilkinin örnekleridir: Alenen kabul edilebilir bir benliğe yönelik talepler sohbetler aracılığıyla dolaştığı ölçüde, bu kamusal imgelere verilen herhangi bir zarar, durumun bütünlüğü için potansiyel bir tehdittir. Goffman aşağılamanın yoğunluğundaki kritik noktaları ele alır;

örneğin itidalin yeniden edinilmesi imkânsız hale geldikten sonra mahcubiyet bütün katılımcılara sirayet eder ve sohbet biter.⁸³ Bunun ötesinde sıradan bir sohbeti ateşli bir tartışmaya ve durum iyileştirilmediği takdirde yumruk yumruğa bir kavgaya çevirebilen durumlar da mevcuttur. Bu olaylar da yersiz yurtsuzlaştırıcıdır. Son olarak bir sohbetin uzaktan gerçekleşmesini sağlayan bir teknolojik icat, sohbetin kimliğini onu toplumsal karşılaşmanın bir başka biçimine dönüştürerek değil, katılımcıları birlikte bulunuş eksikliğini çeşitli biçimlerde telafi etmeye mecbur ederek ve sohbetin mekânsal sınırlarını bulanıklaştırarak değiştirir.

Bu mübadelelerde nakledilenin sözcükler ve cümleler olduğu dikkate alındığında, bu öbekleşmelerde dilin icra ettiği rol açıktır. Fakat ilk bölümde iddia ettiğim gibi bu dilsel varlıkların hem anlamı hem de önemi vardır ve anlamın biri semantik diğeri pragmatik olan bu iki boyutu asla birbirine karıştırılmamalıdır.⁸⁴ Dilin pragmatik boyutunu takviye etme yollarından biri bir şeyler söylemenin sonuçları hakkındaki düşündürmektir. Goffman'ın ileri sürdüğü gibi kasten vakit öldürmeye yöneltilmiş olası faaliyetler hariç olmak üzere, bütün diğer insan faaliyetlerinin pragmatik sonuçları vardır. Birçok durumda bu sonuçlar oldukça yüksek gerçekleşme olasılıklarına bağlı olarak, önceden görece iyi bilinebilir ve dolayısıyla sorun teşkil etmezler. Ancak hem sonuca bağlı hem de sorunlu durumlar da sözkonusudur. Goffman bunlara *hayati veya can alıcı* der.⁸⁵ Elbette bu terim bazıları asgari düzeyde bir dilsel bileşen içerebilen toplumsal karşılaşmaların çoğu türü için

geçerlidir; bir savaş meydanında düşman ordularının karşılaşması gibi. Ancak bu ayrıca rutinin ve görece önemsiz sözcüklerin mübadele edildiği sohbetleri, katılımcılar için büyük önem arz eden bir konunun tartışıldığı ve tartışmanın sonucunun önceden kolayca öngörülelemeyeceği sohbetlerden ayırmak için de kullanılabilir. Toplumsal karşılaşmalarda ortaya atılabilecek bir kimlik talebi açısından hayatilik, fırsatların ve risklerin dağılımını değiştirir. Katılımcılara *karakter gösterisinin* (cesaret, dürüstlük, centilmenlik) ifadesel olanaklarını sağlayansa sadece hayati durumlardır. Buysa önemli bir fırsattır çünkü hayati karşılaşmalar görece nadirdir ve güçlü bir karaktere yönelik talepler diğer katılımcılar tarafından değil, yalnızca bir diğer sorunlu olayın meydana gelmesiyle sorgulanabileceğinden, fırsat kaçırılmadığı takdirde katılımcılar kendi itibarlarını uzun vadede artırabilirler.⁸⁶

Sohbetler (veya diğer toplumsal karşılaşmalar) aynı katılımcılarla veya örtüşen katılımcı kümeleriyle tekrarlandığında, kişilerarası ağlar gibi daha uzun ömürlü toplumsal varlıklar oluşma eğilimi gösterir: Ağ kuramında vurgunun daima dışsallık ilişkilerine yapıldığı göz önünde tutulursa, belki de öbekleşmenin bakış açısından ele alınması en kolay toplumsal varlıklar kişilerarası ağlardır. Yani incelemenin nesnesini oluşturan, bir ağdaki konumları işgal eden kişilerin sıfatları değil, *tekrarlayan bağlar* ve bu bağların nitelikleridir. Bu sıfatların (toplumsal cinsiyet veya ırk gibi) insan etkileşimlerinin incelenmesinde çok önemli olduğu açıktır, fakat ağların yeni beliren niteliklerinin bazıları bu sıfat-

lardaki değişimlere karşın aynı kalmaya eğilimlidir. Bu da demek oluyor ki bağların nitelikleri, bağlı kişilerin niteliklerinden çıkarsanamaz. Bağların nitelikleri ilişkinin duygusal içeriğinin yanı sıra kendi *kuvvetlerini* yani belirli konumları işgal eden kişiler arasındaki etkileşimin sıklığını içerir: Bu ilişki kendi *mevcudiyetleri veya namevcudiyetlerini*, yani bir ağı diğerinden veya belirli bir ağdaki bir zümreyi diğerinden ayıran sınırların varlığını gösteren namevcudiyetleri ve kendi *karşılıklılıklarını* yani o bağın gerektirdiği yükümlülüklerin simetri ve asimetrisini içerir.⁸⁷

Buna ek olarak, ağın tamamı kendi niteliklerine sahiptir; bunların en önemlilerinden biri, dolaylı bağlar arasındaki bağlantısallık sıklığının bir ölçütü olan *yoğunluktur*.⁸⁸ Kabaca, benim arkadaşlarımın arkadaşları (yani benim dolaylı bağlarım) senin arkadaşlarının arkadaşlarını tanıyor ve onlar da belirli bir topluluktaki diğer herkesin arkadaşlarının arkadaşlarını tanıyorsa, ağın yoğunluğu yüksektir. nceki bölümde ileri sürdüğüm gibi yüksek yoğunluklu bir ağda, yerel normların ihlali hakkındaki bilgi bir topluluğun bütün yeleri için bilinir hale gelir; bu da demektir ki ağın kendisi, yerel itibarları saklama ve topluluk dışına itme ve diğer cezalar üzerinden potansiyel hilekrları caydırma kapasitelerine sahiptir. Bir diğer önemli nitelikse ağın *istikrarıdır*; ilgili kişilerin tutumları açısından ya da bir ağdaki konumları sebebiyle, tutumlar arasındaki sistematik bağlılık açısından ele alınabilecek bir niteliktir bu. İlk durumda bir ağdaki kişilerin o ağdaki diğer üyelere yönelik tutumları, arkadaşlarımın arkadaşlarının benim

fiili düşmanların olması halinde sözkonusu olduğu gibi, psikolojik gerilimlere yol açmıyorsa ağ istikrarlıdır. İkinci durumdaysa önemli olan bir ağdaki konumların yakın olma niteliği gibi bir niteliğin, bu konumları işgal eden insanlar üzerinde, onların üçüncü taraflara yönelik benzer tutumlar benimsemesini kuvvetle muhtemel kılarak etkili olmasıdır.⁸⁹ O halde yoğunluk ve istikrar bir topluluğa yüksek düzeyde bir *dayanışma* sağlayabilir. Öte yandan bir ve aynı dayanışma düzeyi, çeşitli kişisel gerekçe ve güdülerle bağdaşabildiği ölçüde yeni beliren bir niteliktir: Bazı üyeler topluluk meseleleriyle alakalı birliktelik hisleriyle, bazıları özgecilikle ve bazılarıysa karşılıklılığın katı hesaplarıyla güdülenebilir.

Bu öbekleşmelerde maddi bir rol icra eden bileşenler, ilgili insanların bedenlerinin yanı sıra ilişkiyi sürdürmek için sarf etmeleri gereken zaman ve enerjiyi de içerir, zira bu iki kaynak daima kıttır ve kişinin sahip olabileceği arkadaş ve ilişki sayısını sınırlar. İlişkilerin idamesi sık sohbetler gerçekleştirmekten de fazlasını gerektirir. Başkasının çocuklarına göz kulak olmak gibi fiziksel yardımda bulunmak ve zor durumlarda tavsiye vermek gibi duygusal destek alışverişini kapsar. Aslında birçok toplumda bu bağlamdaki ilişkilerin idamesiyle ilgili uğraşın büyük kısmının, kadınların icrasına dayalı olduğu bir işbölümü mevcuttur.⁹⁰ İfadeesel bir rol oynayan bileşenler dayanışma ve güvenin dilsel olmayan çok çeşitli gösterilerini içerir. Birlikte akşam yemeği yemek (günlük bazda veya özel tatil günlerinde) veya kiliseye gitmek (ve diğer kolektif ritüeller) gibi kimi rutin eylemler hem dayanışmayı ifade etmeye hem de ida-

me görevlerini icra etmeye yarar.⁹¹ Bir işçi topluluğunun grevi sırasında meydana geldiği gibi zorlu bir duruma ortak olmak veya topluluk için fedakârlık yapmak konusunda gönüllük göstermek gibi başka eylemlerse güveni ifade ve inşa eder. Dayanışmayı ifade etmek söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken nokta, lafla peynir gemisinin yürümeyeceğidir. İfadesel bileşenler bir kimlik nişanı olarak iş görebilen öğeleri de içerebilir. Mesela belirli bir toplulukta konuşulan bir dilin belirli bir lehçesini kullanma eyleminin kendisi, kullanıcının o topluluğa ait olduğunu ifade eder; sözcüklerle nakledilen her türlü dilsel bilgiyle bir arada var olan üyeliğin hissettirdiği gururun gösterisidir bu.⁹²

Kişilerarası ağlar yerli yurtlulaşma ve yersiz yurtsuzlaşmanın ana kaynakları olan çeşitli merkezci ve merkezkaç kuvvetlere tabidir. İlk kuvvetlerden en önemlisi, farklı topluluklar arasındaki çatışmadır. Çatışma “biz” ve “onlar” arasındaki ayrımı büyütme yönünde etki eder yani içtekilerle dıştakiler arasındaki sınırları keskinleştirir. Bizzat yüksek yoğunluğun kendisi ağları tatbik mekanizmalarına çevirmesine rağmen çatışmanın mevcut olması hem bir muhitin veya küçük bir kentin fiziksel sınırlarının hem de bir topluluğun kendi üyelerinin davranışlarını denetleme ve iç homojenliği destekleme düzeyi gibi topluluk sınırlarının güvenliğini sağlayan faaliyetleri çoğaltır. Bir başka ifadeyle çatışma bir topluluğun kimliğini keskinleştirir. Bu da demek oluyor ki çatışma sözkonusu olduğunda toplumsal dışlama pratikleriyle ve üyelerin özerkliğine onların farklılık sahasını daraltan kısıtlamalar koymakla sonuçlandırılan-

dan, dayanışma daima cazip görülemez.⁹³ Merkezkaç kuvvetlerin örnekleriye toplumsal akışkanlık ve sekülerleşme gibi bir ağın yoğunluğunu düşüren her süreci kapsar. Toplumsal akışkanlık insanları birbirine daha az bağımlı hale getirerek, daha az yerel ve daha kozmopolit tutumlar üzerinden farklılıkların daha çok kabul görmesini teşvik ederek bağları zayıflatır. Sekülerleşme diğerlerinin yanı sıra geleneksel dayanışmanın idamesi için önemli olan, kiliseye gitmek gibi ritüellerin bazılarını da safdışı bırakır. Ulaşım ve iletişim teknolojileri ortak mevcudiyeti azaltarak veya ortadan kaldırarak (örneğin kişilerarası dağınık ağlar yaratarak) yersiz yurtsuzlaştıran diğer kaynaklardır. Bağlantıların daha geniş ve daha güçsüz olmaya meyilli olması ve dayanışmanın ifadesine yönelik ritüellerin halihazırda mevcut olmama olasılığı göz önünde bulundurulduğunda coğrafi dağılma, topluluk üyelerinin bağların idamesi konusunda daha etkin olmasını gerektirir.⁹⁴

Dilsel bileşenlerin bu öbekleşmelerde oynayabilecekleri çeşitli roller vardır; bunların önemli bir örneği, topluluklarda kullanılan ve çoğunluğu basmakalıp olan etnik ve ırksal kategorilerin yanı sıra iki veya daha çok topluluk arasındaki çatışmanın parçası olarak oluşan *ortak hikâyeler ve kategorilerdir* (örneğin “onlara” karşı “biz” anlatıları). Tarihçi sosyolog Charles Tilly’nin ileri sürdüğü gibi aslında bu hikâyeler birleşik mekân ve zaman düzenlemelerine ve net güdüler, sabit sıfatları olan aktörlere yoğunlaşır ve dolayısıyla belirli bir çatışma durumunun, bilhassa da uzun sürmüş bir durumun, fiilen nedensel yapısını kuşatmazlar. Bu anlatılar mak-

satlı eylemin müsterek olarak istenmeyen sonuçlarıyla ilgili herhangi bir şey üzerinde durmadıkları gibi, fiziksel çevreyle dolayımlanmış herhangi bir toplumsal etkinin yanı sıra dolaysız deneyimle keşfedilmek için epey yavaş olan kaynakların birikimi veya yoğunlaşmasına ilişkin herhangi bir süreç üzerinde de durmazlar.⁹⁵ Ancak bu hikâyelerin öbekleşmede oynadıkları rol olguları temsil etmek değil çatışan tarafların kimliklerini katılaştırmaktır; anlatılar *grubun sınır inşası* sürecinin bir parçası olur. Mesela etnik topluluklar söz konusu olduğunda kimlik hikâyelerinin ve kategorilerinin yaptırımı esasen sınırdan uygulanır. Tilly'nin yazdığı gibi, "Az veya çok hatta diğer Müslümanlar Müslümanlığınızı inkâr ettiğinde dahi Müslüman olabilirsiniz, fakat açıktır ki Yahudilerle olan sınırdan yine de Müslüman kategorisine girersiniz."⁹⁶ Öbekleşme kuramının terminolojisinde çatışma hikâyeleri (ve bu hikâyelerle bağıntılı içtekiler ve dıştakiler kategorileri), yerli yurtlulaşmanın kişilerarası ağlar üzerindeki etkilerini kodlamaya ve pekiştirmeye hizmet eder.

Topluluklar arasındaki çatışmadan söz etmek, bütün öbekleşmeler gibi kişilerarası ağların da nüfuslar dahilinde var olduğunu ifade eder. Bu nüfusların üyeleri arasındaki etkileşimler kimi zaman topluluklar arasında politik ittifaklar veya koalisyonların oluşmasına yani toplumsal alandaki dışsallık ilişkilerinin paradigmatik durumu olan ittifaklara yol açar.⁹⁷ Bazı durumlarda ittifaklar *toplumsal adalet hareketleri* gibi büyük ölçekli varlıkların oluşmasına neden olur. Tilly'nin bakış açısına göre bir toplumsal hareket, her biri bir veya birden çok

müttefik topluluk içeren, çatışmayla keskinleşmiş belirlenimin sınırlara sahip en az iki kolektif aktörden meydana gelir. Topluluklardan (veya topluluk koalisyonlarından) biri, bir yanlış düzeltmeye veya haksız yere mahrum bırakıldığı bir hakkı kazanmaya teşebbüs etmek durumundadır; diğer topluluksa ilkinin talepleriyle çekişmek, yani onun başarısı sonucu tehdit altına girebilecek avantajları müdafaa etmek için orada bulunur. Bir başka deyişle genellikle bir hareket bir karşı hareketi doğurur; bunların ikisi de öbekleşmenin tamamının oluşturu parçaları olarak görülmelidir. Ayrıca öbekleşme hukuki yaptırım ve askeri kaynaklar üzerindeki kontrolüyle tanımlanan en az bir hükümet örgütlenmesini de içermelidir. Mağdur topluluğun amacı hükümet örgütlenmesi tarafından geçerli bir muhatap olarak tanınmaya hak kazanmak yani kolektif taleplerin meşru faili olarak muamele görmektir; karşı hareketin güçlü muhalefetine rağmen ulaşılması gereken bir amaç da budur. Tilly şöyle yazar:

İddia sahibi veya paydaşlar gibi hükümetler de –veya daha genel olarak toplu baskı araçlarını kontrol eden bireyler ve örgütlenmeler– taleplerin ve talep nesnelerinin tarafı olduğunda bir talepte bulunmak politikleşir. Mesela iki etnik grubun liderleri kendi etnik kategorilerinin geçerli bir muhatap olarak tanınması amacıyla rekabete girdiğinde, muhatapların seslendiği hükümet kaçınılmaz olarak bir paydaş rolüne girer. İhtilaf her yerde vuku bulur ama ihtilafli politika, hükümetleri en azından üçüncü taraflar olarak işin içine dahil eder.⁹⁸

Tilly politik taleplerin üretilmesini sağlayan araçların 1750 ila 1850’de Büyük Britanya’da nasıl bir çarpıcı dönüşüm geçirdiğini ele alır. İddiada bulunmak, makineleri kırmak, vergi tahsildarlarına fiziksel saldırılardan ve doğrudan eylemin diğer biçimlerinden uzaklaşarak, “halk mitingleri, gösteriler, yürüyüşler, imza kampanyaları, broşürler, kitle iletişim araçlarına verilen demeçler, simgesel işaretlerin postalanması veya giyilmesi ve özgün sloganların bir amaç dahilinde kullanılması dahil” günümüz hareketlerinin ayrıt edici niteliği olan bambaşka bir ifadesel gösteri kümesine yöneldi.”⁹⁹ Bu öbekleşmelerdeki temel ifadesel rolü, Tilly’nin verdiği adla, yeni “ihtilaf repertuarları” oynar. Sanayi Devrimi sırasında ve sonrasında mağdur bir topluluk (veya topluluklar koalisyonu) *saygın, birleşik, çok sayıda ve adanmış* olduğunu; kısacası rakiplerin ve hükümetin nazarında meşru ve kolektif talepleri olduğunu ifade etmek durumundaydı.¹⁰⁰ Elbette bu niteliklere sahip olmak dilsel açıdan ifade edilebilirdir. Mesela sayıca çok olmak, destekçi üyelerin niceliğiyle ilgili bir rapor yayınlanarak ifade edilebilir, fakat aynı şey kentin belli bir yerinde büyük bir kalabalık toplamak suretiyle çok daha ikna edici bir şekilde gösterilebilir. Saygınlık da dille ifade edilebilir olsa da büyük bir kalabalığın barışçıl ve nizami bir gösteri düzenleyebilmesi bunu çok daha çarpıcı biçimde ortaya koyacaktır. Bir koalisyon-daki birlik düzeyine ilişkin dilsel beyanlarda bulunmak kolaydır ancak aynı sebeple birlik, ortaklaşa planlanmış eylem ve karşılıklı destek yoluyla çok daha kuvvetli biçimde ifade edilecektir.

18. ve 19. yüzyıllar boyunca ihtilaf repertuarlarındaki değişim, bazı oluşturuıcı parçaların maddi bir rolden ifadesel bir role geçtiğini gösteriyor. Fakat ortada başka maddi bileşenler de var. Saygınlık, çok sayıda olmak, adanmışlık ve birlik olmayı aynı anda ifade etmenin kolay bir görev olmadığı göz önünde bulundurulursa –mesela çok sayıda üyenin olması, birleşik bir cephe sunmak bakımından daha büyük bir sorun teşkil eder– hareketi bir arada tutmak için örgütleyiciler tarafından büyük bir enerji yatırımının gerçekleştirilmesi gerekir. Tilly'nin dediği gibi örgütleyicilerin asli işi, geçici koalisyonları tekrar tekrar birbirine eklemek; katılımcıların beraberlerinde getirdikleri çeşitli gündemlerden hangilerinin eylemleri dahilinde kamuoyunda yankı uyandıracığını müzakere etmek; riskli taktikleri durdurmak ve en önemlisi de sahne arkasındaki mücadelenin kamuoyunun gözünden sakınılmasından oluşur.”¹⁰¹ Buna ek olarak, bir hükümet örgütlenmesinin daima bu öbekleşmelerin parçası olduğu da hesaba katılırsa, maddi bir rol icra eden bileşenlerin listesinde silahlar, isyan karşıtı tertibatlar ve polisle ordu kuvvetleri tarafından göstericilerin fiziksel kontrolü bulunmak durumundadır. Baskı araçlarının çeşitliliği ve güçlendirilmesi önemli bir bileşendir çünkü hükümet örgütlenmelerinin bunları kullanmak konusundaki istek ve kabiliyeti koşullara bağlı olarak değişiklik gösterir ve bu değişiklik rakip toplulukları farklı fırsat ve risklere sevk eder.¹⁰²

Yerli yurtlulaşmanın meseleleri, ihtilaf repertuarındaki değişimlere doğrudan bağlıdır. Hoşnutsuzluğu

doğrudan ifade etmek baskın hale geldiğinde, belirli bir hareketin amaçları çok daha yerel ve kısa vadeliydi. Yeni bir repertuara geçmek daha stratejik ve uzun vadeli amaçlara yönelik bir hamleyi işaret ediyor ve bu da amaçları pekiştirmeye ve kaynakları yoğunlaştırmaya dönük kalıcı örgütlenmeleri gerektiriyordu. Bir başka ifadeyle kolektif varlığın biçiminde, yeni ifadesel repertuara geçişe eşlik eden, yetkili topluluklardan özel derneklere doğru gerçekleşen ve örneklerinden sadece biri sendikalar ve diğer işçi örgütlenmeleri olan eşzamanlı bir değişim sözkonuydu.¹⁰³ Bu örgütlenmeler bir hareketin kimliğini istikrarlı kılmakta anahtar bir rol oynuyordu. Ancak katılımcıları yeni stratejiler keşfetmeye ve hatta kendi mücadelelerini yeniden tanımlamaya iterek bu kimliği istikrarsızlaştıran başka süreçler de mevcuttur. Bunlar arasında Tilly'nin *protesto döngüleri* dediği şeyler de vardır. Bunlar karşılıklı olarak tetikleyici dinamikler (olumlu geribildirimler) barındırır:

Bu dinamikler dahilinde [bir kolektif aktörün] başarılı bir hak talebi, diğer aktörler cephesinde yeni talepleri tetiklemeye meyillidir. Böyle olmasının sebebi bazı aktörlerin görünmez fırsatları önceden fark etmesi, bazılarının yeni icat edilmiş eylem araçlarını taklit etmeye çalışması ve bazılarının kendilerini yeni gelenler karşısında tehdit edilmiş bulmasıdır. Hak talebinin genişlemesi (...) rakiplerin kendilerini oluşturdukları, konumlarını sağlamlaştırdıkları, enerjilerini tükettikleri, birbirlerini imha ettikleri veya hak talebi tarafından

menfaatleri tehdit edilenlerin uyguladığı devlet baskısına yenik düştükleri noktaya dek gerçekleşir. (...) Bu tür bir döngü üzerinden ilerleyen ilk safhalar kolektif eylemdeki yenilikleri çoğaltır, yeni kolektif deneyimler için görece açık mekânlar yaratır ve böylelikle geçmişten topyekûn bir kopuş izlenimi verir. Sonraki safhalar boyunca daha ılımlı talep sahipleri kamusal alanı, giderek izole ve kırılğan hale gelen daha radikal ve marjinal aktivistlere bırakarak oradan çekilirler. Bu türden her büyük döngü politik sisteme iz bırakır: Yeni grupların oluşumu, yurttaşlar ve kamu otoriteleri arasındaki ilişkilerin değişimi, kamusal söylemin yenilenmesi ve kolektif eylemin yeni biçimlerinin yaratılması.¹⁰⁴

Son olarak dilsel bileşenlerin bu öbekleşmeler üzerindeki etkisi meselesi var. Bu bağlamda Tilly *toplumsal kategorileri* işaret eden genel terimlerin oynadığı kritik rolü ele alır. Bir çatışmadan önce belirli bir toplumsal grubun daha önce hükümet örgütlenmeleri tarafından dini, etnik, ırksal veya bir başka kategori altında sınıflandırılmış olabileceği göz önünde bulundurulursa, toplumsal hareketlerin amaçlarından biri de bu sınıflandırmayı değiştirmektir. Ancak bu tür bir değişimin belirli bir hareketteki üyeler için önemli olmasının sebebi, (toplumsal inşacıların sandığı gibi) kategorilerin algıyı doğrudan şekillendirmesi değil dışlama pratikleri, ayrıştırma ve insanları derecelendirilmiş gruplar halinde tasnif eden fırsatların istiflenmesinin yanı sıra hükümet örgütlenmeleri tarafından belirli bir sınıfa so-

kulan eşitsiz yasal hak ve yükümlülüklerdir.¹⁰⁵ O halde belirli bir kategoriye değiştirmeye çalışan aktivistler sanki bir sözcüğün semantik içeriğini değiştirmek otomatik olarak belirli bir grubun karşılaştığı fırsat ve risklerde gerçek bir değişim demekmiş gibi anlamlar üzerinde değil, kaynaklara erişim (gelir, eğitim, sağlık hizmetleri) ve kısıtlamalardan kurtulma üzerinde müzakere yürütür. Kısacası kategoriler üzerine mücadele, onların dilsel anlamlarından ziyade hukuki ve ekonomik değerleri hakkındadır.

Bu ise toplumsal adalet hareketlerinin öbekleşme analizine yol açar. Fakat ağ tabanlı topluluk koalisyonlarından meydana gelen ve kendi kimliği de hükümet örgütlenmelerinin yanı sıra bu gibi başka gruplarla çatışma üzerinden şekillenmiş başka büyük toplumsal varlıklar da mevcuttur: *Toplumsal sınıflar*. Sınıflardan bahsetmek, belirli bir ülkede yaşayan ağların nüfusunun çeşitli kaynaklara farklı erişimleri olduğunu ve çeşitli kısıtlamalara da eşitsiz biçimde maruz kaldıklarını söylemek demektir. Bir başka deyişle toplumsal sınıfların varoluşu, ağların nüfusunda gerçekleşen ve onları derecelendiren süreçlerin olmasını, yani bu ağları oluşturan kişilerin farklı yaşam fırsatları ve riskleriyle doğmuş olmalarını gerektirir. Ağların derecelendirilmiş dağılımlarından söz etmekse derecelendirmenin, tıpkı kusursuz bir şekilde yüksek, orta ve alt sınıflara ayrılmış bir “toplumdaki” kadar basit olduğunu ima etmek anlamına gelmez. Tilly’nin ileri sürdüğü gibi bu bakış açısı, gruplar arasındaki eşitsizlik ilişkilerinin karmaşıklığını yanlış betimler.¹⁰⁶ Kaynakların hiyerarşik

dağılımı durumunda bir ağın mahali o ağı oluşturan kişiler için ortak bir menfaatler kümesi yaratmasına rağmen, hem hükümet karşında yeni haklar edinebilmek amacıyla bu menfaatlerin gözetilmesi sözkonusu olduğunda kolektif eylemin araçları olarak hizmet verebilmeleri için hem de kolektif ilgiyi bu ortak menfaatlere yoğunlaştırmak ve bunlara daha tutarlı bir ifade kazandırmak için birçok durumda örgütlenmeler gereklidir. Ayrıca bu örgütlenmeler var oldukları takdirde öbikleşmenin parçası sayılmalıdır.

Bu kaynakların incelenmesi konusundaki en ampirik çalışmayı yapan kişi, çağdaş sosyolog Pierre Bourdieu'dür. Bourdieu'nün bakış açısına göre kaynaklara erişim ve onlar üzerindeki hâkimiyetin asimetrik düzeyi, kişilerden oluşan bir nüfusu derecelendirilmiş gruplara ayırarak farklılaştıran bir kuvvet olarak işler. Toplumsal sınıflara ilişkin eski kuramların aksine Bourdieu analizini ekonomik kaynaklarla sınırlandırmaz ve bu nedenle sınıfları sadece gelir dağılımları ve üretim araçları üzerindeki kontrolleri açısından değerlendirmez. Finansal ve endüstriyel kaynaklara, genel bir eğitim veya uzmanlaşmış teknik bilgi edinmek ve bu bilgiden yasal olarak istifade edebilmek için gerekli olan diplomalar, ruhsatlar, yeterlilik belgelerine sahip olmak gibi kültürel kaynakları ilave eder. Bu ayrım kabaca öbikleşme kuramındaki maddi ve ifadesel kaynaklar arasındaki ayrıma tekabül eder. Öte yandan Bourdieu bu dağılım konumları arasında oluşan ilişkiler üzerinde de durur. Üstünde, altında veya arasında olmak yani derecelendirilmiş gruplar arasındaki ilişkiler, bu ilişki-

lerin örnekleridir. Ayrıca yakınlığı da içerir; mekânsal yakınlık değil coğrafi açıdan nerede bulunurlarsa bulunsunlar ekonomik ve kültürel kaynaklar üzerinde benzer bir hâkimiyete sahip gruplar arasında var olan bir ilişkidir bu. Bourdieu bu ve diğer ilişkileri dışsallık ilişkileri olarak görür.¹⁰⁷

Bourdieu'ye göre açıklanması gereken temel ampirik bulgu bir yanda kaynak dağılımlarındaki konumlar diğer yanda az veya çok tutarlı ve hem maddi hem de ifadesel bileşenler içeren bir terim olan yaşam tarzı arasındaki istatistiksel bağıntıdır: Belirli bir grubun sahip olmaya ve satın almaya meyilli olduğu mal ve hizmetler; sergilemeye meyilli olduğu adabımuaşeret kuralları ve fiziksel tavırlar; benimsemeye meyilli olduğu politik ve kültürel bakış açıları (ekonomi, siyaset, din ve sanat gibi); tarihsel olarak farklılaşmış çeşitli alanların tamamında iştirak etmeye meyilli olduğu faaliyetler gibi. Bir başka deyişle açıklanması gereken, kaynaklar üzerindeki farklı kontrollerle tanımlanan bir mekân ile çeşitli faaliyet alanları, konum alışlar ve tarzlar arasındaki özgül haritalandırmadır. Bourdieu'nün gözlemlenmiş istatistiksel bağıntılara ilişkin açıklaması, nesnel fırsatlar ve risklerin farklı kümelerinin, belirli şekillerde davranmak ve belirli özlemleri dışavurmak amacıyla bir dizi sürekli *eğilim* ve yatkınlığın geliştirilmesine yol açarak grubun gündelik pratiklerini koşulladığı yönündedir. Öbekleşme kuramında öznelliğin bileşenlerinden ikisi olan alışkanlıklar ve becerilerin eğilimler olduğunu düşündüğümüzde, Bourdieu'nün fikirlerinin birçoğu öbekleşme yaklaşımıyla ontolojik açıdan bağdaşır gibi

görünür. Ancak onun *habitus* dediği, eğilimler dizisine ilişkin özel kavramsallaştırmısından kaynaklanan büyük bir bağdaşmazlık da vardır ortada. Toplumsal davranışın ardında yatan güdüler arasındaki farklılıkların hepsi (nedenler, gerekçeler ve güdüler arasındaki farklılıklar gibi) ortadan kaybolduğu ölçüde, Bourdieu söz konusu *habitus* kavramına yüksek düzeyde otomatizm bahşeder. Kendisinin de yazdığı gibi:

Şayet bilimsel olarak inşa edilmiş nesnel olasılıklarla (örneğin belirli bir mala erişim ihtimalleri) bir failin öznel istekleri (“güdüler” ve “ihtiyaçlar”) arasında düzenli ve yakın bir bağıntı gözlemleniyorsa, bunun sebebi faillerin, tıpkı kazanma şansı ile ilgili kesin bilgiye dayanarak bahis oynayan bir kumarbaz gibi kendi özlemlerini başarı ihtimallerine ilişkin isabetli bir değerlendirmeye uyarlaması değildir. Aslında (bilimin bir grup veya sınıfla ilişkilendirilmiş olasılıklar gibi istatistiksel süreklilikler üzerinden idrak ettiği) nesnel koşullara kaydedilmiş imkânlar ve imkânsızlıklar, özgürlükler ve zorunluluklar, fırsatlar ve yasaklar tarafından sürekli olarak aşılana eğilimler, nesnel olarak bu koşullarla bağdaşan ve bir anlamda kendi taleplerine daha önceden uyarlanmış eğilimleri oluşturur. Böylelikle daha olasılık dışı pratikler, failleri zorunluluktan haz çıkarmaya yani her halükârda inkâr edilmiş olanı reddetmeye ve kaçınılmaz olanı istemeye sevk eden *düzene dolaysız bir biat* türü tarafından akla hayale sığmaz addedilerek dışlanır.¹⁰⁸

Bourdieu insanların zaman zaman maksatlı seçimler yaptıklarını ve araçlarla amaçları bilinçli olarak eşleştirmeye girişebileceklerini reddetmez. Ancak *habitus*'un otomatizmine istisna oluşturmak şöyle dursun, bu gibi istisnalara nerede ve ne zaman geçit verileceğini belirleyen de sözkonusu eşleşmedir. Bu durumda *habitus* “kendi üretiminin belirli koşullarına –ve yalnızca bunlara– has bütün düşüncelerin, algıların ve eylemlerin özgür üretimini mümkün kılan” hâkim bir süreç haline gelir.¹⁰⁹ Bu bakımdan Bourdieu'yü izlemek gerekmez. Bourdieu'nün belirli bir sınıfın üyelerinin aynı *habitus*'u sergileme eğilimde olduklarına ilişkin ampirik gözlemleri hâkim bir süreç öne sürülmeden de saptanabilir. Mesela içine doğduğumuz sınıfın yeni nesillere düzenli bir şekilde aktardığı, kendine özgü alışkanlıklara sahip olduğu ve eşsiz beceriler geliştirmek için özel bir eğitim tedarik edebildiği konusunda hemfikir olabiliriz, ayrıca bu, nesillere devredilebilen ve aleni biçimde muhafaza edilebilen bir ayrıcalıktır. İşte bu durum “düzene dolsuz biat” varsaymadan tanımlayıcı bir grup alışkanlık ve becerinin görece homojenliğini de açıklayacaktır. Gerçekten de öbikleşme yaklaşımında biat veya itaat sorgusuz sualsiz kanıksanamaz ve daima kendine has yaptırım mekanizmaları açısından açıklanmaları gerekir. Belirli toplulukları yapılandıran ağların yoğunluğu bu tür bir mekanizma olabilir; tıpkı gelecek bölümde ele alacağımız modern örgütlenmelerin daha analitik uygulamaları gibi.

Habitus'un teorik işlevinde, yani bir mekândaki kaynak dağılımlarının konumunun bir mekândaki

mümkün yaşam tarzlarına göre haritalandırılmasında da değişiklik yapılması gerekmektedir. Bourdieu bu konumlar mekânını “ekonomik sermaye” ve “kültürel sermaye” dediği iki boyutla tanımlanan soyut bir toplumsal mekân olarak düşünür. Ne var ki kaynak dağılımları asla soyut bir mekânda gerçekleşmez, tersine daima kişilerarası ağlar ve örgütlenmeler gibi somut toplumsal varlıklarla yakından ilişkilidir. Bu varlıkların yeni beliren nitelikleri yalnızca çeşitli kaynaklar (dayanışma veya meşruiyet gibi) değil, aynı zamanda ya örgütlenmelerin kontrol ettiği ya da onlar tarafından üretilen farklı bir kökene sahip kaynaklardır (petrol veya kömür gibi doğal kaynaklar; makineler ve işlenmiş malzemeler gibi teknolojik kaynaklar; diploma veya lisanslar gibi kültürel kaynaklar). Aslında ekonomik ve kültürel sermayeye farklı erişimler sağlayan derecelendirme veya tasnif süreçlerinin bazıları insanlar arasında değil de kurumsal örgütlenmeler arasında mevcut olan *kaynak bağımlılığı* ilişkileridir.

Pierre Bourdieu gibi önemli bir kuramcının kendini *habitus* gibi olasılıkdışı hâkim bir sürecin varoluşuna niçin teslim ettiği merak edilebilir. Yanıtı bulmaksa zor değildir. Bourdieu deneyimin dilselliğine ve dolayısıyla açıklanması gereken tek şeyin öznel deneyimin dilsel kategoriler üzerinden inşası olduğuna inanır.¹¹⁰ Hem algı hem de eyleme ilişkin sınıflandırma şemalarının bir kümesi olarak *habitus* mefhumunun gayet iyi işlediği bir durumdur bu. Böylesi önemli bir yazarın yeni Kantçı bir yaklaşımla ayartılabilmesi hem farklı bir deneyim kuramına yönelik ihtiyacın (bu bölüme başlar-

ken kullandığım Humecu model gibi) hem de toplumsal süreçlerde Charles Tilly'nin geliştirdikleri gibi dilsel kategorilerin rolüne ilişkin farklı bir anlayış ihtiyacının altını çizer.

Daha önce söylediğim gibi Tilly'nin bakış açısına göre hikâyeler ve kategoriler sınır-tanımlayıcı bir rol oynar ancak bunlar gerçek grup sınırlarıdır, fenomenolojik olarak deneyimlenen hudutlar değil. Tilly bir kategoriye ilişkin dilsel etikete değil belirli bir nüfustaki tasnif pratiklerinin neticesine, yani somut biçimde sınırlandırılmış grupları üreten içirme ve dışlama pratiklerine odaklanmaya sevk eder bizi. Bir başka ifadeyle kategoriler üzerindeki mücadeleler toplulukları farklı hak ve yükümlülüklerle ayıştıran, belirli muhitlere dayatılan tecritten zorunlu göçlere veya bütün toplulukların yeniden tahsis edilmelerine dek, dilsel olmayan çeşitli fiziksel müdahaleler aracılığıyla uygulanması gereken gerçek sınırlar hakkındadır. Kategorik sınırların uygulanması örgütlenmelerdeki resmi konumlardan gelen birtakım kategorilerdeki üyelerinin seçilerek içerilmesi veya cebren dışlanmasına dönük daha gizli ancak etkin birtakım araçları da içinde barındırabilir. Bunun önemli bir örneği, geleneksel olarak tanımlanmış kategorilerin ekonomik örgütlenmeler tarafından içeriden yaratılmış olanlarla eşleştirilmesidir. Dolayısıyla bir etnik grupla ilişkili olarak bir nüfus dahilinde geniş ölçüde yayılmış ve kalıplaşmış bir inançlar kümesi, o grubun üyelerini bazı konumlardan dışlayıp başka konumlara mecbur eden belirli bir ticari veya endüstriyel örgütlenmenin tanımladığı iş kategorileriyle eşleştirilebilir.¹¹¹ Dışsal

ve içsel kategorilerin eşleştirilmesi önem taşır, çünkü Tilly'nin ileri sürdüğü gibi, gruplararası eşitsizliğin *devamlılığı* ırkçılık, cinsiyetçilik veya yabancı düşmanlığı kategorileriyle ilgili olmaktan ziyade bu kategorilerin, bir örgütlenmenin rollere ve konumlara ilişkin biçimsel yapısının tasarımını etkileme yoluyla ilgilidir.¹¹²

Sonuç olarak toplumsal sınıfları kişilerarası ağların ve kurumsal örgütlenmelerin öbekleşmeleri olarak kavramsallaştırabiliriz. Ağ tabanlı topluluklar ve onların ortak çıkarlarının kristalleştiği örgütlenmeler hem maddi hem de ifadesel unsurlardan oluşan ayırt edici bir yaşam tarzının hamili olmalarına ek olarak, bazıları maddi bazılarıysa ifadesel bir rol oynayan kaynaklara yönelik farklı erişimlerin sahibi olarak da düşünülmelidir. Çeşitli dışlama ve içerme pratikleri temel yerli yurtlulaştırıcı işlemi icra eder, oysa dilsel kategoriler bir sınıfın kimliğini pekiştirerek bu gibi bir yerli yurtlulaştırmanın sonucunu kodlar. Ancak bu belirleyici sınırlar olumsal ve istikrarsız görülmelidir. Mesela toplumsal akışkanlık, sınıflar arasındaki sınırları bulanıklaştıran yersiz yurtsuzlaştırıcı bir süreç olarak işleyebilir ve teknolojik bir yenilik yepyeni kaynaklar takdim ederek her bir sınıfı birtakım çatışan gruplara ayırabilir. Dolayısıyla ağ tabanlı toplulukların bir nüfusunun, sınıfların nispeten küçük ve farklılaşmamış olduğu bölgesel devletler dışında, bu sınıfların basit bir hiyerarşi oluşturduğu konusunda uzlaşmaya gerek olmadan toplumsal sınıflara ayrıldığını kabul edebiliriz.

Son olarak adalet hareketlerinde olduğu gibi hesaba katılması gerekenler, hem çatışan topluluklar hem

de onların kendi iddialarının ve lobi faaliyetlerinin muhatabı olarak seslenmeleri gereken hükümet örgütlenmeleridir, çünkü bir kaynak dağılımındaki belirli bir konum bu tür örgütlenmelerden haklar elde edilerek geliştirilebilir. Bu ise ağ bağlantılarına indirgenemeyen otorite yapılarına sahip varlıklar olan politik örgütlenmelere ilişkin değil, aynı zamanda politik örgütlenmelerin oluşturabileceği federal hükümet gibi daha büyük öbekleşmelere ilişkin de sağlam bir öbekleşme açıklamamız olduğunu gösterir. Dolayısıyla bizim ontolojik analizimiz herhangi bir gayrimeşru varlığı öne sürmeden bu büyük ölçeklere ulaşmak için yukarıya doğru ilerlemek durumundadır. Gelecek bölümde girişeceği-miz görev budur.

IV

Örgütlenmeler ve Hükümetler

Kurumsal örgütlenmeler tarih boyunca birçok farklı biçim almıştır. Referans aldığımız zamansal çerçeveyi sınırlayıp sadece son iki veya üç yüzyıla odaklansak bile görece ademimerkeziyetçi çarşılar ve pazar yerlerinden merkezileşmiş askeri ve idari bürokrasilere dek uzanan çok çeşitli örgütlenme biçimleri olduğunu görürüz. Ama bu toplumsal varlıkların ontolojik statüsünü analiz etmek için ilk başta bu tarihsel çeşitlilikle yüzleşmemiz gerekmez. Analizimizi toplumsal eylemin mecburi koordinasyonu ile alakalı bu örgütlenmelere yoğunlaştırırsak görevimiz büyük ölçüde basitleşecektir. Ancak kolektif faaliyeti düzenlerken (fiyatların aksine) buyrukları kullanan örgütlenmelerin bir altkümesine odaklanmak bile bu çok çeşitli biçimleri ortadan kaldırmaya yetmez. Tüm bu örgütlenmelerin müşterek paylaştıkları şeye yoğunlaşırsak öbekleşme analizini bir kademe daha basitleştirebiliriz: otorite yapısı. O halde fabrika teçhizatı ve silahlardan şirket logoları ve askeri üniformalara dek bir hiyerarşik örgütlenmeden diğerine değişkenlik gösteren bileşenleri es geçerek, ifadesel bir rol oynayan bu unsurları, yani otoritenin *meşruiyetini* ifade eden bu bileşenleri, maddi bir rol oynayan ve itaatın *tatbikiyle* alakalı olanlardan ayırt edebiliriz. Somut kurumsal biçimlere ilişkin bir

öbekleşme analizini gerçekleştirdikten sonra bunlar da analize dahil edilebilir.

Örgütlenme kuramının kurucusu olarak da görülebilecek Max Weber kendi meşruiyet kaynaklarına göre üç otorite yapısını ayırt eder. Onun sınıflandırmasına göre toplumsal faaliyetin mecburi koordinasyonu üç aşırı biçim (veya üç “ideal tip”) ve bunların karışımıyla tanımlanan bir süreçten meydana gelir. Bu aşırı biçimlerden biri, bir konum veya makamın onu işgal eden kişiden tamamen ayrıştırılmasını sağlayan son derece etkili bir bürokrasiyle örneklenir.¹¹³ Buna ek olarak görevli memurun yetki sahası yazılı yönetmeliklerce açıkça tanımlanmış olmalıdır ve resmi sınavlarla test edilen uzmanlaşmış teknik bir eğitimi de gerektirebilir. Son olarak konumlar veya makamlar, (kişiler değil) konumlar arasındaki tabiiyet ilişkilerinin açıkça belli bir yasal bünye dahilinde belirlendiği hiyerarşik bir yapı oluşturmak durumundadır. Weber bu biçimdeki düzenin yapısal ve teknik yönlerini kavramak ve itaatinse gayrişahsi düzenin kendisine borçlu olduğunu ifade etmek için yani meşruiyetin, otoriteye yönelik savların hem yasallığına hem de teknik yetkisine dayandığını göstermek için bu aşırı biçimi “rasyonel-yasal” olarak adlandırır.¹¹⁴

İkinci aşırı biçim otorite konumlarının özellikle geçmişten miras alınmış ve kutsal addedilen geleneksel kural ve merasimler üzerinden meşrulaştırıldığı dini örgütlenmeler veya monarşik hükümetlerle örneklenir. Yeni bir mevzuatın (veya örgütlenmeyle ilgili bir başka değişimin) sunulmasına imkân tanımak için geçmiş tea-mülün rolünün ihlal edildiği ender görülen bir durumda

bile monarşik hükümet, gelecekteki işlevsel sonuçların gösterilmesiyle değil kutsal tarihin yeniden yorumlanmasıyla meşrulaştırılır. Önceki tipin aksine, konumun onu işgal edenden bütünüyle ayrıştırılması sözkonusu değildir; lider veya şef meşru buyrukların içeriği dahilinde açık bırakılan ve tamamen keyfi de olabilen kişisel bir imtiyaz sahasına sahiptir. Gönüllü biat gayrişahsi bir düzene değil, bir liderle simgelenen kutsal bir geleneğe yönelik olduğunda, Weber bu aşırı biçimi “geleneksel” olarak adlandırır.¹¹⁵ Son olarak Weber meşruiyet kaynağı olarak ne soyut yasallığın ne de kutsal teamülün mevcut olduğu, mecburi koordinasyonun bir başka aşırı biçimini daha saptar. Her iki temeldeki kolektif eylemin kontrolü bilhassa kişisel karizması sayesinde taraftarlarınca bir lider olarak muamele gören bir birey tarafından reddedilir. Bu rolü oynamış birey tipleri “peygamberlerden şifacılık veya hukuki irfan yönünden itibar sahibi insanlara, av önderlerinden savaş kahramanlarına dek” tarihsel olarak çeşitlilik gösterir.¹¹⁶ Bu örgütlenme tipi, makamın sorumlu kişiden en az ayrıştığı düzeyi sergiler ve “karizmatik” olarak adlandırılır.

Weber’in sınıflandırması çeşitli sebeplerle faydalıdır. İlk olarak, bugün bile herhangi bir örgütlenmenin nüfusu aşırı biçimlere yaklaşıp otorite yapılarının heterojen bir kompozisyonunu sergileme eğilimindedir. Bu yüzden geleneksel bir monarşik hükümet bir ve aynı bölgesel devlet içinde modern bürokratik faillerle ve karizmatik liderlerce yönlendirilen çeşitli sekte gruplarla bir arada bulunabilir. İkinci ve daha da önemlisi birçok örgütlenme farklı otorite biçimlerinin karışımları

olmaya meyillidir yani bu örgütlenmeler sürecin aşırı uçlarından ziyade ortasında bir yerlerdedir. Weber bu gibi karışımları teknik bilgileri temelinde tayin edilmiş meslekten bürokratların aksine kişisel karizma veya geleneksel örf temelinde seçilmiş olası bir yetkili tarafından idare edilen, bir bürokrasi gibi çağdaş örgütlenme düzenlemeleri dahilinde ele alır. Dahası araçlarla amaçları başarılı bir biçimde eşleştirerek meşruiyet kazanan bürokratik failler, araçları amaçlara dönüştürme eğilimine de sahiptirler, yani başlı başına amaç olarak görülen kural ve prosedürlere biçimsel ve törensel bağlılık gösterme eğilimindedirler.¹¹⁷

Bazı çağdaş bölgesel devletlerde sözkonusu üç otorite yapısı bir arada bulunmasına rağmen, son iki yüz yıl boyunca rasyonel-yasal biçimin kendi aşırı biçiminde olmasa bile en azından bu biçimin egemen olduğu bir karışım dahilinde birçok modern bölgesel devlette yaşayan örgütlenme nüfusları boyunca yayıldığı görülmüştür. Bu durum sözkonusu öbekleşmeyi –ki bu öbekleşmede, bileşenler arasındaki dışsallık ilişkileri, bazı kişilerin kendi eylemlerinin bir altkütmesi üzerindeki kontrol hakkını başka kişilere devrettikleri bir *sözleşme ilişkisiyle* örneklenir– bilhassa önemli kılar. Dahası, ancak bu otorite yapısında örgütlenme kaynakları işgal eden kişinin olmadığı bir konumla ilişkilidir. Bu katı ayrışma yeni beliren bariz niteliklere sahip bir öbekleşmeye yol açar ve bu öbekleşmede örgütlenmenin davranışına dair açıklama liderlerin kişisel özelliklerinin tanımını içermek zorunda değildir veya bu gibi bir tanım nedensel bir artık olacaktır. Makamın yetkiliden ta-

mamen ayrıştırılmasıyla birlikte örgütlenmenin kendisi de amaç odaklı kurumsal bir aktör olarak görülebilir. Sosyolog James Coleman'ın belirttiği gibi, "Kendilerine dışarıdan bakılan bu varlıklar, birey oldukları kadar aktör de sayılabilir. Ancak yine de içeriden otorite yapıları olarak nitelenebilirler."¹¹⁸

Öbekleşmeler biçimindeki hiyerarşik örgütlenmeler ifadesel bir rol oynayan çeşitli bileşenlere sahiptir. Bunların bazıları otoritenin meşruiyetine yönelik inançlar gibi dilsel, bazıları da dilsel değildir. Mesela geleneksel tipte, meşruiyeti basitçe geçmiş teamüle riayet ederek ifade eden, tıpkı mekânda ve zamandaki koreografileri gibi birçok ritüel unsur mevcuttur. Karizmatik tipte meşruiyeti ifade edense liderin davranışdır; bu anlamda lider, birbiri peşi sıra hayati durumlarda güçlü bir karakteri dışavurmakla yükümlüdür. Rasyonel-yasal tipteyse prosedürlerin teknik anlamda işlemesi yani kendi meşruiyetlerini ifade eden arzu edilir bir sonucu düzenli bir biçimde üretmesi sözkonusudur. Diğer yandan bir prosedürün gerçekten işleyip işlemediğini değerlendirmenin zaman zaman güç olduğunu farz edersek, en teknik örgütlenmelerde dahi "rasyonalite" terimi tamamen törensel bir biçimde kullanılabilir. Bu tamamen teknik bir sürecin çıktılarının (mallar ve hizmetler) niteliğinin ne kadar kolay değerlendirilebileceğine bağlı olacaktır. Çıktılar ve üretim süreçleri ne kadar karmaşıksa değerlendirme o kadar belirsiz ve meşruiyetin teknik ifadesi de o denli muğlak olur. Diğer örgütlenmeler karşısında kendi verimliliklerini belgeleyip meşrulaştırırken, eleştiriden sakınmak için "rasyonalitenin" törensel "ritüel-

lerine” sadık kalmaları da örgütlenmeler açısından bu koşullarda bir anlam ifade eder.¹¹⁹ Mesela seri üretim mallarının imalatında teknik yön güçlü, törensel yönse görece zayıftır ancak ruh sağlığı kliniklerinde, hukuk bürolarında ve okullarda çıktılarının değerlendirilmesi büyük ölçüde törensel olabilir; bilhassa da bu örgütlenmeler kendi meşruiyetlerini lisans veya izin veren devlet organlarına ibraz ettiklerinde.¹²⁰

Diğer yandan teknik ve törensel bileşenlerin karışımına bakılmaksızın bir örgütlenmenin üyelerince gerçekleştirilen *buyrukların günlük takibi* meşruiyetin doğrudan ifadesidir. Bir başka deyişle itaatsizlik eylemleri otoriteye doğrudan meydan okumasına rağmen itaatsizlik gösterileri diğer üyelerce gözlemlendiği vakit doğrudan otoritenin meşruiyetini varsayar. Gözlemlenen itaatsizlik, özellikle de cezasız kaldığında, bir madunlar gurubunun maneviyatı için yıkıcıdır. Madunların daha sonradan kişisel bir mükafata dönüşen kolektif faydalara gebe kontrol haklarından feragat ettikleri rasyonel-yasal biçimde gerçekleşen itaatsizlik, bu faydalı teknik neticeyi tehlikeye atar. Madunların kutsal teamülden yola çıkarak kontrolden vazgeçtikleri geleneksel biçimdeyse itaatsizlik bu teamülün geçerliliğine meydan okur. Dolayısıyla ibretiâlem olsun diye bir ihlalcı üzerinden itaatsizliği cezalandırmak, bütün otorite yapıları için elzemdir ve cezalandırmanın ifadesel bir rol oynadığından da ancak bu nispette söz edilebilir. Bununla birlikte cezalandırma birden çok rol oynayabilen bir bileşendir. Söz konusu örgütlenme bir cezalandırma tipinin bir ihlal tipiyle nasıl örtüştürüleceği gibi sorulara

vakit harcayan bir örgütlenmeyse, kategorilerin bu şekilde iç içe geçmesi dilsel bileşenleri de kapsayacaktır. Ayrıca maddi yönü belirgin iki cezalandırma biçimi olan işkence ve kapatma da sözkonusudur kuşkusuz.

Bütün toplumsal öbekleşmeler gibi örgütlenmelerdeki maddi rolü de evvela insan bedenleri oynar. Nihayetinde cezalandırmanın hedefi bu bedenlerdir. Ancak insan bedeni üzerindeki cezai nedensel müdahaleler, yalnızca otoritenin yaptırımının en bariz biçiminden ibarettir. Kuşkusuz başka yaptırım teknikleri de bilhassa rasyonel-yasal biçimde mevcuttur: Örgütlenmelerin madun üyelerini ve örgütlenmelerce işleme tabi tutulan insan bedenlerini gözetlemek ve disipline etmekle meşgul karakteristik pratiklerin bir kümesidir bunlar. Michel Foucault rasyonel-yasal otorite biçiminden söz ederken avukatların ve hukuk araştırmacılarının gönüllü biat temelindeki sözleşme ilişkileri açısından yaptıkları savunmaları detaylandırmasıyla birlikte, bu biçimin meşruiyetinin nasıl evrildiğini ve ayrıca bu meşrulaştırıcı söylemlerin adli ve kanuni örgütlenmelere değil askeri örgütlenmelere ait bambaşka kökenlere sahip söylemsel olmayan ve disiplinler bileşenlerce nasıl tamamlandığını ele alır. Bu iki bileşen Napolyoncu devlette birbirine kavuşmuştur ve bu devletin temelleri Foucault'nun yazdığı gibi:

Sadece hukukçular değil aynı zamanda askerler; sadece devlet müsteşarları değil aynı zamanda subaylar ve sadece mahkemedekiler değil aynı zamanda ordugâhtakiler tarafından atıldı. Bu oluşuma eşlik eden Romalı merci şüphesiz bu çifte dizini beraberin-

de getirmiştir: yurttaşlar ve lejyonerler, yasa ve manevra. Hukukçular ve filozoflar toplumsal bedenin inşa ve yeniden inşası için temel modeli sözleşmede ararken, askerler ve onlarla birlikte disiplin teknisyenleri, bedenlerin bireysel ve kolektif olarak baskı altına alınabilmesini amaçlayan prosedürleri detaylandırıyorlardı.¹²¹

Bu baskıcı prosedürler evvela fiziksel mekân ve zamanın özel bir kullanımını gerektirir. İdaresi güç olan toplanmalardan kaçınmak ve gözetlemeyi kolaylaştırmak için insan bedenlerinin mekânda dağıtılması gereklidir. İster bir makamdaki sabit bir mevki ister bir üretim dalındaki belirli bir konum olsun, her madun belirli bir mekâna sevk edilmelidir ki itaat gözlemleri rutin hale getirilebilsin. Mekânın bu analitik kullanım modeli, “patikaların geometrisinin, çadırların sayısının, dağılımının, konumlanmasının ve antrenin yönünün kesinkes tanımlandığı” ordugâhtı.¹²² Çalışma tarifelerinin belirlendiği, işlerin tahsis edildiği, döngü ve tekrarların düzenlendiği, benzer kesinlikte bir zaman taksimi hayata geçirildi. Zaman kaybını önlemek için zaman çizelgelerinin kullanılması manastırlara özgü olmasına rağmen, talim prosedürlerinin tanımlanması, test ve sınavlarla iyice belirlenmiş zaman dizileri içinde, mecburi ritimler veya “manevraların” dayatılması yoluyla orduların etkinliğini artırmayı amaçlayan askeri uğraşlara çok şey borçludur.¹²³

Bu katı mekânsal ve zamansal taksime göre maddi bir rol oynayan öbekleşme bileşenlerinin listesine *kesintisiz teftiş ve sürekli kaydı* da ilave etmeliyiz.¹²⁴ “Sürekli

kayıt” Foucault tarafından, mevzuatları tatbik etmenin bir aracı olarak askerlerin, öğrencilerin, hastaların, işçi ve mahkûmların davranış ve performansına ilişkin kayıtların üretilmesi ve depolanmasına işaret etmek için kullanılan bir terimdir. Bu sürekli kayıtlar görece yakın tarihlidir, olsa olsa birkaç yüzyıllık bir fenomendir, dolayısıyla tarihçinin önemli görevlerinden biri *tanım eşiğinin* (arşivlenmeye değer olabilmek için bir bilgi kümesinin sahip olması gereken asgari değer) sadece büyük meşrulaştırma anlatılarının kutsal ve dünyevi figürlerini değil sıradan insanları da içerecek şekilde indirgendiği dönüm noktasını saptamaktır. Foucault’nun ileri sürdüğü gibi 18. yüzyıldan itibaren “gerçek yaşamların yazıya dökülmesi artık bir kahramanlaştırma prosedürü değil bir nesneleştirme ve tabi kılma prosedürü olarak işler.”¹²⁵ Bu sürekli kayıtlara uygun bilgiyse, sağlık durumlarını belirlemek için hastaların doktorlar tarafından görsel teftişinden, öğrenme derecelerini ölçmek için öğrencilere uygulanan testlere ve orduya kabul edilmeleri için askerlere ve istihdam edilmeleri için de işçilere yapılan anketlere kadar birtakım yeni sınama biçimlerinin bir sonucuydu. Daha önceden bir hekimin yaptığı görsel teftiş kuralsız ve görece hızlıydı, oysa artık süre daha uzun ve tekrar etme sıklığı da tekdüzeydi. Önceden okul sınavları öğrenciler arasındaki yarıştan başka bir şey değilken artık yavaş yavaş bireysel kapasiteleri belirleme, değerlendirme ve kıyaslamanın sistematik bir yolu haline geldi. Sürekli kayıtla beraber bu sınamaların çıktısı “sınıflandırma yapmayı, kategoriler oluşturmayı, ortalamaları belirlemeyi ve normları sap-

tamayı mümkün kılan bir belge birikimine, bunların seriler halinde sıralanmasına ve mukayeseli sahaların organize edilmesine imkân tanıdı.”¹²⁶

Peki, bu öbekleşmelerin kimliğini istikrarlı kılan ve idame ettiren süreçler hangileridir? Bir otorite yapısının sınırlarını tanımlayan mekânsal hudutlar doğrudan doğruya *yetki alanına* bağlıdır. Bazı durumlarda bu yetki alanı bir örgütlenmeye ev sahipliği yapan fiziksel bir binanın duvarlarında biter, fakat bazı durumlarda bunların epey ötesine yayılır ve bir şehrin, bir eyaletin ve hatta bir ülkenin tamamının coğrafi sınırlarıyla çakışır. Bu yetki sınırlarının istikrarı devamlı olarak tatbik edilmesinin yanı sıra meşruiyetine de bağlıdır.

Çakışan yetki alanlarına sahip örgütlenmeler arasındaki bir çatışma gibi meşru otoritenin kapsamının sorgulanmasına sebep olan bir süreç, bu örgütlenmelerin sınırlarını istikrarsızlaştırabilir ve şayet çatışma çözümlenmemişse onların kimliklerini uzlaştırabilir. Benzer şekilde yetki savlarını tatbik etmek için ekonomik, askeri veya yasal kaynakların yetersizliği de örgütlenme kimliğini bulanıklaştırabilir. Otorite yapılarındaki bir diğer yersiz yurtsuzlaşma kaynağıysa *intikal krizleridir*. Weber karizmatik bir liderin hükmettiği küçük bir hizibi diğer iki örgütlenme biçiminden birine dönüştüren süreçleri ele alırken, bu istikrarsızlaştırıcı olaylara ilişkin iyi bir örnek verir. Karizmatik niteliklerin görece nadir olduğu hesaba katıldığında bu tür hizipler bir liderin ölümünün ardından intikal krizleri açısından kırılganlık gösterir. Çözüm karizmatik bir miras oluşturarak (örgütlenmenin geleneksel hale gelmesine neden

olarak) veya bir liderin karşılması gereken teknik nitelikleri kâğıda dökerek (dolayısıyla rasyonel-yasal hale getirerek) intikal sürecini *rutinleştirmek*dir. Weber'in yazdığı gibi: "Karizma peygambervari dini hareketlere ve ilk safhalarında ateşli olan politik hareketlere özgü bir fenomendir. Ancak otorite konumu kökleşerek ve özellikle de geniş halk kitleleri üzerinde kontrol sağlayarak yerini gündelik rutinin gücüne bırakır."¹²⁷ O halde rutinleştirme, otorite yapılarındaki can alıcı bir yerli yurtlulaştırma sürecidir.

Son olarak bu öbekleşmelerde dilin rolü meselesi var. Yaptırım pratiklerine giren kayıtlar ve yazılı sınavlar dilsel bileşenin iyi bir örneğidir fakat şu da akılda tutulmalıdır ki burada sözkonusu olan yazı türü yorumbilgisine dayalı yorumun sonsuz çemberine açık bir yazı türü değil *mantıksaldır*; hastanelerdeki viziteler ve dozajlar, okullardaki devam çizelgeleri ve temizlik hakkında görece basit olguları belgeleyen son derece maddi bir yazı biçimidir. Ve bu durum, geleneksel tip dahilindeki belirli rollerde bulunan sorumlular, mesela rahipler tarafından devamlı olarak yorumlanması ve yeniden yorumlanması gereken kökenler hakkındaki kutsal metinler ve sözlü tarihler veya bürokrasilerin, çıkar çatışması sözkonusu olduğundaysa yargıçlar gibi uzmanlaşmış memurlar tarafından yorumlanması gereken yazılı tüzükler gibi otorite yapılarının bariz bir dilsel rol oynayan diğer bileşenleriyle mukayese edilmelidir.

Ayrıca otorite biçimine bakılmaksızın belirli bir mutabakat türüne yaklaşan ve yeni beliren bir nitelik olarak *grup inançlarının* oynadığı bir rol de vardır.

Örgütlenmenin kimi uzman üyeleri müzakere ve tartışmalara rutin olarak katıldığı sürece ve görece dağınık bir inançlar kümesini zaman zaman “söylem” olarak da adlandırılan daha sistematik bir varlığa dönüştüren analizler ve sınıflandırmalar ürettiği takdirde grup inançları daha tutarlı hale gelebilir. Bu inanç kümelerinin sistematikliği hem meşrulaştırma hem de yaptırım pratiklerini etkileyebilir. Dolayısıyla Foucault’ya göre mekân ve zamanın analitik kullanımı, teftişin yoğunlaştırılması, sürekliliğin artırılması ve kayıt sahasının genişletilmesi gibi faktörler klinik tıp, pedagoji ve ceza hukuku söz konusu olduğunda az ya da çok yeterli teknik bilginin gelişimine katkı sağlamış; bu bilgiyse onu uygulayanların yaptırım kapasitelerini artırmıştır.¹²⁸

Böylelikle öbikleşmeler biçimindeki kurumsal örgütlenmelerin tanımını yaptık. Ancak daha önce de söylediğim gibi bir otorite yapısından farklı olan örgütlenmeler dayanıklı ve amaç odaklı varlıklar olarak dışsal bir kimliğe de sahiptir. Bu gibi örgütlenmeler etkileşime girdikleri diğer örgütlenmelerin nüfuslarının bir kısmı olarak ve bu etkileşimler dahilinde var olduklarında, toplumsal aktörler olarak kendilerine ait kapasiteleri, yani kişilerin veya kişilerarası ağların kapasitelerine indirgenemeyen kapasiteleri icra ederler. O halde şimdi karşımıza çıkan soru şudur: Örgütlenmeler kendi kapasitelerini başka kurumsal aktörlerin nüfusu dahilinde icra ettiklerinde daha büyük bütünler doğar mı? Bir başka ifadeyle kendilerine özgü nitelik ve kapasiteleri olan örgütlenme hiyerarşileri ve ağları mevcut mudur? Bir örgütlenme hiyerarşisinin en iyi örneği büyük

bir ulus-devletin hükümetidir; bu hükümet dahilinde birbiriyle etkileşime giren ve çakışan yetki alanlarının karmaşık bir kümesinde faaliyet gösteren örgütlenmeler ulusal düzeyde, eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde var olabilir. Büyük bir endüstriyel örgütlenmeye girdiler sağlayan, onun çıktılarını idare eden ve bu hâkim örgütlenmeyle ilişkileri üzerinden birbirleriyle bağlantı kuran tedarikçiler ve dağıtımıcılar kümesi örgütlenme ağı için iyi bir örnektir.

Hem hiyerarşilerin hem de ağların farklı ölçeklerde benzer nitelikler gösterdiklerini göz önünde bulundursak, öbikleşme kuramı bu daha büyük varlıklara da apaçık bir şekilde uygulanabilmelidir. Diğer yandan bunlarla daha küçük emsalleri arasında farklılıklar da mevcut olacaktır, çünkü büyük ölçeklerde stratejik planların uygulanması daha sorunludur ve bu açıdan maksatlı eylemin istenmeyen kolektif sonuçları daha önemli hale gelir. Bu daha büyük öbikleşmeleri ele alırken yanıtlanması gereken ilk soru, etkileşimleri zaman içinde tekrarlandığında oluşturuca parçalar arasında meydana gelen dışsallık ilişkilerinin ne tür olduğudur. Daha önce ileri sürdüğüm gibi bir örgütlenme kendi kaynaklarını (fiziksel, teknolojik, hukuki, mali) görevli memurlarla değil resmi konumlar veya makamlarla ilişkilendirdiği ölçüde aktör haline gelebilir. Birçok yazar bu kaynakların oynadığı kilit rolü teşhis etse de onların fiilen *edinme sürecini*, bu süreç neredeyse hiç otomatik olmasa ve mevcut herhangi bir örgütlenme için genellikle sorunlu olsa bile hafife alma eğilimi gösterir. Örgütlenmelerin bilhassa bu edinme sorununu çözmek

için birbirleriyle özel alışverişlere girmeleri gerekir ve bu mübadeleler az veya çok düzenlilik arz ettiğinden bu esnada *bağımlılık ilişkileri* geliştirebilirler.

Sosyolog Jeffrey Pfeffer ve Geral Salancik kaynak bağımlılıklarına ve kapasitelere yönelik faydalı bir yaklaşım geliştirmişlerdir; buna göre bu bağımlılıklar asimetrik olduğunda bir örgütlenme diğerinin davranışını etkilemek durumunda kalabilir. Pfeffer ve Salancik bu dışsallık ilişkilerini tanımlamaya mevcut bir örgütlenmeye ve mevcut bir kaynağa odaklanarak başlar ve kaynakların görelî önemini saptarlar. Görelî önem hem mübadele edilen kaynağın *büyüklüğüyle* hem de onun *elzemliğiyle* ölçülür. Kendilerinin de yazdığı gibi:

Bir mübadelenin görelî büyüklüğü bir kaynağın öneminin belirleyicisi olarak, değeri mübadele tarafından biçilen toplam girdi ve toplam çıktı oranlarının hesaplanmasıyla ölçülür. Tek bir ürün veya hizmet üreten bir örgütlenme, çeşitli pazarlarda satılan çeşitli ürünlere sahip bir örgütlenmeye nazaran müşterilerine daha çok bağımlıdır. Benzer biçimde kendi işlemleri için tek bir temel girdiye ihtiyacı olan örgütlenmeler, her biri görece küçük oranlarda çok sayıda girdi kullanan örgütlenmelere kıyasla bu girdinin tedarik kaynaklarına çok daha bağımlı olacaktır. (...) Önemin ikinci boyutu örgütlenme açısından girdi veya çıktının elzemliğiyle alakalıdır. (...) Elzemlik örgütlenmenin kaynak yokluğunda veya çıktı için pazar yokluğunda işlerliğini sürdürme kabiliyetini ölçer. Bir kaynak toplam girdinin küçük bir oranını

oluştursa bile örgütlenme için elzem olabilir. Elektrik enerjisini kullanmak örgütlenmenin giderlerinin görece küçük bir bileşeni olsa da bu enerji olmadan çok az işyeri işlemeye devam edebilir.¹²⁹

Bir kaynağın görece öneminin yanı sıra kaynağın *kontrol ve ikame* derecesiyle belirlenen yoğunlaşma meselesi sözkonusudur. Kontrol, bir örgütlenmenin bir kaynağı diğerine tahsis etmesini belirleyen kapasiteye, yani hak sahipliğinden, kaynağa daha kolay erişimden veya hükümet düzenlemelerinden kaynaklanan kapasiteye işaret eder. İkameyse aksine bağımlı bir örgütlenmenin mevcut tedarik kaynağını bir başkasıyla değiştirebilme derecesine işaret eder. Mevcut bir kaynağın ne kadar az alternatifi varsa o kaynak o kadar çok yoğunlaştırılmıştır.¹³⁰ Elbette kaynak mübadeleleri simetrik veya karşılıklı da olabilir; bu durumda örgütlenmeler karşılıklı olarak bağımlı hale gelebilir. Ancak mübadelelerin simetrisi hem önem hem de yoğunlaşma dahilinde kırılırsa, hâkim örgütlenmeler bağımlı olanların davranışına daha çok nüfuz etme kapasitesi kazanır. Pfeffer ve Salancik'in yazdıkları gibi, "Örgütlenme için önemli olmayan bir kaynak, ne ölçüde yoğunlaştırılmış olduğuna bakılmaksızın, bir bağımlılık durumu yaratmaz. Merkezi örgütlenme, kaynağın ne kadar önemli olduğundan bağımsız olarak, görece az sayıda örgütlenme tarafından kontrol edilmediği takdirde bunların herhangi birine bağımlı olmayacaktır."¹³¹

Kaynak bağımlılıkları hem örgütlenme ağları hem de hiyerarşilerinde mevcuttur. Sözkonusu hiyerarşiler

mevcut olduğunda, ülke çapında yetkisi bulunan bir örgütlenmenin daha yerel ölçekte işleyen bir başka örgütlenmeye talimatta bulunmasını sağlayan otorite ilişkileri var olmasına rağmen, düzenli ve öngörülebilir bir temelde yönetme kapasitesi genellikle hem otoritenin meşruiyetine hem de mali kaynakların fiili kontrolüne bağımlı olacaktır. Ancak burada ele almamız gereken yegâne dışsallık ilişkileri kaynak bağımlılıkları olduğundan, bu daha büyük varlıkların öbekleşme kuramı açısından analiz sunmak için meşru otoritenin mevcut olmadığı bir durumla başlamak daha kolay olacaktır. Yukarıda değindiğimiz gibi endüstriyel örgütlenmelerin ağları bu durumun iyi bir örneğidir, fakat bu noktada olanaklar sürekliliğini tanımlayan iki aşırı biçimi ayırt etmek önem taşır. Bu iki aşırı biçim kaynak bağımlılıklarının üstesinden gelmeye yönelik farklı stratejilerle nitelenebilir.

Birinci başa çıkma stratejisi, örgütlenmelerin dikey entegrasyonu üzerinden doğrudan devralınmasıyla yani devralan firmaya girdi tedarik eden veya bu örgütlenmeden gelen çıktıları idare eden örgütlenmelerin satın alınmasıyla bağımlılıkların ortadan kaldırılmasını içerir. Bu strateji görece kendine yeter olan ve ölçek ekonomilerini kullanan büyük örgütlenmelerin, bu ekonomilerin ağlarındaki hâkim düğümler (nodes) haline gelmesini sağlar.¹³² Hâkim konum onların entegre edilmemiş tedarikçiler ve dağıtımçıları çeşitli yollarla kontrol etmelerini sağlar. Mesela 1970'lerde Amerikan otomobil üreticileri kendi alt yüklenicilerini tamamen tabi bir konumda tutabiliyor, tesislerini sıkı teftiştten

geçirebiliyor, kalite kontrol prosedürlerini ve hatta onlara dikte ettikleri idare yapısının nitelik ve derinliğini denetleyebiliyorlardı.¹³³ Belirli bir endüstride bu büyük örgütlenmelerin ancak birkaçı *oligopol* denilen şeyi oluşturarak ayrı varlıklar halinde bir arada bulunabilir. Bu ayrışma oligopolistik rakipler arasındaki bilgi paylaşımına yönelik yasal engellerin var olmasıyla, en azından kartellerin yasadışı olduğu ülkelerde kuvvetlendirilebilir. Bununla birlikte bu rakip örgütlenmelerin bir grubu, dolaylı araçlarla diğerleriyle bağlantı kurabilir. Çok büyük firmalar kontrol ve mülkiyetin ayrıştırıldığı, kontrolün profesyonel yöneticilerin elinde olduğu, mülkiyetinse bir yönetim kurulu tarafından temsil edilen birçok hissedar arasında dağıtıldığı “anonim şirket” denilen resmi bir otorite yapısına sahip olma eğilimindedir. Anonim şirketler arasındaki dolaylı bağlar iç içe geçen idari süreçlerden oluşabilir: Belirli bir şirketin (mesela otomobil endüstrisinde faaliyet gösteren bir şirketin) yönetim kurulu, bankalar veya sigorta şirketleri gibi örgütlenmelerin, başka yönetim kurullarına mensup üyelerini de içinde barındırabilir. Yönetim kurulu üyeliğindeki bu çakışma bu örgütlenmeleri dolaylı olarak birbirine bağlar ve tek taraflı olarak başlatılan fiyat savaşları gibi istikrarsızlaştırıcı olaylarla karşılaşma ihtimaline karşı onları korur.¹³⁴

İkinci baş etme stratejisi karşılıklı kaynak bağımlılıklarından kaçınmayı değil bunlardan faydalanmayı gerektirir. Bu strateji herhangi bir örgütlenmenin açıkça hâkim olmadığı ve ölçek ekonomisinin yokluğunun da *toplanma ekonomileriyle* telafi edildiği görece küçük

firmalardan oluşan bir ağ üretir: Aynı coğrafi bölgede bir araya toplanmış çok sayıda küçük firma, bölgedeki firma sayısını artırmaya eğilimli vasıflı bir emek birikimi üreterek, orada çeşitli iş fırsatları bulabilecek yetenekli insanları cezbetme eğilimi gösterir. Dolayısıyla bu endüstriyel firmalar birbirleriyle rekabete girseler de bir araya gelmekten ve bunun bütün bölgeye sağladığı ortak insan kaynağından istifade ederler.¹³⁵ Buna ek olarak alt yüklenicilerin tam anlamıyla egemen olamamaları, firmalarla tedarikçileri arasındaki ilişkilerin daha fazla işbirliği içermesi demektir. Bazı durumlarda bu, firmaların kendi tedarikçilerine katı şartnamelerdeki koşulları karşılayan bileşenler tedarik etme emri vermediği, fakat bir bileşenin ana tasarımı hakkında onlarla istişare ettikleri bir “istişari işbirliği” ilişkisi oluşturularak gerçekleşir.¹³⁶ Amerikan otomobil endüstrisi 1970’lerde ilk stratejiye örnek teşkil ediyorsa, İtalya’daki bazı endüstri bölgeleri, mesela Emilia Romagna vakası gibi gayet iyi incelenmiş olanlar, ikinci stratejinin mükemmel bir örneğini oluşturur. 1980’lerin başında bu bölgenin imalat merkezi yaklaşık yirmi iki bin firmadan oluşuyordu; firmaların büyük bölümü seramik tasarımı, tekstil ürünleri, makine ve metal işleme ürünleri üzerine çalışıyordu ve bunların yalnızca küçük bir kısmı beş yüzden fazla işçi çalıştırıyordu.¹³⁷

Kaynak bağımlılıklarıyla başa çıkmanın farklı yollarının sebep olduğu iki aşırı biçim nadiren gerçekleşir ve gerçekleştiklerinde de belirli bir zaman süresine yakınsarlar sadece. Bununla birlikte aşırı biçimlerden biri veya diğerinin egemen olduğu karışımları mukayese

etmek yine de mümkündür. Bu mukayeselere sadece endüstriyel firmaları değil aynı zamanda üniversiteler, ticari birlik ve sendikalar gibi diğer örgütlenmeleri de ilave etmek önem taşır, çünkü bütün öbekleşmeler tekrar eden birtakım özellikler sergiler. Annalee Saxenian'ın Kuzey Kaliforniya'daki Silikon Vadisi ve Boston'daki Route 128 gibi bilgisayar imalatıyla uğraşan iki endüstri bölgesi hakkındaki çalışması bu öbekleşmelerin niteliklerini karşılaştırır. Saxenian şöyle yazar:

Silikon Vadisi ilgili teknoloji bloğunu üreten uzmanlar arasında kolektif öğrenmeyi ve esnek düzenlemeleri destekleyen bölgesel ve ağ tabanlı endüstriyel bir sisteme sahiptir. Bölgenin yoğun toplumsal ağları ve açık işgücü piyasaları deney ve girişimciliği teşvik eder. Şirketler bir yandan yoğun rekabet içindeyken, öte yandan gayriresmi iletişim ve işbirliği pratikleri aracılığıyla değişen piyasalar ve teknolojiler hakkında birbirlerinden birtakım şeyler öğrenirler. Ve esnek bağlanmış ekip yapıları firma büroları arasında ve dışarıdaki tedarikçilerle müşteriler arasında yatay iletişimi teşvik eder. Firmaların işlevsel sınırları, tıpkı firmaların kendi aralarındaki ve firmalarla ticari birlikler ve üniversiteler gibi yerel kuruluşlar arasındaki sınırlara benzer şekilde bir ağ sistemi içindeki gözenekli yapılardır. (...) Buna karşılık Route 128 bölgesi az sayıdaki görece entegre şirketin egemenliği altındadır. Bu bölgenin endüstriyel sistemi geniş bir üretici faaliyet yelpazesini benimseyen bağımsız firmalara

dayalıdır. Mahremiyet pratikleri ve kurumsal bağlılık, istikrarı ve özgüveni teşvik eden bir bölgesel kültürü pekiştirerek firmalarla onların müşterileri, tedarikçileri ve rakipleri arasındaki ilişkileri idare eder. Kurumsal hiyerarşiler, otoritenin kendi merkeziliğini muhafaza etmesini ve bilginin dikey biçimdeki akışını teminat altına alır. Firmalar arasında, firmalar dahilinde ve firmalarla yerel kuruluşlar arasındaki sınırlar böylece bu bağımsız firma sisteminde çok daha belirgindir.¹³⁸

Örgütlenme öbekleşmeleri olarak görüldüklerinde hem bu aşırı biçimlerin hem de bunların karışımlarının bileşenleri çeşitli maddi ve ifadesel roller oynarlar. İlk olarak bu aşırı biçimler örgütlenme davranışının ifadeselliğiyle ilişki kurar; şöyle ki bu davranış bir örgütlenmenin, öbekleşmenin diğer üyelerine yönelimi hakkında birtakım sinyaller gönderebilir. Bir kararın ifadesinde veya bundan kaynaklanan herhangi bir siyaset belgesinde açıkça beyan edilmemiş yönelimlerdir bunlar. Bu durumda “yönelimlerin yorumundan” söz edebilir olmamıza rağmen genellikle bu bir semantik (yani anlam) meselesi *değil*, stratejik değer veya önemin değerlendirilmesi meselesi olacaktır. Örneğin ilk aşırı biçimde, kaynak akışında hâkim konuma sahip bir örgütlenme, sözgelimi elverişli ticari şatlar talep ederek kendisine bağlı olanlar üzerinde hak iddia edebilir. Ancak müzakereler esnasında bu talepleri yüksek sesle veya sessizce ifade etmeyi veya örtük ya da açık yollarla kendi hâkimiyetini sergilemeyi tercih edebilir. Buna karşılık

bağımlı konumdaki bir örgütlenme tam da taleplere razı olarak zayıflık gösterebilir. Rıza edimleri sınırlı özerkliğin kabulünü ima eder ve bu zayıflık ifadesi hâkim örgütlenmelerden daha fazla taleplerde de bulunabilir, çünkü hâkim örgütlenmeler tabi bir örgütlenmenin geçmişteki eylemlerini, kaynaklar üzerindeki yeni hak iddialarının sahip olabileceği bir başarı olasılığının delili olarak kullanabilir. Rekabetin işbirliğiyle dengelenmesi gerektiğinden, ikinci aşırı biçimde önemli olan şey dayanışma ve güven ifadeleridir. Bu noktada asıl önemlisi, sözüm ona “müşterek varlıkların trajedisini” yani bir örgütlenmedeki bir aktörün fırsatçı eylemleri sebebiyle müşterek kaynakların imhasını engellemektir. Müşterek refah açısından bencilce bir umursamazlığı işaret eden herhangi bir eylem, işbirliğinin çöküşüne yol açacak şekilde başkalarının bir dizi benzer eylemi gerçekleştirmesine neden olabilir. Bu sonucu önlemek için dayanışma eksikliğinin ifadelerini bir örgütlenmenin itibarının parçası kılma yolları mevcut olmalıdır ve bunlar itibar zedelemenin yolları olduğunda olumsuz ekonomik sonuçları vardır. Buysa özgül örgütlenmeler yaratmayı veya belirli bir bölgede kişilerarası yoğun ağların yaptırım niteliklerinden istifade etmeyi gerektirir.¹³⁹

Örgütlenmelerin eylemleri kendi bünyelerinde gerçekleşen karar verme süreçlerine yakından bağlı olduğundan, örgütlenme davranışının dilsel olmayan ifadeselliği dille tamamen ilişkisiz değildir elbette. Örgütlenme ağlarının alabileceği iki aşırı biçim arasındaki ayrım, büyük firmalar sözkonusu olduğunda az veya çok merkezileşmiş, etkileşim halindeki küçük firmalar

sözkonusu olduğundaysa azveya çok ademimerkeziyetçi karar verme süreçleri arasındaki bir ayrımdır. Ancak her iki durumda da kararlar tıpkı bir oligopolün diğer üyelerinin stratejik bir hamleye yanıtları, bağımlı firmaların taleplere rıza gösterme dereceleri temelinde veya bir ağdaki dayanışmaya duyulan inanç gibi bir dizi farklı inanç meselesi temelinde alınacaktır. Tüm bu inançlar önermelere yönelik yaklaşımlardır ve dolayısıyla dilsel bir bileşeni vardır. Diğer taraftan stratejik karar alma- nın ötesine geçip stratejilerin *yürürlüğe girmesi* sorunu- na geldiğimizde, bilhassa bu tür bir uygulama gerçekliğe nedensel müdahaleler içerdiğinde, sözkonusu inançların öbekleşmeye ait maddi bileşenlerle ilişkilendirilmesi gerekir. Yani bu inançların somutlaştırdığı maddi kay- naklar arasında bulunan ilişkilere dair, mesela belirli bir teknolojinin kendi girdisi olarak işleyen hammaddelerin niteliklerine nazaran nedensel yeterliliği gibi nedensel bir anlayışla muhakeme edilmesi gerekir. Bağımlılık ya- ratan kaynakların çoğu enerji kaynakları ve endüstriyel makinelerden lojistikle ilgili her şeye, depolamadan nak- liyeye dek, bu öbekleşmelerde maddi bir rol oynar. Va- sıflı veya vasıfsız işgücü de önemli maddi bileşenlerden bir diğeridir. Dolaşımı başka kaynakların akışına neden olduğu ölçüde paranın da maddi bir rol oynadığı düşü- nülebilir. Ekosistemler üzerine çalışan ekolog Howard Odum'un belirttiği gibi, "Enerji akışı para dolaşımını mümkün kılar ve paranın manipölasyonu da enerji akı- şını kontrol edebilir."¹⁴⁰

İki aşırı biçim yerli yurtlulaşma ve yersiz yurtsuz- laşmanın farklı türlerini sergiler. Küçük firma ağları,

örgütlenmelerin ve vasıflı işgücünün toplandığı coğrafi bölgeyle birleşmiştir. Tek başına bir firma ancak o bölgede uzun yıllar içinde oluşmuş yetenek havuzuna erişmekten feragat ederek başka bir yere taşınmaya karar verebilir. Bu anlamda bağımsız firma ağlarının yüksek oranda yerli yurtlulaşmış olduğu söylenebilir. Çok sayıda ekonomik işlevi içselleştirmiş büyük ve özerk firmalarsa, bu sebeple coğrafi konumdan belli bir serbesti kazanmıştır. İşte bu akışkanlık ulusal şirketler olarak var olsalar bile bu firmaları yüksek oranda yersiz yurtsuzlaştırır; aslında küreselleşme bu firmaları ulusal bir toprak parçasının kısıtlamalarından kurtardığında şiddetlenen bir yersiz yurtsuzlaşmadır bu. Ancak gerçek şu ki büyük ve kendine yeter firmaların sınırları, yerli yurtlulaşmanın bambaşka bir biçimini sergileyen küçük ve bağımlı şirketlerinkinden daha keskindir; tıpkı ölçek ekonomilerinde insan kaynaklarının kullanımının son derece rutinleşmiş ve karar verme sürecininse yüksek oranda merkezileşme eğiliminde olması gibi. Planlamanın faaliyetten katı bir şekilde ayrılmadığını gösteren toplanma ekonomilerindeyse vasıflı emek sadece elzem bir bileşen değil aynı zaman çok daha devinimli olma eğilimindedir: Büyük şirketler için çalışan birçok uzmanın bütün yaşam süresiyle kıyaslanınca, karşılıklı olarak bağımlı firma ağlarındaki personel devir oranı veya bir teknik uzmanın belirli bir işte geçirdiği ortalama süre iki ya da üç yıldır.¹⁴¹ İşte bu diğer anlamıyla büyük bağımsız firmaların hâkim olduğu ağlar, bağlantılı, küçük ve birbirine bağımlı olanlara kıyasla daha yerli yurtlulaşmıştır.

Silikon Vadisi'ni ve Route 128'i mesken tutan örgütlenmelerin öbekleşmeleri, biçimler sürekliliğinin birbirinden farklı uçlarına yakın noktaları hayata geçirmelerine rağmen aynı endüstriye ait olduklarından birbirleriyle de etkileşime girerler. Bu da göstermektedir ki her iki aşırı biçim için ortak olan yerli yurtlulaşma ve yersiz yurtsuzlaşma süreçlerine ek olarak, bütün bir endüstrinin kimliğinin istikrar kazanmasıyla ilgili süreçler de vardır. *Ticari ve endüstriyel birlikler* gibi örgütlenmelerin faaliyetlerinin entegrasyonu ve düzenlenmesi bu süreçlerin kilit bileşenidir. Endüstri birlikleri müşterek biçimde etkilendikleri birçok normatif mesele üzerinde ve bilhassa endüstri çapındaki teknolojik standartların belirlenmesi konusunda mutabakat sağlamaları için üyelerini etkili bir biçimde teşvik eder. Ticari birlikler kendi üyelerinin etkinliklerinin bazılarını koordine etmelerini sağlayarak bir endüstrinin satış, fiyat ve gider bilgilerinin takas edildiği bir mercii olarak hizmet verebilir. Ayrıca (elde edilen sonuçların üyelerle paylaşıldığı) araştırmaları finanse ederek ve ürün tanımlama ve ürün kalite standartlarını yükselterek örgütlenmelerarası çeşitliliği azaltır.¹⁴² Örgütlenmelerin türdeşlik düzeyini artıran bir diğer faktörse mesleki birlikler ve işçi birliklerinin oluşturduğu davranış normlarıdır: Bunlar gayriresmi ve uygulaması imkânsız normlar olabilir ancak yine de mesleki davranış, beklenti ve ücretleri standartlaştırmaya yardımcı olurlar.¹⁴³

Her iki biçimi de etkileyen önemli bir yersiz yurtsuzlaştırıcı faktör de mesela ürünlerdeki veya üretim süreçlerindeki *yüksek yenilik hızı* gibi bir unsurun yarattığı

çalkantılı ortamdır. Burada önemli olan örgütlenme duruşunun çeşitli kaynaklarından etkilenen bir oran olarak örgütlenmelerin içindeki değişim oranıyla, farklı ülkelerdeki aynı endüstride veya aynı ülkedeki farklı endüstrilerde bu örgütlenmelere dışsal teknolojik değişim oranları arasındaki ilişkidir. Endüstrilerin tamamını ele alırken, bilhassa da dışsal sarsıntılar süreklilik kazandırdığı vakit, üye örgütlenmelerin (bütün örgütlenmelerin uyarlanabileceği yeterli zaman dahilinde) uyarlanma kabiliyetinden ziyade sözkonusu *dışsal sarsıntılara göre zaman dahilindeki içsel değişim* kabiliyetleriyle ilgilenmekteyiz.¹⁴⁴ Sürekli sarsıntıları takip etme kapasitesi bütün bir örgütlenme ağının kolektif bir yanıt vermesini gerektirdiği ölçüde, o ağın biçimler sürekliliğindeki konumu başarı veya başarısızlığının koşullarını belirleyebilir. Daha küçük örgütlenmelerin yatay hiyerarşileri ve vasıflı işgücünden yararlanması bütün firmaların deneyimden öğrenmesini olanaklı kılarken, ölçek ekonomilerinin ayırt edici bir yönü olan planlamanın faaliyetten katı bir biçimde ayrıştırılması, bir örgütlenmede değişime uyum sağlamaya çalışan insan sayısını sınırlar. Buna ek olarak toplanma ekonomilerinin ayırt edici bir yönü olan firmalar ve tedarikçiler arasındaki istişareye dayalı işbirliği, bütün ağa uygulanmak suretiyle öğrenmeden gelen faydaları büyütebilir. Yenilik hızı ne kadar büyükse, son derece küçük bir firmanın kolektif öğrenme sürecinden belirli bir ağın sağlayacağı fayda o kadar çok olacak ve büyük firmalardan oluşan bir oligopolün kendine yeterlilik (otarşik) yaklaşımı da bir o kadar eksik kalacaktır.

Bu öbekleşmelerin dilsel bileşenlerinden birine daha önce değindim, ancak onun kadar önemli bir diğer bileşen de örgütlenmelerin karşılıklı bağımlılıklarının etkilerini azaltmanın bir aracı olarak kullandıkları yazılı sözleşmeler ve diğer anlaşmalardır. Karar verme süreçlerinde olduğu gibi sözleşmelerin muhtevası da örgütlenme eyleminin sonuçlarının öngörülebilirliğine bağlı olarak değişkenlik gösterecektir: Bir sözleşmenin gerçekleştirildiği durum ne kadar hayatiyse, sonuçların tahmini için de o kadar emek sarf edilecektir. Aslında sözleşme ifade tarzları bütün olumsuzluk ve olasılıkları peşinen belirlemeye ihtiyaç duyduğu ölçüde farklılaşır. Mesela yeni kurumsal ekonomilerde işe alma sözleşmeleriyle satış sözleşmeleri arasında bir ayrım yapılır; ikinci sözleşme türü, birinciye kıyasla, olumsuzluk tahminiyle ilgili çok daha fazla sorun içerir. Gerçekten de bu sorunlar (mesela özelleşmiş makinelerin yarattığı bağımlılıklar sebebiyle) çok büyük olduğunda, ekonominin bu kolu bir örgütlenmenin sözgelimi daha önceden piyasada ilgilendiği bir firmayı satın alarak satış sözleşmelerinden işe alma sözleşmelerine geçeceğini öngörür.¹⁴⁵ İster istemez (sınırlı rasyonalite ve dürüstlük temelinde) eksik sözleşmelerin sunduğu zorluğun yanı sıra sözleşme biçiminin bu veya şu türünü kullanma kararı da sözleşmenin yorum ve yaptırım noktasının seçimine bağlı olabilir. Bir işe alma sözleşmesinin şirket dahilinde yaptırımı olabilir ve onun yorumu üzerine çıkan ihtilaflar arabuluculukla giderilebilirken, satış sözleşmelerinin hukuki yaptırımı olur ve yorumlama ihtilafları da hukuki davalarla çözülmek durumundadır.¹⁴⁶

Gerçekten de sözleşmeden doğan yükümlülüklerin adli yorumuna zaman zaman ihtiyaç duyulması da göstermektedir ki belirli bir endüstriyi kaplayan örgütlenmelerin nüfusu firmalar, ticari örgütlenme ve sendikaların yanı sıra hükümet örgütlenmelerini de içermek durumundadır, çünkü mülkiyet haklarının hükümetlerce hukuki tanım ve yaptırımını endüstriyel ve ticari firmaların işlemek için bağlı bulundukları ortamı yaratır.¹⁴⁷ Birkaç büyük firmanın hâkim olduğu endüstriyel ağların aksine hükümet örgütlenmeleri sınırları belli bir otorite yapısına sahip gerçek bir hiyerarşi oluşturur. Bazı durumlarda endüstriyel ağlar *kartellerin* oluşmasıyla birlikte resmi otorite yapısına yol açabilir ancak bunlar genellikle gerçek bir hiyerarşinin kapasitelerinden mahrum kalırlar. Mesela 1870'lerde, ABD'de karteller yasadışı addedilmeden önce, bazı demiryolu şirketleri yıllık toplantılarını (kurallar ve prosedürler çıkaran) bir yasama mercii ve genel merkezlerini de çözüm önerilerini uygulayan bir yürütme organı olarak kullanarak kendi ağ bağlantılarına daha hiyerarşik bir biçim vermeye giriştiler, fakat kartellerin kurallarına yönelik ihlalleri yasal olarak cezalandırma ehliyetine sahip bir yargı mercii oluşturamadılar.¹⁴⁸ Nihayet, bu kartellerde önemli olan şey otoritelerinin meşruiyeti meselesi değil aynı ölçüde hâkim firmalar arasındaki dayanışma meselesiydi. İdari hiyerarşiler sözkonusu olduğundaysa meşruiyet, öbikleşmenin tek ana ifade bileşeni değil hükümetlerin örgütlenmelere veya mesleklere özgü lisansları veya sertifikaları onaylayarak veya iptal ederek bağımlılıklar yaratabildikleri bir kaynaktır.

Öbekleşme yaklaşımında örgütlenme hiyerarşilerinin nasıl ele alınabileceğini tartışmadan önce birtakım iddiaları çürütmem gerekiyor. İlk olarak merkezi hükümetlerin tarihsel olarak aldıkları çok çeşitli biçimleri burada ele almamız mümkün değil. Bu yüzden tartışmamı, içlerindeki farklılaşma süreçleriyle en karmaşık biçimleri sergileyenlerle yani yürütüme, yargı ve yasama örgütlenmeleri arasında net bir işbirliği olan ve bu farklılaşmış işlevlerin farklı coğrafi ölçeklerde eşzamanlı olarak icra edildiği biçimlerle sınırlayacağım: Ulusal ölçek, eyaletler veya devletler ölçeği, şehir yönetiminin yerel ölçeği. Bu karmaşık durumlar başarılı bir biçimde el alınırsa, daha basit biçimler de herhangi bir sorun oluşturmaz. İkinci olarak, karmaşık merkezi hükümetlerin aldığı farklı biçimler arasından, bu coğrafi hiyerarşik yapıyı en net biçimde gösterdiği için federal biçime odaklanacağım. Son olarak takdimi sadeleştirmek için örneklerimin birçoğunu tek bir federal hükümet örneğinden seçeceğim: ABD.

Bu sadeleştirmelere dair okuru ikaz etmenin yanı sıra hazırlık niteliğinde dört değerlendirme yapmam gerekiyor. “Devlet” gibi kavramlar kullanmaktan kaçınmak önem taşıyor, çünkü hem şeyleştirilmiş genellikler meşru ontolojik varlıklar değildir hem de bu gibi mefhumlar son derece yekparedir yani bir hükümet hiyerarşisini oluşturan heterojen örgütlenmeler arasındaki dışsallık ilişkilerini kavramakta başarısızdırlar. Mesele bu heterojenliğe uygun bir mefhum olmadan, *kamu politikasının formülasyonu* onun yürürlüğe girmesi arasında hiçbir uçurum olmadığını veya bir hükümetin

gerçekliğe müdahale kapasitesinin basitçe bu gibi müdahaleleri icra edecek birtakım seçilmiş temsilcilerin aldığı kararlarla ilişkili olduğunu varsaymak gibi düşünce hataları yapabiliriz. Ancak yürürlüğe girme süreçlerinin incelenmesi, ulaşılan amacı özetleyen bir belgeden yola çıkarak politikayı gerçekleştirecek, taahhüdü ve farklı safhalarda gerekli fon akışını sürdürecekt ve genellikle çakışan yetki sahalarına sahip ulusal örgütlenmelerle devlet ve yerel hükümet örgütlenmelerinin oluşturduğu uzun zincirdeki uyumu teminat altına alabilecek doğru failleri seçme sürecine geçmenin ne denli güç olduğunu tam olarak göstermiştir. Dolayısıyla çok sayıda örgütlenmenin müşterek eylemi nesnel olarak karmaşık ve sorunludur, sorgusuz sualsiz kabul edilmiş değildir.¹⁴⁹ Elbette politikanın formülasyonu onun yürürlüğe girmesi arasındaki karmaşık ilişki kusursuz bir örgüt oluşturan iki faaliyetin göstergesi olarak da yorumlanabilir ve bu yorum bizi yine yekpare bir kavrama geri götürür. Ancak bu geribildirim içeren, doğrusal olmayan bir süreç olarak da biçimlendirilebilir: “hedefe ulaşma derecesini, seçilmiş ve atanmış yetkililer arasındaki otorite dağılımını değerlendirme kabiliyetini” tehlikeye atmayan bir formülasyon-yürürlüğe girme-yeniden formülasyon süreci.¹⁵⁰

İkinci değerlendirme, bu son meseleye açılım getirir. Seçilmiş yetkililerin (demokratik veya temsili örgütlenmeler) çalıştığı hükümet örgütlenmesi ile meslekten bürokratlar gibi seçilmiş olmayanların idaresindeki örgütlenmeler arasındaki ilişkiler derinlemesine sorunludur. Bürokratların etkin idaresi için *politika ile idare arasın-*

da keskin bir ayrım gerekir, yani bürokratların mesleki kuruluşunun uzmanlığı seçim sürecinin olumsuzluklarından izole edilmelidir. Ancak bu ayrışma ne kadar gerçekleştirilirse, seçim sonuçlarına da yansıdığı gibi bürokratların kamusal meselelere karşı duyarlılığı o kadar düşük olacaktır. Bir başka ifadeyle verimliliği destekleyen aynı faktörler en azından demokratik rejimlerde meşruiyetin altını oymaya meyillidir. Bu çatışmanın unsurlarından biri yetki dağılımını gerektiren birçok toplumsal ilişki için müşterektir. Sorun bir modelde (“asli fail” modeli) şöyle bir çerçeveye oturtulur: İşverenler (asli failler) işe aldıkları ve kendilerine yetki verdikleri faillerden daha çok uzmanlık sahibi olmadıklarında, dalaverelerin veya işten kaytarmaların gerçekleşmeyeceğinden nasıl emin olabilirler? Bu modelde temel çatışma, *uzmanlık asimet-rilerinden* doğar ve ne devlet başkanları ne de yasa koyucular (onların ilgili personeli) bürokrasilerin performansını değerlendirmek için gerekli uzmanlık bilgisine sahip oldukları için daha büyük ölçeklere de uygulanabilir.¹⁵¹ Ancak bu model daha küçük ölçeklerde muadilleri olmayan başka sorunları da es geçer. Bilhassa, tam da bürokrasileri destekleyen uzmanlık asimetrisi onların aleyhine çevrilebilir çünkü çoğu durumda (nükleer enerji, eczacılıkla ilgili ürünler, mali süreçler) hükümet faillerinin düzenlemesi gereken endüstriler, mevzuatları tatbik etmek için ihtiyaç duydukları asıl teknik bilgiyi onlara tedarik eder. Diğer bir deyişle düzenleyici kuruluşlar halihazırda tartışmalı olan meşruiyetlerini daha da aşındırarak, özel menfaatlerinin esiri yani teknik kaynaklarının bağımlısı haline gelebilirler.¹⁵²

Üçüncü ve dördüncü değerlendirmeler öbekleşme kuramında elzem olan ancak başka yaklaşımlarda da belirtilmesi gerekmeyen ayrımlarla ilgilidir. Öncelikle federal (veya başka türden) bir hükümet oluşturan örgütlenme hiyerarşisiyle hiyerarşik bir kontrole sahip bölgesel varlık arasında ayrım yapmamız gerekiyor. Bölgesel varlık hükümet örgütlenmelerinin yanı sıra diğer örgütlenmelerin bütün nüfuslarını; kişilerin ve kişilerarası ağların nüfuslarını; şehirleri, bölgeleri ve eyaletleri ve diğer bölgesel varlıklarla jeopolitik dışsallık ilişkilerini içerir. Politik bir devrim bir hükümet rejimini bir diğeriyle, mesela otokratik bir rejimi demokratik bir rejimle değiştirdiğinde, ülkenin diğer ülkeler karşısındaki jeopolitik konumunu değiştirmek şöyle dursun şehirler, bölgeler ve eyaletler arasında evvelden beri süregelen eşitsizlik ilişkilerini bile olduğu gibi bırakır. Diğer yandan bu ayrım dikkatli bir şekilde yapılmalıdır, çünkü örgütlenme hiyerarşilerinin birçoğu yönettikleri bölgeden aslen ayrılmaz ve onları tanımlayan unsurun bir kısmı o bölgenin sınırları üzerinde fiili bir kontrol uygular. İletişim teknolojileri sayesinde tayin edilmiş mekânsal sınırlamalar (internetteki sanal biçimde bile) olmaksızın var olabilen kişilerarası ağlar veya kurumsal örgütlenmelerin aksine, karmaşık örgütlenme hiyerarşilerinin, kontrol ettikleri bölge ve o bölgeyle ilişkili (doğal ve demografik) kaynaklar haricinde kavramsallaştırılması pek mümkün değildir. Buna karşın aşağıda, bölgesel boyutların analizini bir sonraki bölüme bırakarak bizzat örgütlenmelerin öbekleşmesinin özelliklerine odaklanacağım.

Hiyerarşik örgütlenme öbekleşmesini, onu kontrol eden krallıktan, imparatorluktan veya ulus-devletten ayırt etmenin yanı sıra analizin amaçları açısından sürekli bir öbekleşmeyi diğer örgütlenmelerle girdiği etkileşimlerden, ağ koalisyonlarından veya birey kişilerin nüfusundan ayırt etmek de önemlidir. Ayrıca bu etkileşimlerin bazıları karmaşık politik durumlar oluşturarak kişiler arasındaki sohbetlerin büyük ölçekli muadilleri olan öbekleşmeler de üretebilir. Önceki bölümde Charles Tilly'nin ağ koalisyonlarının öbekleşmeleri olarak toplumsal adalet hareketlerine ve muhataplar olarak eyleyen hükümet örgütlenmelerine ilişkin fikirlerini ele almıştım. Tilly sokak gösterilerini bir hareket, bir karşı hareket ve polis arasındaki büyük ölçekli iletişimler olarak görür. Daha genel olarak, "Ritüel icraları, geçit törenleri, şenlikler ve erken dönem Fransız Devrimi'nin milis kuvvetlerinin yürüyüşlerinde ya da mitingler, imza kampanyaları, lobicilik, gösteriler ve çağdaş Batılı toplumsal hareketlerin dernekleşmesinde tanıklık ettiğimiz aralıksız doğaçlamanın, yeniliğin ve baskının iletişim odaklı bir kombinasyonudur," der Tilly.¹⁵³

Tıpkı katılımcıların kamusal personada hak talep ettiği kişisel iletişimler gibi örgütlenmeler arasındaki (veya örgütlenmelerle ağ koalisyonları arasındaki) iletişim de hak talebini ve kimliklerin, mesela bir etnik topluluğun veya bir endüstri sektörünün kimliklerinin kolektif üretimini içerir. Ancak kişisel sohbetler gibi bu etkileşimler de büyük ölçüde epizodiktir ve siyasal devrim durumu haricinde hükümetin kimliğini zorunlu olarak değiştirmez. Ayrıca bu sohbetler, geniş bir yelpazede epizodik öbekleş-

meyi kuşatan toplumsal karşılaşmaların sadece bir örneğidir ve aynı durum daha büyük ölçekler için de geçerlidir. Dolayısıyla aşağıda ilkin örgütlenmelerin hiyerarşik öbekleşmesine dair bir öbekleşme analizi sunacağım, ardından kendi etkileşimleriyle oluşan çeşitli epizodik öbekleşme örneklerinden birini analize dahil edeceğim.

Emir komuta yapısına sahip bütün öbekleşmelerde olduğu gibi, ifadesel bir rol oynayan bileşenler otoritenin meşrulaştırılmasına; maddi rolü oynayan bileşenlerse onun tatbikine iştirak eder. Örneğin ABD’de bu ölçekteki meşruiyetin iki kaynağı vardır: anayasa ve seçim süreci. Elbette anayasa dilsel bir bileşendir; hem ulus, devlet ve yerel yetki alanı içinde faaliyet gösteren örgütlenmeler hem de diğerlerinin yanında yürütme, yasama ve yargı örgütlenmeleri arasındaki ilişkileri belirleyen bağlayıcı bir belgedir. Seçim süreciyse sonuçları nüfusun istencini ifade ettiği ölçüde seçilen yetkililere meşruiyet veren dilsel olmayan bir bileşendir. Ancak seçimlerin sırf törensel olarak icra edilmesi aslında farklı seçmen gruplarının orantılı temsilini garanti altına almaz. Oy verme prosedürlerinin, mesela oyların toplanma veya kazananların seçilme biçimleri gibi teknik özellikleri mevcuttur; bunların, bir nüfusun tercihlerinin seçim sonuçlarında ne kadar iyi ifade edildiği ve dolayısıyla sonuçların ne derece temsil edici ve meşru olduğu gibi meseleler üzerinde doğrudan etkisi vardır.

Mesela seçmenlerin sadece tek bir oy kullandığı ve daha çok oy alan adayın kazandığı (çoğunluk oyu); seçmenlerin farklı biçimlerde paylaştırabildikleri birden çok oy verdikleri (onay oyu); oyların evet ya da hayır seçe-

neğini değil bir aday sıralamasını belirlediği (tercih oyu) birbirinden farklı seçim sistemleri bulunur. Bu seçim sistemlerinin kolektif tercihlerin fiili dağılımlarını ifade etme kapasiteleri tamamen farklıdır; tıpkı stratejik (ya da taktik) oylama halinde yani kişinin geręek tercihi doğrultusunda değil bir başkasının kazanmasını önlemek için oy vermesi durumunda kırılğan oldukları gibi.¹⁵⁴ Matematikçiler hangi sistemin en iyisi olduğu konusunda uzlaşamamalarına rağmen –ve oy vermenin birçok farklı amaçla yapılabileceği göz önünde bulundurulduğunda en iyi tercih diye bir şey de olmayabilir– çoğunluk oyunun teknik açıdan en kötüsü olduğu konusunda hemfikirdirler, dolayısıyla bu sistemin ABD gibi modern uluslarda ayakta kalması da törensel değeriyle açıklanabilir.

Meşruiyetin kaynakları yalnızca bu ikisinden ibaret olsaydı, bürokrasi sorunu çözümsüz kalır ve sürekli krize yol açardı: Bu bağlamda bürokratlar seğimle işbaşına gelen yetkililer değildir; bu seçim sonuçlarından meşruiyet elde edemezler. Anayasa ise bürokrasilerin statüsü, onlara soruşturma, iddiada bulunma ve hüküm verme yetkisi tahsis etmenin meşruiyeti konusunda çoğunlukla suskundur. Buysa güçler ayrılığı doktrinini ihlal ediyor gibi görünen bir yetki tahsisidir.¹⁵⁵ Ancak meşruiyetin başka kaynakları da vardır. Weber'in otorite kuramını ele alırken rasyonel-yasal biçim dahilinde bizzat prosedürlerin teknik verimliliğinin bir meşruiyet ifadesi olduğundan söz etmiştim. Personelleri seçkin bir kamu hizmetinin üyelerinden meydana gelen bürokrasilerin demokratik rejimlerden önce oluştuğu Fransa ve İngiltere'deyse teknik verimlilik genellikle bu meşrulaştırma rolünü oynadı.

Ancak ABD’de aksi yönde bir tarihsel sonuç ortaya çıktı; öyle ki tarafsız uzman sadece 1930’ların Büyük Bunalmı bağlamında bürokrasilerin varoluşunun pragmatik bir gerekçelendirilmesi olarak kullanılıyordu.¹⁵⁶ Buna rağmen (seçilen yetkililerin sahip olduğu daha genel bilginin aksine) uzmanın bilgisine yönelik güvensizlik bunu kırılğan bir ifadeye dönüştürdü. Böylece kısa süre içinde meşruiyetin bir diğer ifadesi ortaya çıktı: Bürokrasilerde kullanılan *prosedürlerin adilliği* ve bu prosedürlerin komisyonlarla kurullar genelinde standartlaştırılma düzeyi. Bu meseleler 1946’da İdari Usul Kanunu’nda yasalaştırıldı. Tıpkı oylama prosedürlerinin adilliğinde olduğu gibi burada da karmaşık teknik konular vardır; bu yüzden sorun “adil” sözcüğünün anlamını tartışma meselesi değildir. Mesela düzenleme kuruluşlarının gerçekleştirdiği oturumlarda, aynı personel tarafgirlik sergilemeden hakiminin ve savcının rollerini oynayamaz. Dolayısıyla kanun idari yargının meşruiyetini artırmak amacıyla bu gibi çıkar çatışmalarından muaf bir grup özel oturum denetmeni tayin etmiştir.¹⁵⁷

Her ne kadar fiziksel cezalandırma ve kapatma, otoriteyi birey kişiler üzerinde tatbik etmek için kullanılabilir olsa da asker ve polis örgütlenmeleri, merkezi hükümetlerce bürokrasiler ve yerel makamların itaatini sağlama almak için de kullanılabilir. Ne var ki sistematik olarak fiziksel kuvvete bel bağlamak istikrarsız bir otorite biçiminin emaresidir, dolayısıyla tatbik ve meşruiyeti aynı hizaya getirmek için başka maddi bileşenler ilave edilmelidir. Devlet başkanları ve yasa koyucular çeşitli yollarla bürokratları kontrol etme kapasitesine sahiptir: Devlet

başkanları mali kaynakları kontrol etmelerinin yanı sıra kilit görevdeki personeli tayin ve ihraç etme gücüne sahiptir; yasa koyucularsa bürokrasileri *tasarlayarak* kontrol uygulayabilirler, yani amaçları saptayan ve yeni bir failin hukuki biçimini belirleyen yasal yetkiler dahilinde dalaverelere ve kaytarmalara karşı birtakım saikler inşa edebilirler. Asli fail modeline dayalı titiz niceliksel araştırmalar, yürütme ve yargı örgütlenmelerinin kapasitelere sahip olmakla kalmadığını, aynı zamanda bunları fiilen uyguladığını gösterir.¹⁵⁸ Ayrıca kongrenin bürokratik verimliliği izleyen denetleme komiteleri vardır ve mahkemeler yargı sürecinin idari yargı ilkeleri uyarınca gerçekleşmesini sağlamak için adli incelemeler yapabilir.

Yerli yurtlulaşma süreçlerini ele alırken bireysel politikaların kimliğiyle örgütlenmelerin kendi öbikleşmelerinin kimliği arasında ayırım yapmak önem taşır. Açıkça görülüyor ki bürokrasilerin görelî siyasal özerkliği, ilk durumda istikrar getiren bir faktör olmasa da ikincisinde öyledir. Örneğin 1883'te ABD'de bir liyakat sistemi ve devlet memurluğu tesis edilmeden önce bürokratik makamlar bir seçimin galibine verilen ganimetler olarak görülüyordu. İşte bu "ganimetler döneminde" bütün öbikleşmenin kimliği kamuoyundaki epizodik değişimlerden etkilenebiliyordu. Ancak siyasetten belirli bir düzeyde izole edilmesi başarıldığı vakit bürokrasiler süreklilik ve uzun vadeli tutarlılık kaynağı haline geldi. Bir bakıma, bir bürokratik faili var eden yasal yetki halihazırda seçilmiş yetkililerin sahip olduklarından farklı politikaları ifade edebileceğinden, siyasal izolasyon farklı idareler arasındaki siyasi entegrasyon için mekanizma sağlayabi-

lir.¹⁵⁹ Bürokrasilerin görelî özerkliğinin kısmen uzmanlık asimetrilerine dayandığını farz edersek, devlet memurlarının *profesyonelleşmesi* temel bir yerli yurtlulaştırıcı süreçtir ve farklı ülkelerde farklı biçimler almıştır. Mesela Fransa'da bu süreç memurların potansiyel adaylara *birlik ruhu* aşılayan ortak bir eğitim temelinde seçkin üniversitelerde ve teknik okullarda eğitilmesiyle yakından ilişkiliydi. İngiltere'deyse uzmanlığın hizmetiçi eğitimle yeni adaylara aktarılmasına dayalıydı; mevcut memurlarının aksine makamın kendisine yönelik sadakati teşvik eden bir öğrenme süreciydi bu.¹⁶⁰

Bu öbekleşmelerin kimliğini (politik devrimlerde olduğu gibi dışarıdan değil de) içeriden etkileyen yersiz yurtsuzlaştırıcı süreçler arasından ikisi öne çıkıyor: darbeler ve anayasal krizler. İlki, genellikle askeri olan başka hükümet örgütlenmelerince veya ordunun kontrolünü yürütme organından almış örgütlenmeler tarafından merkezi örgütlenmelere dayatılan bir rejim değişikliğini içerir. Bir olay olarak darbe, istikrarsızlaştırıcı olmaktan ibaret değildir. Sona erdiğinde bile yeni yetkililerin (hem diğer hükümet örgütlenmelerinin hem de nüfusun geri kalanının gözündeki) kazandığı meşruiyet çok sınırlıdır ve otorite tatbikinin ana aygıtı olarak fiziksel baskıya başvurmak zorunda kalırlar.¹⁶¹ Anayasal krizlerin, mesela şüpheli seçim sonuçlarına bağlı bir intikal krizi gibi çok çeşitli sebepleri olabilir. Ancak bir kriz, hükümet örgütlenmelerinin birbiriyle boy ölçüştükleri daha karmaşık bir durumu da içerebilir. Mesela bir yasama organı, başkanın eylemlerinin meşruiyetini sorgulayıp ona görevi kötüye kullanmaktan dava açılmasını isteyebilirken, yürütme

örgütlenmeleri de yasama örgütlenmelerinin tasfiyesi yönünde çağrıda bulunarak onların meşruiyetini tanımayı reddedebilir (1993 yılında Rusya'da benzer bir durum yaşanmıştı). Diğer taraftan yerel hükümet veya eyalet hükümeti merkezi emirlere itaat etmeyi reddettiğinde, çatışma iki hükümet organını değil farklı coğrafi ölçeklerde faaliyet gösteren örgütlenmeleri kapsayabilir. Mesela 19. yüzyılda ABD'de kölelik üzerinden yürüyen çatışma, mevcut mekanizmalarla çözülemeyeceğini göstermiş, on bir güney eyaletinin ayrılmasına neden olmuş, iç savaşla ve neticede mevcut uygulamayı yasadışı ilan eden anayasal bir değişikliklerle çözülmek durumunda kalmıştı.

Son olarak bu öbekleşmelerde dilsel bileşenlerin oynadığı rol meselesi var. Yürütme, yasama ve yargı örgütlenmelerinin, bürokrasileri kontrol etmek için sahip oldukları çeşitli araçlara yukarıda değinmiştim. Gelgelelim idari failerin politikadan görece izolasyonlarını, merkezi olarak alınmış kararların yürürlüğe girmesi için kullanabileceklerini göz önünde bulundurduğumuzda, bu araçlar, genel olarak kapsamlı itaati güvence altına almakta işe yarar, fakat özgül sonuçları belirlemekte çoğunlukla zayıf bir stratejik değere sahiptir. Özgün bir siyaset belgesinin (veya mevzuatın) net anlatım tarzı gibi taktiksel araçlar, siyaset kararlarının entegrasyonunu sağlamak için de kullanılmak durumundadır.¹⁶² Çoğu ülkedeki en elzem bağlayıcı belgeden de bahsetmiştim: *Anayasa veya temel hukukun* iyi kötü kodlanmış biçimleri için bir zemin. Bu yasalar öbekleşmenin kimliğini yoğunlaştırmakla kalmaz (yani yerli yurtlulaştırmanın etkilerini tamamlamak için bir kodlama işlemi gerçek-

leştirirler); yasama örgütlenmelerinin yaratabileceği başka türden yasaları da sınırlandırırılar. Bu diğer yasalar kodlanma derecelerine ve gelenek ile teamülün onların yorumunu etkileme düzeyine göre farklılık gösterirler; tıpkı İngiltere’de ve onun eski sömürgelerinde hâkim olan *ıçtihat hukukuyla* Kıta Avrupa’sı ülkeleri ve onların sömürgelerinde hâkim, daha sistematik ve daha az teamül odaklı *medeni hukuk* arasındaki farkta olduğu gibi. Bunlar ve diğer yazılı yasalar şu ana dek ele aldığımız bütün diğer toplumsal öbekleşmelerin yanı sıra ekonomik örgütlenmeler için de kurumsal bir ortam oluştururlar.¹⁶³

Bu durum, örgütlenmelerin hiyerarşik öbekleşmeleriyle diğer toplumsal varlıklar arasındaki az çok epizodik etkileşimler meselesine götürüyor beni. Tüm bu farklı etkileşimlerden yalnızca birini, kişilerden oluşan bir nüfusun etkileşimini ve bu etkileşimlerin meydana gelebileceği tüm bu farklı siyasal durumlardansa –dışsal veya içsel olsun– silahlı çatışmanın varoluşunun yarattığı durumu sececeğim. Maddi yönden bu durum hem insanların –bazen gönüllü olarak bazense cebirle– askere alınmasını hem de savaşın bedelini ödemek için zorunlu vergi tahsilatını gerektirir. Bu amaçların belirtildiği (bir karar taslağı, maliye politikasında bir değişiklik) merkezi politikalar hedef kitlelerin direnişini hesaba katmak zordur ve bu yüzden de imtiyazlar ve politik diyaloglar içerir. Durum kaynak bağımlılığı açısından ortaya koyulabilir: Vergiler ve askere alma işlemleri bir hükümet için öylesine önemli kaynaklardır ki bunları elde etmek için kendi nüfusuna bağımlıdır ve böylelikle nüfusun taleplerine tabi hale gelir. Aslında Charles Tilly’e göre bu

durum, 18. ve 19. yüzyıllarda yani ordularını büyötmeye (ve onları beslemek için gerekli vergileri artırmaya) kalkışan hükümetlerin hedef kitlelerle pazarlığa girmek ve politik katılım taleplerine uyum sağlamak zorunda kaldığı bir dönemin Avrupa'sında modern yurttaşlık haklarının vücut buluşuna tekaböl eder tam olarak.¹⁶⁴

İfadesel yöndense bu durumlar bir hükümetle bir nüfusun birliğini güçlendirmek için –bazıları sembolik, bazıları doğrudan ifadesel– çeşitli araçları gerektirir. Fransız Devrimi'nin orduların oluşumu üzerinde yarattığı etki yani paralı askerlerden sadık yurttaş ordusuna geçiş, klasik bir örnektir. Bu değişimi farklı ölkelerde gerçekleştirmek için kullanılan araçlarsa mevcut meşruiyet kaynaklarıyla birlikte değişiklik göstermiştir. Weber'in ele aldığı meşruiyet kaynaklarından ikisi olan geleneksel ve rasyonel-yasal biçimlerin büyük ölçeklerde muadilleri vardır. Bazı ölkelerde bir nüfusu birleştiren bağlar soya dayalıdır veya kâdim bir gelenekten gelir zira bunlarda “ulus”, “devletten” önce gelir. Bazılarındaysa bu bağlar aynı yasaların paylaşılmasından doğar yani “devlet”, “ulusu” önceler.¹⁶⁵ Devletten ulusa giden yolu takip eden (Fransa veya İngiltere gibi) ölkeler, yeni keşfedilen yurtseverlik ifadelerini gözetme eğilimindedir: bayraklar, antlar, milli marşlar, milli bayramlar, askeri geçit törenleri, resmi kutlamalar. Ulustan devlete giden yolu takip edenlerse (Almanya) entelektöel elitlerce yaratılan popüler öğelerin iyi kötü tutarlı bir sentezini kullanarak daha popüler ifadelere meyillidir. Gelgelelim tıpkı Weber'in ideal tiplerinin nadiren saf bir formda var olmaları gibi, ulusal birliğin kaynakları olan kan bağı ve yasa karşılıklı olarak

birbirini asla dışlamaz. Ülkelerin birçoğu kendi nüfuslarını savaşa koşarken meşruiyetin bu iki kaynağının bir karışımını kullandılar. Ve nihayet belirli bir hükümetin ifadesel araçların hangi kombinasyonunu kullandığına bakılmaksızın, yurtseverliğin nihai teşhiri savaş meydanında eylem olarak ifade edildiği gibi, yurttaşların kendi ülkeleri için ölmeye can atmaları olmuştur daima.

Silahlı çatışmanın gerçek veya tehdit olması yurttaşların, hükümetlerinin ardında saf tutmalarını ve birbirlerine kenetlenmelerini sağlayan yerli yurtlulaştırıcı bir kuvvettir. Diğer topluluklarla olan çatışma “onlara” karşı “biz” hissini keskinleştirdiğinde, bir topluluğu birbirine bağlayan dayanışmanın toplumsal bir dışlamaya dönüşmesi sözkonusu olabilirse de, dış savaş bir ülkenin gelenekleri ve kurumlarına yönelik basit bir duygusal bağlılığı, düşman ülkeler ve onların müttefiklerine göre bir üstünlük hissine dönüştürebilir. Başkalarıyla kıyaslamalar içermesi gerekmeyen sadakat, böylece düşmanlığa ve yabancı düşmanlığına dönüştürülür. İç savaşa bir hükümeti sürekli ayaklanmalarla ve kargaşayla istikrarsızlaştırarak veya başarılı politik devrimlerde olduğu gibi bir rejimden diğerine geçip sözkonusu hükümetin kimliğinde şiddetli bir değişim yaratarak, yersiz yurtsuzlaştırıcı bir kuvvet olarak işleyebilir. Darbelerin aksine devrimler hükümet örgütlenmeleri arasındaki etkileşimlerin ötesine geçer. Geçmiş devrimlerde tekrar eden asgari öbekleşme şunları kapsar: Göreli bir refah yaşayan, yükselen umutlara sahip ve sonra bu umutlar boşa çıkınca bir mahrumiyet dönemi geçiren bir nüfus; hâkim koalisyonlarla bunlara meydan okuyanlar arasındaki mücade-

le; bir mali krize, kötü bir ekonomiye veya ülke dışındaki bir askeri mağlubiyete bağlı uygulama kapasitelerindeki azalma gibi hükümet örgütlenmelerinde kırılگانlıkların ortaya çıkışı.¹⁶⁶

Belirli bir ülkenin yurttaşları için dış savaş belirli bir mekânsal boyuta sahip olmasa da, yani bu yurttaşlar “onlara” karşı “biz”in bölgesel konumuna dair net bir fikre sahip olmadan yabancı düşmanı inançlar oluşturabilse de, tehdit herhangi bir bölgesel zeminden yoksun terörist örgütlerden gelmediği sürece, hükümet örgütlenmeleri için durum genellikle böyle değildir.¹⁶⁷ Gelgelelim modern tarihlerinin büyük kısmı boyunca hükümet hiyerarşileri ulus-devletler, krallıklar veya imparatorluklar gibi somut jeopolitik varlıklar dahilinde faaliyet göstermiştir. Buna ek olarak 17. yüzyıldaki Otuz Yıl Savaşları’nı sonlandıran barış antlaşmasının ardından Batı’da geliştirildiği haliyle uluslararası hukuk, sınırlandırılmış mekânsal bölgeler dahilindeki yasal egemenlik tanımları gibi mekânsal meselelerle ve farklı örgütlenme hiyerarşilerinin yüzleşmek durumunda kaldığı askeri fırsat ve riskleri belirleyen jeostratejik meselelerle çok yakından ilişkiliydi. Böylelikle öbeksşmelerin mekânsal yönlerini hesaba katmadan yapılabilecek bir analizin sınırlarına ulaşmış bulunuyoruz. Gelecek bölümde, binalar ve muhitlerden şehirlere, şehir merkezlerinin meydana getirdiği hiyerarşilerden ağlara dek daha küçük ölçekli öbeksşmelerin mekânsal yönlerini ele aldıktan sonra hükümet örgütlenmelerinin ve modern ulus-devletleri oluşturan süreçlerin analizine döneceğim.

V

Şehirler ve Uluslar

Kişilerarası ağları ve kurumsal örgütlenmeleri mekândaki konumlarına atıf yapmadan incelemek mümkündür, çünkü iletişim teknolojileri onların tanımlayıcı bağlantılarının ve biçimsel konumlarının uzaktan oluşturulmasına ve idame ettirilmesine olanak tanır, ancak daha büyük ölçeklere geçtiğimizde mekânsal ilişkiler elzem hale gelir. Örneğin kişiler, ağlar ve örgütlenme nüfuslarından oluşan ve bir dereceye kadar birbirleriyle kurdukları mekânsal ilişkilerle tanımlanan şehirler gibi toplumsal varlıkları binaların, caddelerin, madde ve enerji cereyanını sağlayan çeşitli hatların fiziksel altyapısı olmadan kavramsallaştırmak pek de mümkün değildir. Aslında sosyologlar hem mekânsal mahaller hem de zaman içinde alışkanlığa bağlı olarak veya geleneksel pratiklerle yapılandırılan bölgeselliğin yarattığı toplumsal ilişkileri, ünlü Chicago Okulu'nun kent alanlarındaki çalışmalarını başlattığı 1920'lerde keşfettiler.¹⁶⁸ Son zamanlarda kısmen kent coğrafyacılarından etkilenen Anthony Giddens gibi sosyologlar, toplumsal bölgeleri "bölgeselleşmiş mahal" mefhumuyla yeniden kavramsallaştırarak bu temaya dönüş yaptılar. Giddens şöyle der:

Mahaller mekânın etkileşim *ortamları* sağlamak için kullanılmasına işaret eder; etkileşim ortamları

rıysa *bağlamsallığı* belirlemek için elzemdir. (...) Mahaller evin bir odasından bir sokak köşesine, bir fabrikanın üretim biriminden kasaba ve şehirlere, ulus-devletlerin işgal ettiği ve bölgeselleşmiş sınırlara sahip alanlara dek çeşitlilik gösterir. Ancak mahaller genellikle içerden bölgeselleştirilir ve etkileşim bağlamlarını oluşturmada içindeki bölgeler kritik önem taşır. (...) Yer terimi yerine “mahal” terimini kullanmamızın sebeplerinden biri mekân ve zaman boyunca karşılaşmaların kuruluşunda faillerin ortamlara ait nitelikleri kronik bir şekilde kullanmalarıdır. [Mahaller] faillerin yörüngelerinin fiziksel hareketliliğinin, karşılamaların süresi veya toplumsal bir etkinlik için duraklatıldığı veya engellendiği “duraklama yerleri” olabilir (...) “Bölgeselleştirme” sadece mekândaki bir yerelleştirme olarak değil aynı zamanda rutinleştirilmiş toplumsal pratiklerle ilişkili olarak zaman-mekânın bölgeselleştirilmesi bağlamında anlaşılmalıdır. O halde bir özel konut, sıradan bir günde yaşanan geniş etkileşimler kümesine “bir istasyon” olan mahaldir. Çağdaş toplumda evler zeminler, salonlar ve odaların içinde bölgeselleştirilir. Ancak evin çeşitli alanları da mekânın yanı sıra zamanda da farklı biçimlerde bölgeselleştirilir. Alt kattaki odalar tipik olarak gündüz saatlerinde kullanılır oysa yatak odaları bireylerin geceleyin “köşelerine çekildikleri” yerlerdir.¹⁶⁹

Giddens’ın tanımına mahaller ile bölgelerin birbirinden ayırt edilmesini sağlayan ifadesel unsurların ek-

lenmesi koşuluyla, onun toplumsal ritimler tarafından zaman içinde yapılandırılan fiziksel bölgeler biçiminde bölgeselleşmiş mahaller betimlemesi, öbekleşme yaklaşımıyla uyumludur. Ritmik ve periyodik rutinler üzerindeki vurguysa bir sorun teşkil ediyor gibi görünür. Toplumsal eylemin açıklanmasında rutin davranışın, en sıradan durumlar haricinde, bilinçli karar verme süreciyle tamamlanması gerektiğini önceki bölümlerde ileri sürmüştüm. Ancak tarihçi Fernand Braudel'in bize hatırlattığı gibi kentsel biçimler son derece yavaş bir değişim eğilimi gösterdiklerinden, insan davranışının kentsel bileşenlerin biçimi üzerindeki etkilerini incelerken, rutin faaliyete yapılan bu vurgu anlaşılabilir. Bir ev, der Braudel "nerede olursa olsun süregelen bir nesnedir ve muhafaza etme, idame ettirme, yineleme kararlılığı gösteren uygarlıkların ve kültürlerin ağır adımlarına şahitlik eder."¹⁷⁰ Bu yavaşlık göz önünde bulundurulduğunda, şehirlere günlük ritimlerini veren iş ve alışveriş pratikleri gibi faaliyetler öylesine düzenlidir ki uzun vadede kentsel biçimi etkileme olanağına sahip bu insan faaliyetlerine vurgu yapmak yerinde gibi görünür. Diğer yandan bu ağır adımların tarihsel ivmelenmelerine şahit olduğumuz durumlara, rutin tercihlerini de ilave etmemiz gerekecektir çünkü kentsel biçimin değişimindeki ivme genelde gelenekten ve dolayısıyla bilinçli tasarımdan kopuşu işaret eder.

Şimdi de tek tek binalarla başlayarak bu bölgeselleşmiş mahallerin öbekleşme analizine geçelim. Öncelikle binalardaki maddi rolü oynayan bileşenler, onların başarılı *yük taşıyıcısı yapılar* olmalarını sağlayan bileşen-

lerdir. Az katlı binalarda bu görevi kolonlar ve bağımsız kirişlerle birlikte duvarlar yerine getirir ancak büyük idari, dini ve ticari binalar daha yüksek olduklarından daha karmaşık tekniklerden yararlanmak durumundadır. Gökdelen tasarımcılarının gayet iyi bildiği gibi kritik yüksekliğe ulaşıldığında, 1850'lerden itibaren duvarları yük taşıma görevlerinden kurtararak onları safi perdelerle dönüştüren, birbirine bağlı demir ve çelik çerçevelerin kullanılması gibi radikal biçimsel değişiklikler gerekebilir. Maddi bir rol oynayan diğer bileşenlerse bir binanın bölgelerinin *bağlantısallığını* belirleyenlerdir. Mahaller birey kişilerin gündelik izleklerinin buluştuğu istasyonlarsa onları alt sınıfları ayıran bölgelerin de insan bedenlerinin ve çeşitli diğer varlıkların dolaşımını sağlamak üzere birbirleriyle bağlantılı olması gerekir.¹⁷¹ Basit bir meskende bu bağlantısallık insan akışını şekillendiren kapılar, koridorlar, merdivenlerle ve hava ile ışık sirkülasyonu oluşturan pencerelerle sağlanır. Daha yüksek binalardaysa dahili taşıma teknolojisine ihtiyaç duyulabilir. Bu yüzden iç metalik çerçevenin kullanımıyla karşılaştığımız bu aynı on yıllık sürede, eski mekanik kaldırma teçhizatının ilk asansörlere dönüştüğüne ve binaların dikey bağlantısallığında buna tekabül eden bir taşıma sistemine tanık oluruz.

Bağlantısallıktaki değişimlerse belirli bir mahalde icra edilen toplumsal etkinlikler üzerinde çeşitli yollarla etkide bulunur. Mesela Fernand Braudel 18. yüzyılda odaların işlevinin daha da özelleşmesi ve bilhassa da yatak odalarının tamamen müstakil bir bölgeye dönüşmesiyle birlikte bazı konutların çarpıcı bir değişim

geçirdiğini iddia eder. Kendisinin de belirttiği gibi yeni bağlantısallık önceki binaların nitelikleriyle katı bir karşıtlık içindeydi:

17. yüzyılda Paris'te bir şehir evinin aristokratlara ait zemin katı ev sahiplerine ayrılmıştı; odaların hepsi –giriş holleri, salonlar, koridorlar ve yatak odaları – birbirine açılırdı ve kimi zaman onları ayırt etmek dahi zordu. Evle ilgili işlerde görevli hizmetçiler dahil herkesin merdivenlere ulaşmak için bu odaların tamamından geçmesi gerekiyordu.¹⁷²

Yüzyıl sonra çok net bir ayırım yapıldı ve bazı odalar özel alan, bazıları ortak alana dönüştü; buysa kısmen ev içindeki rutin sirkülasyonun, kapılar ve koridorların farklı bir dağılımıyla sınırlanmasının sonucuydu. Mahremiyet bir bakıma bu mahallerin yeni bölgeselleşme süreciyle yaratılmıştı. Meskun olmayan binalarda asansörlerin yol açtığı bağlantısallık değişimiye, firmalar çok sayıda işçinin kalacağı civardaki binaların güvenliğini sağlayamayarak çalışanların sirkülasyonunu yatay biçimden dikey biçime kaydırduğında başladı. Kent coğrafyacısı James Vance'ın dediği gibi:

Finans kuruluşlarının bulunduğu semtler için mekanik asansörün önemi son derece kritikti çünkü hareketin çoğu, tek bir örgütlenmedeki veya mütevazı sayıda ilişkili örgütlenmelerdeki görece net bir biçimde tanımlanmış bir grup çalışanın iç mekânında olma eğilimindeydi. Bu durumda birkaç komşu

bina dahilinde yürüyüş bölgesinin sınırlarına ulaşabiliyordu; tıpkı yasal ve tıbbi bir zümreye ve hatta oldukça büyük bir özel sigorta şirketine ev sahipliği yapmak üzere inşa edilmiş yapılarda olduğu gibi. (...) Bana öyle geliyor ki New York ve Chicago'da dikilen ilk gökdelenlerin ağırlıklı olarak sigorta şirketleri için inşa edilmiş olması ve asansörlerle donatılmış ilk binalar arasında yer almaları hiç de tesadüf değildi. Gökdelenlerin inşasına girişen ilk müteşebbislerin bazılarıysa büyük metropol gazeteleriydi; çok sayıda işçiyi üst üste istiflemekten büyük avantaj sağlamış ve asansör aracılığıyla hızlı kişisel iletişimi garanti altına alabilmişlerdi.¹⁷³

Bina içi ulaşımın ortaya çıkmasının ifadesel sonuçları da vardı. Bu bağlamda Paris'teki gibi asansörden önce inşa edilmiş apartmanlar, yerleşimcilerin toplumsal statüsünün yüksekliğe oranla azaldığı net ve dikey bir tabakalaşma sergiliyordu. Asansör ortaya çıktıktan sonra bölgelerin tabakalaşması tersine çevrildi; artık apartmanların üst katlarında oturmak statüyü artırır olmuştu.¹⁷⁴ Binanın barındırdığı faaliyetlere göre değişen diğer ifadesel bileşenler de bulunur. Konutlar sözkonusu olduğunda iç bölgelerinin ayırt edici mobilyalarıyla duvar, zemin ve tavanların dekoratif tarzı, toplumsal sınıf bölgelerinin işaretlenmesinde genellikle bir rol oynuyordu. Rönesans İtalya'sının aristokratik evlerindeki gösterişli görüntüler, Braudel'in bize anımsattığı gibi, lüksün bir tahakküm aracı olarak kullanılma biçimlerinden biriydi aslında. Ancak Braudel'in iddiasının devamında olduğu

gibi bu lüks tamamen ifadeseldi, çünkü yüzyıllar sonrasına dek hiçbir şekilde maddi konforla ilişkilendirilmemişti.¹⁷⁵ Kamu binaları, bilhassa önemli örnekleri olan katedraller, kiliseler, camiler ve sinagoglar sözkonusu olduğundaysa mahaller ibadet hizmetleri, geçit törenleri ve dini merasimler için kullanılıyordu. Bu binalar geometri ve orantının ifadesel kullanımı üzerinden kutsal bir bölgeyi seküler olandan ayırmak zorundadır. Mesela ortaçağ Avrupa'sında tam haç biçimli suretler, revaklı manastırlar ve vitraylı pencerelerdeki ritmik desenlerin hepsi kutsal bölgelerin işaretleriydi. Şüphesiz bu mekânsal ifadeler çoğunlukla dini temsillerle bir arada bulunmuştur. Mesela bazı İngiliz gotik kiliselerin yelpaze tonozu yukarı doğru yayılan kiriş dizileriyle birlikte bir kutsal bölgeyi işaret etmek için gayet uygun, genişleyen ve yükselen bir devinimi ifade eder. Elbette bu fiziksel ifade (sözgelimi cennet dünyanın üzerindedir gibi) dilsel ifadelerle bir arada işlemek durumundadır ancak bunlara indirgenemez.

Peki, bu öbekleşmelerin kimliğini istikrarlı kılan veya istikrarsızlaştıran süreçler nelerdir? Mobilya ve diğer iç dekorasyon unsurlarının evriminin yanı sıra inşaat teknikleri ve malzemeleri açısından hem Avrupalı yoksullar arasında hem de Çin, Hint ve İslam uygarlıklarında geleneğin ağırlığı neredeyse karşı koyulamaz bir biçimde istikrar verici bir unsur olmuş gibi görünür. Bu evrim son derece yavaş adımlarla gerçekleşmiştir. Diğer taraftansa başlangıçta Avrupalı zenginlerle sınırlı olmasına rağmen *modanın* doğuşunun yersiz yurtsuzlaştırıcı etkileri olmuştur. Her ne kadar değişim oranının günümüz-

de alışkın olduğumuz hıza yaklaşması 1700'leri bulsa da moda binaların iç ve dış dekorasyonun evriminde atılan adımları bir hayli hızlandırmıştı.¹⁷⁶ Modanın ardındaki itici güç bedenlerin ve evlerin süslenme tarzı üzerinden toplumsal sınıf konumlarını işaretleme arzusundan ibaret değildi, bu itici güç ayrıca Avrupa'daki aristokrasilerin kendilerini ayırt edici bir biçimde dışavurma işaretlerini, zengin tüccarlar ve zanaatkârların artan toplumsal hareketliliklerinin sürekli tehdidi altında görüyor olmalarından kaynaklanıyordu. Buysa değişime yön veren sarmal "bir silahlanma yarışına" yol açtı: Braudel'in yazdığı gibi:

Modanın büyük ölçüde imtiyazlıların kendilerini her ne pahasına olursa olsun onları takip eden kitlelerden ayrı tutma ve bir bariyer oluşturma arzusundan kaynaklandığını düşünmüşümdür her zaman. (...) Belli ki takipçiler ve taklitçilerden gelen baskı, adımları hızlandırmıştır. Durum böyleyse bunun sebebi belli sayıdaki *noeux* [yeni] *zengine* imtiyazlar sağlayan ve onları ön plana çıkaran refahtı.¹⁷⁷

Binaların kimliğini yersiz yurtsuzlaştıran bir başka süreçse, onlara zamansal bir ritim veren rutinlerdeki köklü değişimlerdir. Bir otorite yapısına sahip örgütlenmeler söz konusu olduğunda meşrulaştırma veya yaptırım pratiklerindeki değişimler mahallerin kimliğini etkileyebilir. Mesela yeni yaptırım rutinleri 17. ve 18. yüzyıllardaki eski rutinlerin yerine geçtiklerinde fabrika, hapishane, hastane ve okul binalarında belirgin bir bölgeselleştirme

ve bağlantısallık meydana getirdi. Michel Foucault'nun dediği gibi bu binaların:

Artık sadece görölmek için (gösterişli saraylarda olduğu gibi) veya dış mekânı gözetlemek için (krş. kalelerin geometrisi) değil içsel, eklemlenmiş ve detaylı bir denetime olanak veren ve içindekileri görünür kılmak için inşa edilmiş bir mimarisi vardı. (...) Hapsetme ve kapatmanın eski basit şemasının yerini –kalın duvarlar, girişi ve çıkışı önleyen ağır bir kapı– açık alanların, dolu ve boş mekânların hesaplanması, geçitler ve şeffaflık almaya başlamıştı.¹⁷⁸

Bu değerlendirmeleri işhanları gibi başka türden mahallere doğru genişletebiliriz. Bu bağlamda, mesela bürokrat yığınlarının mekânda analitik olarak dağıtılmaları, kendi bürolarına bağlanmaları ve doğrudan doğruya işleriyle ilgili olmayan her türlü faaliyetten ayrı tutulmaları da gerekir. Giddens der ki, “Büroların fiziksel olarak ayrılması onları birbirinden izole eder, içindekilere bir özerklik ölçütü verir ve ayrıca güçlü bir hiyerarşi işareti işlevi görür.”¹⁷⁹

Her iki durumda da yeni biçimlerin zaman içinde bütün nüfusa sirayet etme tarzıyla ilgilendiğimizden, moda- nın veya mekânın disipliner kullanımının meydana getirdiği değişimler, binaların halihazırda benzer öbikleşme müştereklerinde var olması olgusunu işaret eder. Bu binaların nüfuslarıysa yerleşim muhitleri, ticari, endüstriyel veya idari semtler gibi, hatta genelev semtleri gibi ahlaki (veya gayriahlaki) bölgeler oluşturur. Peki bu daha büyük

öbekleşmelerde maddi veya ifadesel rol oynayan bileşenler hangileridir? Maddi tarafta, yerleşimciler arasında ihtiyaç duyulan bağlantısallığı sağlayan caddelerin yanı sıra onların yaşam izleklerinin belirli aralıklarla kesiştiği istasyonları tanımlayan bütün fiziksel mahalleri (mahalli meydanlar, kiliseler, meyhaneler, dükkânlar) sıralamamız gerekir. Su ve kanalizasyon borularından ilk sokak aydınlatmalarına, enerji veren gaz hatlarına dek zeminin bütün altyapısı 19. yüzyılda ilave edildi ve 20. yüzyılda elektrik kabloları ve telefon telleriyle geliştirildi.

İfadesel taraftaysa bir muhitin karakterini belirleyen şey binaların dış yüzü yani cephe dekorasyonlarıydı (veya bundan yoksun olmaları). Sokakları dar ve tasarımları karmaşık bir labirent oluşturan yerleşim muhitlerinde evlerin ön cepheleri genelde sadeydi. Bu yüzden ifadesel dış yüzler ilkin kamu binalarında ortaya çıktı. Bunlar, etrafındaki mekânla birlikte bir manzaraya açılan, yani bir kiliseye, idari binaya veya abideye çıkan düz bir sokakla etkisi pekiştirilmiş, sıradışı görsel deneyimler sunan, merkezi bir meydana yerleştirilmiş binalardı genellikle. 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı zenginlerin özel konut mevkii olarak her taraftan görülebilen yerleşim yerlerini kasten seçmeye başlamasıyla aristokratik konut binaları kamusal binalara dahil oldu. İfadesel gösteriş ancak sınıflararası rekabeti körükleyen bu binaların etraflarında yeterince boş mekân bırakıldığında dış yüzeylere temas edebiliyordu.¹⁸⁰ Bir şehrin ana meydanının manzaraya açılmasının yanı sıra oynadığı başka bir ifadesel rol daha vardı: Yerleşim muhitlerinin konumunu belirleyen bir merkez olarak oraya yakın olmak daha yüksek

bir toplumsal prestij göstergesiydi. Bu eşmerkezli tertip çok sayıda ortaçağ Avrupa kentinin ayırt edici bir özelliği idi, ancak Alplerin güneyinde daha yaygındı. Yerleşim yerlerine tüccar ve zanaatkârların egemen olduğu kuzeydeyse pazar yeri kent merkezini kaplıyordu ve bir yerin cazibesini belirleyen de buraya yakınlığıydı. Toplumsal olmaktan ziyade işlevsel olan bu ayrışma bilhassa geç ortaçağda, Avrupa'daki az gelişmiş bölgeleri ekonomik olarak sömürgeleştirmek için bir araç olarak kullanılan *bastide* adındaki planlı kentlerde daha eşitlikçi bir ifadesellik biçimi doğurdu.¹⁸¹

Şimdiyse sınırları keskinleştiren ve belirli bir muhitteki içsel homojenliği yükselten süreçleri sıralamamız gerekiyor. Bu yerli yurtlulaştırıcı işlevi gerçekleştiren süreçler arasında *toplanma ve ayrışma* süreçleri vardır. James Vance şöyle yazar:

Şehirlerde gelişen faaliyetler, aralarında benimsenen bağların bir toplanma içine çekildiği sınırlı uzmanlık alanlarında bir araya gelmeye dönük güçlü bir eğilim sergiler. Sözkonusu olan ister ortak maddi kaynakların kullanımı, ortak bir müşteri kitlesine satış yapma, belirli bir dinin pratiği isterse belirli bir dili konuşmak olsun içeriden tetiklenmiş ve ölçek meselelerine karşı yüksek oranda hassas kurumsal pratikler, toplanma sürecini şekillendirir. Belirli bir işi yapmakta olan birkaç kişinin toplanması normaldir ama bu aleni bir toplanma değildir. Sayı onların bölgesel olarak geniş bir örüntü sundukları noktaya dek artırılınca coğrafi bir toplanma ortaya çıkacaktır.

(...) Buna karşın bir toplanma dış kuvvetlerce tetiklenmiş, görünüşte benzer bireylerin benzer büyüklükte oluşturdıkları geniş bir gruptur. Yakınlaşmak yerine ayrıştırılarak birlikteliğe mecbur edilirler.¹⁸²

Ticari ve endüstriyel muhitler çoğu zaman toplanma ve ayrışma süreçlerine maruz kalmıştır: Hayvan kesimi gibi tehlikeli birtakım faaliyetler genellikle kurumsal ayrışmanın hedefi olurken, benzer el sanatları ve ticaretler geleneksel olarak bir araya toplanmaya meyletmiştir. Ancak yerleşim muhitleri de bu süreçler aracılığıyla görece belirgin sınırlar ve türdeş bir içyapı kazanır. Kurumsallaşmış ayrışma durumu belki de en net örnektir çünkü bu durumda bir muhitin sınırları ve yapısı yasayla kodlanır ve hükümet örgütlenmelerince tatbik edilir. Fakat sakinlerin görece entegre bir muhitte yaşama arzusu hesaba katıldığında dahi toplanma (ırksal, etnik grup, sınıf, dil aracılığıyla) görece homojen bir yapıya yol açabilir. Fiilen ayrımcılık yapmayan insanlar ister kendi yakın komşularına isterse o muhitteki toplama göre azınlıkta kalmamayı tercih ettiklerinde, bir muhitin yapısında birtakım kritik eşikler, yani onun ötesindeki gruplardan birinin o mahalden çekip gitmesine sebep olan zincirleme bir tepkimenin gerçekleştiği eşikler olacaktır.¹⁸³

Artan *coğrafi hareketlilik* ve *arazi kiralalarının* belirli bir muhit veya semtin kullanım haklarının tahsisi üzerindeki etkisi yersiz yurtsuzlaşma süreçlerinin önemli örnekleridir. Şehir çalışmalarına öncülük eden sosyologların uzun zaman önce belirttikleri gibi ulaşım, yerleşim alanlarının sınırlarını bulanıklaştırırken, ayrış-

ma bu sınırları keskinleştirir.¹⁸⁴ Mekanik ulaşımın yol ağtığı yůksek hareketliliğin istikrarsızlaştırıcı etkilerinden biri, iřđi sınıfı muhitlerinin 19. yůzyılın sonuna doğru geğirdiği değişimlerdir. İnsanların iře yůrůyerek gittiği dۆnemlerde bu muhitler kesin biğimde tanımlanmış sınırlara sahipti ancak elektrikli tramvayların piyasaya ııkmasıyla birlikte fabrika civarında ikamet etme ihtiyağı da ortadan kalktı ve daha geğirgen sınırlara sahip yeni iřđi sınıfı banliyۆleri oldu. Vance bu durumu řۆyle ۆzetler:

En temel bina ۆbekleřmeleri ve bunların İngiliz endůstri şehirlerindeki kullanımları bir veya birkaç fabrika etrafına sıralanmış şehir konutlarından meydana gelen ve tamamen yerel dűkkânlar ve meyhanelerden hizmet alan iřđi sınıfı semtleri biğimindeydi. Yerleřimi belirleyen faktۆr fabrikaydı ıůnkű ıalışma saatleri uzundu ve iře gitmenin neredeyse evrensel yۆntemi yůrűmektir. Bu sűreçler sonucunda giyim, ev dekorasyonu veya gıda maddeleri satın almak iđin tasarrufta bulunup şehir meydanındaki pazarları, halleri veya sokak pazarlarını haftada bir veya daha az olmak ۆzere ziyaret eden ıok sayıda insanın hayatına ev sahipliği yapan kűçük ve son derece sınırlı muhitlerden oluşan bir şehir hatta bir metropol yaratıldı. ıalışma ve barınma şartları ve mekanik ulaşıma erişim temelindeki ekonomik elverişsizlikler iře bu sınırlı varoluşu dayatıyordu. Bu dar coğrafi yaşam ıerçevesinin kırılması ancak daha sonraları yani bisiklet, tramvay ve nihayet kıyı şeridinden

trenle yapılan ucuz seferlerin işçi sınıfının yaşamına girmeye başladığı 19. yüzyılda gerçekleşti.¹⁸⁵

Artan coğrafi hareketlilik, muhitlerin kimliğinde daha köklü değişiklikler yaratmak üzere arazi tahsisi ve arazi kullanımının belirlenme biçimiyle etkileşime girdi. Merkezi otoriteler bu tahsis kararlarında daima söz sahibiydi ve hâlâ da öyleler; onların bölgeselleştirme düzenlemelerinin de yerli yurtlulaştırıcı bir etkisi vardı. Diğer taraftan arazi kiralari ekonomik spekülasyon yaratacak kadar akışkan hale geldiğinde, arazi mülkiyetinin gerekçelerini bu şekilde gerçekleştiren her türden faaliyetin değerlendirmesinden ayıran ve görece hızlı bir biçimde bir arazi kullanımının bir başkasıyla ikamesini destekleyen güçlü bir yersiz yurtsuzlaştırıcı kuvvetti. İlk şehir sosyologları bu fenomene *arazi intikali* demişlerdi, tıpkı içindeki belirli bir bitki öbikleşmesi, ekosistem biçimindeki bir başka öbikleşmeye intikal eden ekolojik bir sürecin, bitki örtüsünün bir karışımı dahilinde kendi doruğuna erişmesi gibi bir durumdu bu da. Bu sosyologlarsa bitkilerden ziyade arazi kullanımlarıyla ilgileniyor ve bu intikali şehir merkezinden başlayan eşmerkezli bir büyüme biçiminde modelliyorlardı. Merkez hafif madde imalatının yapıldığı bir geçiş bölgesiyle ve kötü koşullardaki yerleşim muhitleriyle çevrili merkezi bir ticaret semtinin kontrolüne girmişti. Ardından işçi sınıfı muhitinin halkası, sonra orta ve üst sınıf muhitleri ve en son olarak da banliyöler veya varoşlar geliyordu.¹⁸⁶

Bu ilk çalışmalar tek bir şehre (Chicago) odaklanıyor ve intikal sürecine müdahil olan mekanizmalara dair ek-

siksiz bir açıklama sunmuyordu. Bu eşmerkezli çemberler modeli şehir merkezinden uzaklaştıkça gelirlerin artma eğilimi gösterdiği ABD'deki birçok şehir için geçerli olabilir, fakat tam tersi bir durumun sözkonusu olduğu Kıta Avrupa'sının büyük kısmı için hiç de öyle görünmüyor.¹⁸⁷ Bu durum Avrupa şehirlerinin daha önceki dönemleriyle ve daha önce değindiğim gibi bu şehirlerin tarihinin başlarında merkeze yakınlığın son derece prestijli olması olgusuyla açıklanabilir. 19. yüzyılda merkezin yerleşim amaçlı kullanımının yerine ticari kullanımın geçmesi merkezi alışveriş semtlerini yaratan bölgesel bir işgaldi. Toptancıların konumunu belirleyen liman veya tren istasyonuna yakınlığıyken, perakende satış mağazalarının konumu giderek artan bir şekilde yaya trafiğinin yoğunluğu ve ulaşım hatlarının yakınlaşmasıyla belirleniyordu.¹⁸⁸ Merkezin hemen dibindeki bölgeyi ele geçiren perakende satış yerleriyse tıpkı ilk örneği 1850'lerin Paris'inde ortaya çıkan ve merkezde konumlanmış büyük mağazalar gibi (daha çok bölgesel serbestisi olan) tek bir ürünün satıldığı dükkânlara ve muhtelif tamirat dükkânlarına dönüşüyordu.¹⁸⁹ Buna ek olarak perakendecilik bilgi alış-verişi içeren faaliyetlerle –simsarlık, bankerlik, kuryelik ve diğer bilgi tacirleri arasında meydana geldiği gibi– ve bu hizmet sağlayıcıların arayıp buldukları büro alanlarına sahip mağazalarla rekabet etmek zorundaydı. Neticede yüksek binalar, zemin kata dükkânların, üst katlaraysa büroların yerleştirildiği dikey bir farklılaşma modeli oluşturarak rekabetin yoğunluğunu azalttı.

Arazi intikali sürecini açıklamak halihazırda tek tek muhitlerin ötesine geçerek birbiriyle etkileşime giren

muhitlerin nüfuslarını veya müştereklerini düşünmeyi gerektirir. Üstelik bu etkileşimler sözkonusu nüfusların üyelerinin merkezi bir mahale istinaden görece konumlarına bağlı olduğundan, arazi intikali muhitlerin ve semtlerin oluşturunca parçası oldukları daha büyük öbekselerın yani kasaba ve şehirlerin varoluşunu işareder. Bu daha büyük öbekselerın kimliğiye onlar dahilinde gerçekleşen intikal süreçlerinden etkilenebilir. Yukarıda ileri sürdüğüm gibi bir şehrin merkezi, bilhassa da bu merkezden bir tane olduğunda, o şehrin kimliğini tanımlamada büyük rol oynayan imtiyazlı bir mahaldir. Bir ana meydan kendi konumunu kentsel bir yerleşim açısından bir çekirdek işlevi gören, sözelimi bir kilise veya bir kale gibi bir yapıya borçlu olabilir ve kentin tarihsel kökenlerinin ifadesi olarak da bu ölçüde işlev görebilir. Aynı şekilde merkez bir pazar yeri tarafından işgal edildiğinde, kentin ticari karakteri tam da bu olguyla ifade edilir. Bu yüzden bir şehir tekmerkezli olma özelliğini yitirdiğinde onun tarihsel kimliği de bundan etkilenebilir. 1945'ten sonra banliyöleşme ve artan otomobil kullanımıyla birlikte şehrin çekirdeği perakende satış faaliyetleri için daha az vaatkâr hale getirdiğinden beri birçok ülkede merkezler çoğaldı ve merkezden uzak alışveriş merkezleri gittikçe yaygınlaştı.

Ancak banliyö ve endüstriyel iç bölgelerin yaygınlaşmasından önce bile kentsel yerleşimlerin kimliği çevreleriyle olan ilişkilerine bağlı kalmış ve bu durum görece son zamanlara kadar kırsal kesim ve taşradaki köyler için geçerli olmuştur. Bir şehir daha önceden var olan kırsal bir alanda oluşmuşsa bu sürece *sinoesizm* denilir,

aksine kendi çeperini civardaki alanlara yansıtan kent-
sel bir yaşama sahip daha önceki kırsal yerleşimcilerden
yoksun bir alanda kurulmuşsa bu süreç *dioesizm* adını
alır.¹⁹⁰ Ancak şehirle kırsal kesim arasındaki farkı tesis
eden şey ister kırsal daralma ister kentsel yayılma aracılı-
ğıyla olsun, her ikisini birden kuran rutin faaliyetlerinde
ve nüfus yoğunluklarındaki bu farktır. Rutin faaliyetler
arasındaki farklılık işbölümünün en eski biçimine yani
bir taraftaki tarımsal faaliyetlerle diğer taraftaki ticari,
endüstriyel ve resmi idari faaliyetler arasındaki farka
dayanır. Son iki yüzyıla kadar faaliyetler arasındaki bu
ayrışma ağır ağır aşındırıldı: Kırsal bölgelerdeki köyler-
de küçük ölçekli sanayiyle uğraşılırken, kentlerde sebze
bahçeleri kurulmuş ve kent sınırları içinde çiftlik hay-
vanları yetiştirilmiştir.¹⁹¹ Demografik yoğunluk açısın-
dan bu ayrım keskinleşerek farklılık göstermiş ve her ne
kadar bulanıklaşsa da her zaman var olmuştur. Bazı bü-
yük köyler, bazı küçük kentlerden daha büyümüş ancak
bu kentler daima aynı büyüklükteki mekâna daha fazla
insan yerleştirmiştir.

Şehirler ile kırsal kesim arasındaki ilişkiler birbirleri-
ne tedarik ettikleri kaynaklar açısından da betimlenebi-
lir. Mesela üç bin sakini olan bir ortaçağ şehri, sakinleri-
ne yeterince besin sağlayabilmek için yaklaşık on köyün
arazisine (veya sekiz buçuk kilometre) ihtiyaç duyuyor-
du.¹⁹² Fakat bu köylerin de şehrin surları ve ordularının
sağladığı askeri korumanın yanı sıra pazar yerinin sağla-
dığı ticari hizmetlerden, orada bulunan örgütlenmelerin
şehirden gelen hukuki, tıbbi, mali ve eğitim hizmetlerine
gereksinimi vardı. Her ne kadar kaynak bağımlılıkları

karşılıklı olsa da, şehirler onları niteleyen giderek çoğalan ve *kendi kendini teşvik eden dinamiklerden* dolayı her zaman kırsal kesime egemen olma eğilimi göstermiştir. Bu dinamiklerin birçok modeli mevcuttur; bunlardan bazıları bir yerdeki işçi birikimiyle o yerde özel veya kamusal bir ekonomik yatırımın bulunması arasındaki karşılıklı teşviki vurgular, bazılarıysa birbirine malzeme ve hizmet sağlayan ve birbirinin ürünlerine talepte bulunan farklı ekonomik faaliyetler arasındaki karşılıklı teşvike odaklanır. Ne var ki bütün bu modellerde “mekânsal yoğunlaşma daha fazla veya sürekli yoğunlaşmayı destekleyen avantajlı bir ekonomik ortam yaratır.”¹⁹³ Kendi kendini teşvik eden bu dinamikler etkilerini artırıp kaynak bağımlılıklarının simetrisini bozarak şehirlerin kırsal kesimlere kıyasla çok daha hızlı büyümesini de sağlayabilir.

Aslında öbikleşme yaklaşımı açısından şehir merkezlerinin analizi hem şehirleri ve kırsal alanları hem de onların işgal ettiği coğrafi bölgeyi hesaba katmalıdır. Öbikleşmede maddi rol oynayan bileşenlerin önemli bir kaynağı bu bölgedir. Belirli bir kentsel yerleşimin coğrafi mevkii ve konumu ona bir dizi nesnel fırsat ve risk sunar; bunlardan faydalanmak veya kaçınmaksa toplumsal varlıklarla (kişiler, ağlar, örgütlenmeler) fiziksel ve kimyasal olanlar (nehirler, okyanuslar, tarıma elverişli topraklar, maden yatakları) arasındaki etkileşime bağlıdır. Ekolojik bileşenlere ek olarak bir şehrin altyapısını yani onun fiziksel biçimini ve bağlantısallığını oluşturan bileşenler de mevcuttur. Bazı şehirlerin fiziksel biçimi kendi muhitlerinin basit bir yığınınından oluşsa da onun bağlantısallığının kimi yönleri (şehir genelindeki mekanik ulaşım-

la ilgili olanlar) kendilerine özgü niteliklere sahip olma eğilimindedir ve bizzat muhitlerin biçimine etki edebilir. Belki de bunun en iyi örneği lokomotiflerdir. Devasa gövdeleri onları hem durdurmayı hem de tekrardan hızlandırmayı zorlaştırır ve yaya trafiğine bağlanmaları gerektiğinde bu durum yükseltilmiş veya yeraltından geçen yolların inşasını gerektirmiştir. Demiryolu istasyonları civarında büyüyen banliyölerin mekânsal dağılımına tıpkı bir boncuk dizisi gibi karakteristik bir biçim vererek bu dağılımı doğrudan etkileyen aynı fiziksel kısıtlamalar, tren istasyonları arasında iki veya üç millik bir mesafenin belirlenmesine sebep olmuştur.¹⁹⁴

Kentsel öbikleşmede ifadesel rol oynayan bileşenler, o kentin muhitlerinin basit bir yığını da olabilir ya da bunun ötesine geçebilir. Örnek olarak bir kentin hem kiliseleri ve kamu binalarının hem de konutları ve diğer binalarının oluşturduğu kümenin gökyüzünü kapatarak yarattığı gölgeyi ele alalım. Bazı durumlarda bu *siluet*, yığılmanın yarattığı bir etkiden ibarettir fakat mimari motiflerin ritmik tekrarı –çan kuleleri, kilise kuleleri, minareler, kubbeler ve kuleler hatta bacalar, su kuleleri ve davlumbaz bacaları– ve bu motiflerin manzaranın kuşatıcı özellikleriyle uyum içinde çalışma tarzı basit bir toplamdan daha fazla bir şeye, bir bütüne yol açabilir.¹⁹⁵ Ne kadar gösterişsiz olursa olsun bu siluetler bir şehrin bölgesel kimliğinin görsel işaretini oluşturarak, o şehre farklı yönlerden giren insanların gözüne her daim çarpmıştır. Bu durum bilhassa banliyöler ve endüstriyel iç bölgelerce şehirlerin sınırları bulanıklaştırılmadan önce geçerli olmuştur ama büyük gökdelenlere sahip şehirler

bu fiziksel ifadeselliğe, sözkonusu yeni koşullarda bile sahip olmayı sürdürüyor. Mimari tarihçisi Spiro Kostoff'un hatırlattığı gibi, bazı durumlardaysa eski ve yeni silüetlerin bölgesel işaretler olmasını sağlayan süreçler sikkelerde, resimlerde ve turistler için hazırlanan mecmualardaki çeşitli görsel temsilleri içerir.¹⁹⁶

Bir şehrin kimliğini istikrarsızlaştıran süreçler hem onun fiziksel sınırları hem de bu sınırlar dahilinde gerçekleşen rutin insan pratikleriyle, bilhassa da *yerleşim pratikleriyle* ilgilidir. Mesela Antik Yunan şehirlerindeki nüfusun azımsanmayacak bir kısmı yaz aylarında veya ekonomik sıkıntı dönemlerinde kırsal bölgedeki evlerine dönerdi. Bu gelenek şehirdeki muhitleri oluşturan toplanma süreçleri üzerinde etkiliydi: Yerleşimciler kırsal kökenlerine göre bir araya toplanma eğilimi gösteriyor ve coğrafi bağlılıklarını sürdürüyorlardı.¹⁹⁷ Buna ek olarak, askeri tehditler bir Yunan şehrinin sakinlerini şehrin surlarının ardına saklamaktan ziyade onları dağıtmıştı. Bu faktörlerin bir araya gelmesi bir bakıma kendi kırsal kesimleriyle kaynaşmış ve dolayısıyla net bir şekilde tanımlanmış bir kimliğe sahip olmayan şehirleri doğurdu. Tahkim edilmiş duvarlarıyla bir kuşatma esnasında hem kırsal nüfusun korunmasını hem de belirsiz haricilere karşı güvenlik hissi –ortada bir çatışma olmadığında dahi yurttaşların net olarak tanımlanmış içerdekilere dönüştürülmesine yardımcı olan bir histir bu– veren ortaçağ Avrupa kentleriye buna aksi yönde bir örnektir. Üstelik iki farklı yerde ikamet edenlerin yurttaşlık elde edebildiği Yunan örneğinin aksine taştan surlar yurttaşlığın münhasırlığının ve imtiyazlarının sonlandığı öte noktayı işa-

ret ediyordu. Genel anlamda ortaçağ şehirleri mahaller olarak çok daha net bir kimliğe sahipti. Braudel'in dediği gibi, şehirler "Batının ilk yurttaşlık merkezleriydi ve ilham verdikleri yurttaşlık bölgesel olana göre daha tutarlı ve çok daha bilinçli olmak için fazla büyüktü, bu nedenle ancak ilk devletlerde yavaş yavaş oluşmuştu."¹⁹⁸

Antik Yunan'daki yerel şehir ile surlarla çevrili ortaçağ şehri bir şehrin sınırlarının alabileceği iki aşırı biçimi temsil eder. 19. yüzyılda doğan ve 20. yüzyılda yaygınlaşan banliyöye ilginç bir ara durum oluşturur. İlk banliyöler ve endüstriyel iç bölgelerde kendi merkezlerini kuran ve dolayısıyla eski kimliklerini muhafaza eden şehirlerin dış sınırları bulanıklaşmış olmasına karşın II. Dünya Savaşı'ndan sonra sadece banliyölerin işgal ettiği alan değil aynı zamanda işyerlerinin olduğu eski merkezi semtleri belirlerken kullanılan karmaşık yapıları canlandıran çeşitli arazi kullanımları da (perakende, toptan satış, imalat ve büro mekânı) çoğaldı. Daha önce belirttiğim gibi bu süreç banliyö şeridinde yepyeni merkezler yarattı. Bazı durumlarda bu merkezlerin etrafındaki kentsel alanlar öylesine kendine yeter haldeydi ki yerleşimcilerinin günlük rotalarını kendi sınırlarına hapsediyordu.¹⁹⁹ Bu yüzden banliyölerin gelişimi –ve otomobillerle çevreyollarının bağlantısallıkta yarattığı değişimler– gerçek bir çokmerkezli kentsel alan oluşturarak etkili bir yersiz yurtsuzlaştırıcı kuvvet olarak işliyordu.

Tekil ve bireysel varlıklara ilişkin bir öbekleşme analizi, her zaman olduğu gibi bu varlıkların oluşturduğu nüfuslara ilişkin bir incelemeyle tamamlanmalıdır. Kasaba ve şehir nüfuslarının önemli bir niteliği de eski

yerleşimlerin ortadan kaybolma oranının yanı sıra yeni şehir yerleşimlerinin doğum oranıdır. Bu oranlar belirli bir coğrafi bölgenin genel *kentleşme oranını* belirler. Avrupa sözkonusu olduğunda kentleşme 11. ve 12. yüzyıllarda yoğunlaşmış, 18. yüzyılda tekrar ivme kazanmış ve Sanayi Devrimi'ni izleyen yüzyıllarda bir kez daha hızlanmıştı. 1350 ila 1450 ve 1650 ila 1750 yıllarında hem insan nüfusu hem de genel kentleşme oranı inişe geçti.²⁰⁰ Birinci dalga şehir inşası feodal ilişkilerden belirli bir özerkliğin kazanıldığı yoğun yerleşim alanları yaratarak hem feodalizmin arka planına karşı –şehrin arazisi hâlâ bir piskoposa veya bir prence ait olmasına rağmen şehir bir bütün olarak kira ödüyordu– hem de şehirlerin kendi prangalarından kurtulamadığı düşük bir kentsel yoğunlukla gerçekleşti.

Yüksek yoğunluk, şehirlerin feodal örgütlenmelerle ilişkilerini haraçtan ziyade sözleşmeye bağlı kılarak etkilemekle kalmamış, şehirler arasındaki ekonomik etkileşimlerin yoğunluğuna da etki etmişti. 1000 ve 1300 yılları arasındaki dönemde düşük yoğunluklu feodal bölgelerdeki (İspanya, Fransa, İngiltere) şehirler, ticari ilişkilerin büyük ölçüde yerel olduğu görece kapalı siyasal ekonomik sahalara sıkışmış ve kendi aralarında sistematik ilişkiler geliştirmemiştir. Yüksek yoğunluklu bölgelerdeyse (Kuzey İtalya, Flamanca, Hollanda, Almanya'nın bazı kısımları) ticari düzen daha gelişmiş, ticaret hacmi daha büyüktü ve daha geniş alanları kuşatmıştı. Daha büyük öbekleşmelerin oluşumu için gerekli şartları yaratan bu durum kentsel merkezler arasında daha sistematik ve kalıcı ilişkilerin gelişmesini sağladı: şehir hiyerarşileri

ve ağırları. Bir şehir ile onun etrafındaki kırsal bölge arasındaki farklılaşma kendi kendini teşvik eden birikimler aracılığıyla kaynak bağımlılıklarının simetrisini bozmayı gerektirse de –feodal örgütlenmelerden farklı düzeylerde özerklikle, farklı ulaşım biçimlerinin göreceli hızlarıyla, ticaret hacmi ve yoğunluğundaki farklılıklarla ilgili olan– diğer birikim süreçleri simetrik kaynak bağımlılıklarına sahip eş düzeyde bir kent nüfusu olasılığını ortadan kaldırdı.

Her şehir merkezi izdiham, kirlilik ve trafik gibi merkezkaç süreçlerin yanı sıra nüfusun, yatırımın ve diğer kaynakların ele geçirilmesi gibi merkezi süreçlerle karşılaştığından, kentsel dinamiklerin biçimsel örneklerinde farklı büyüklükteki şehirlerin öbekleşmeleri, simetriyi bozan bir olaylar dizisinden doğar. Bir kuvvet kümesinin diğerine hükmetmeye başladığı taşma noktasına gelen bir kent dışa açılarak büyüyebilir veya daha büyük bir kentin gölgesinde kalarak küçülebilir.²⁰¹ Bilgisayar simülasyonlarında oluşan fiili örüntü –sanki ortada kentsel dinamiklerin daima eğilim gösterdiği ideal tek örüntü varmış gibi– *emsalsiz değildir*; buna karşılık olayların fiili tarihsel dizisine de yüksek oranda duyarlıdır. Bu sebeple kentsel merkezlerin yeni örüntüsü “sistemin mekânsal yapısında fosilleşmiş” bu simetri bozucu dizinin belleğine benzer.²⁰²

Bu biçimsel örneklerde coğrafyacıların aşına olduğu tekrarlayan yeni bir örüntü sözkonusudur: *merkezi yerler* hiyerarşisi. Merkezi yer kuramı başlangıçta, hem küçük olanlara kıyasla yüksek bir hizmet farklılaşması düzeyi sergileyen daha büyük kentsel merkezler hem de

düzenli olarak yerleştirilmiş kentsel merkezler arasındaki hiyerarşik ilişkileri betimlemeye dönük bir girişimdi. Mesela ortaçağ Avrupa'sında oluşan hiyerarşilerde en küçük kentler kendi kırsal çevrelerine küçük bir pazar yeri ve bir kilise hizmeti sunuyordu; orta boy kentlerse bu alışveriş işlevine hem kendi kırsal bölgelerine hem de daha alt kademedeki kentlere sundukları vilayet hapishaneleri ve okullar gibi idari ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra daha teferruatlı dini hizmetler ilave ediyordu. Daha büyük kentlerse alışverişe dayalı, idari ve dini hizmet çeşitlerini çoğalttı ve üniversitelerin sağladığı çok yönlü eğitim hizmetleri gibi yenilerini ekledi.²⁰³ Kısacası bir merkezi yer hiyerarşisindeki her kademe, alt kademedekilerin aldığı bütün hizmetleri sunar ve sağlanan bu hizmetler kademeler genelinde kaynak bağımlılığı yaratır. Genelde daha büyük kentler küçük olanlara nazaran daha geniş bir ürün yelpazesi sunduklarından, bunlara hem hiyerarşinin en tepesindeki en büyük kentlerin çoğunlukla bölgenin veya eyaletin başkenti olmaları olgusundan kaynaklanan politik bağımlılıklar hem de ticaretin yaratabileceği ekonomik bağımlılıklar eklenmelidir. Karayla çevrili merkezi yer hiyerarşilerine ek olarak, ortaçağdaki kentlerin Avrupalı nüfusları arasındaki ticaret de, şehirlerin coğrafi olarak sabit merkezler değil değişim halindeki birleşme noktaları, kavşaklar ve ileri karakollar olduğu kapsamlı *deniz limanları ağı* oluşturdu. Kent tarihçileri Hohenberg ve Lees'in yazdığı gibi:

Esasen sunulan hizmetlerin sayısı ve seyrekliğiyle ayırt edilen benzer merkezlerin belirli bir hiyerarşi

içinde kümelenmesi yerine [bir denizcilik ağı] işlevsel olarak birbirini tamamlayan şehirler ve kentsel yerleşimlerin bir düzenlemesini sunar. Hiyerarşik farklılıklar kısmen boyut ve çoğunlukla da hâkim kentsel işlevin doğasından kaynaklansa da, bir şehrin temel sistematik niteliği merkezilikten ziyade düğümselliğidir. Mal ve mesajların iletilmesinden ve nihayet rutin üretim işlerinin icrasından sonraki en büyük güç ve statüyü kontrol ve yenilik sağlar. Ağ biçimli şehirler uzaktan kontrolü kolaylıkla kurduğundan, bir kentin nüfuzunun yakınlıkla ilişkisi pek yoktur hatta bölge üzerindeki resmi kontrole bile çok az alakalıdır.²⁰⁴

En yüksek kârı sağlayan ve genellikle tekel oluşturan hâkim düğümler dahil bu ağlardaki her düğüm, ağın geri kalanıyla paylaşmadığı ekonomik faaliyetlerin bir alt kümesi üzerinde uzmanlaşmıştı. Arz kaynaklarının değişmesi veya talebin moda tarafından bir lüks nesnesinden diğerine kaydırılması sebebiyle kâr oranları tarihsel olarak değiştiğinden, ağın her bir düğümündeki faaliyetlerin karışımı da değişti ve bu durum düğümler arasındaki hâkimiyet ilişkilerini etkiledi. Bu sebeple hâkim düğümün konumu veya kimi zaman adlandırıldığı şekilde “çekirdek”, daima güçlü bir deniz limanı tarafından işgal edilmiş olmasına rağmen zamanla değişim geçirdi. Sırasıyla çekirdeği işgal eden şehirler kabaca şunlardı: Venedik 14. yüzyılda hâkimdi, ardından 15. yüzyılda Antwerp, 16. yüzyılda Cenova, 17. yüzyılda Amsterdam, sonraki iki yüzyıl boyunca Londra ve 20.

yüzyıldaysa New York geliyordu.²⁰⁵ Hohenberg ve Lees ekonomik uzmanlaşmanın yanı sıra uzaktan kontrolü de şehir ağlarının ayırt edici bir özelliği olarak kabul eder; mekânsal yakınlıktan görece bağımsız olmak, ulaşımın karadakin nazaran denizde çok daha hızlı olmasını mümkün kıldı. Daha hızlı ulaşım bir bakıma ağdaki düğümlerin, kendi arka bahçelerinde karayla kuşatılmış şehirlere kıyasla birbirine daha yakın olduğunu gösteriyordu: Haberler, mallar, para, insanlar, hatta bulaşıcı hastalıklar; bunların tümü bir merkezi yerden diğerine yaptıkları yolculuklara nazaran, bir düğümden diğerine daha büyük bir hızla seyahat ediyordu.

Birer öbikleşme olan merkezi yer hiyerarşileri ve denizcilik ağları maddi ve ifadesel roller oynayan farklı bileşenlere sahiptir. Maddi açıdan bu bileşenler hem coğrafi konum hem de bağlantısallık bakımından değişiklik gösterir. Bir yandan merkezi yerlerin coğrafi konumlanması onlara daima arazi kaynakları ve bilhassa da ekilebilir arazi üzerinde hâkimiyet sağladı. Buna karşılık denizcilik ağlarındaki, özellikle de hâkim düğümlerdeki şehirler bu açıdan görece yoksuldu: Venedik ekolojik açıdan öylesine muhtaçtı ki başından beri ticarete mahkûmdu; Amsterdam ise devamlı denizden toprak kazanmak zorundaydı. Bağlantısallık açısından yollar hiyerarşinin kademelerini takip ederek merkezi yerlere bağlandı: Küçük şehirleri bölgesel başkente bağlayan doğrudan bir karayoluna nadiren rastlanıyordu. Ayrıca kara ulaşımının görece yavaşlığı kentleri kümelenmeye itti çünkü küçük şehirler büyük merkezlerin sunduğu hizmetlerden ancak görece kısa mesafelerde yani sakinlerinin gerekli hizme-

ti almak için yürümeye istekli olabilecekleri mesafelerde konumlandıkları takdirde istifade edebiliyordu. Deniz limanları bu kısıtlamalara tabi değildi. Uzak mesafeler daha az sorun teşkil etmelerinin yanı sıra gemilerin daha yüksek hızı göz önünde bulundurulduğunda, bu limanlar kademelerine bakılmaksızın birbirleriyle doğrudan bağlantılı hale gelmişti. Bu bağlantısallığın kilit noktası denizdi. Mesela birinci dalga kentleşme esnasında “iki iç-deniz” Akdeniz-Adriyatik ve Kanal-Kuzey Denizi-Baltık “ticaret merkezlerini ayırışmaktan ziyade birleştirmeye yaradılar.”²⁰⁶ Hemen akabinde ilkin Atlantik daha sonra da Pasifik Okyanusu 17. yüzyıldan itibaren küresel boyutlar kazanan bir ağı bağlantılı suları haline geldiler.

Bu öbekleşmelerin ifadesel bileşenleri, onların oluşturunca parçaları olan kentlerin basit bir yığını olsa da bu yığının kendine özgü bir örüntüsü olabilir. Merkezi yerler sözkonusu olduğunda, en küçük ve basit şehirlerden kademelerin en üstündeki bölgesel bir merkeze ulaşınca dek seyahat etmeyi tahayyül ettiğimizde, bu deneyim şehirlerle kendi şahsiyetlerini veren ifadesel unsurlarda artan bir karmaşıklık örüntüsü ortaya çıkaracaktır: Çok çeşitli ve renkli pazar yerleri, daha yüksek ve bezemeli kiliseler ve merkezi çarşılar, daha savurgan dini ve seküler merasimler, çok farklı caddeler ve işyeri faaliyetleri. Denizcilik ağları sözkonusu olduğunda hâkim bir konumu ifade eden şey bir ve aynı kültürün artan farklılaşması değil dünyanın her yanından gelen ifadelerin bir araya toplanmasıdır. Bilhassa çekirdek şehirler hayat pahalılığının ve enflasyon oranının daima en yüksek olduğu yerlerdi ve bu yüzden dünyanın herhangi bir yerinden ge-

len bir meta ne denli egzotik olursa olsun bu şehirlerdeki yüksek fiyatlara kapılıp gitme eğilim gösteriyordu. Evrensel ardiyelere, olanaklı olanın depolarına ve Nuh'un sahici gemilerine dönüşen "bu dünya şehirleri bütün ihtişamlarını sergilerdi," der Braudel.²⁰⁷

Bu öbekleşmelerdeki yerli yurtlulaşma bütün bölgeye belli bir homojenlik katan süreçlerce icra ediliyordu. Siyasetin başkenti rolü oynayan en büyük merkezi yerler, daha alt rütbeli kentlerden yetenekli insanları kendine çekiyordu; beraberlerinde kendi yerel kültürlerinin dilsel ve dilsel olmayan unsurlarını da getiren insanlardı bunlar. Zaman içinde bu başkentler daha sonradan küçük merkezlere yeniden ihraç edecekleri sözkonusu unsurları az veya çok homojen bir üründe topladı, detaylandırdı ve sentezledi.²⁰⁸ Daha çok farklılaşmış en tepedeki kültürün *yüksek prestiji*, kültür üreticilerinin kısa mesafeli göç örüntüleri için bir mıknatıs görevi görüyor ve sentezlenen kültürel ürünün bölge geneline yayılması için araçlar sağlıyordu. Uzun mesafeli ticaretinse yersiz yurtsuzlaştırıcı etkileri vardı. Bir denizcilik ağının düğümleri genellikle yabancı uygarlıklara açılan, *dışarı giden geçitler* rolünü oynuyordu, bu yüzden renkli ve çeşitli bir nüfusa ev sahipliği yapıyordu. Merkezi yerlerden daha çok sayıda yabancı tüccar barındıran bu deniz limanları, kendi sakinlerine dışarıdakilerle ve onların farklı tutumları, giyim kuşamları ve fikirleriyle daha düzenli bir temas olanağı sunuyordu. Hâkim düğümlerin var olması da gösteriyor ki kentsel ağlara özgü daha kozmopolit bu kültür, eşitlikçi değildi ancak "entegrasyon veya aşamalı senteze yönelik herhangi bir çabası olmayan geleneksel

bir çepere uygulanmış olduğundan, bu ağların heterojenliği muhafaza edilmişti.”²⁰⁹

şehir obekleşmeleri leğinden bölgesel devletlerine geçiş, merkezi yer hiyerarşileriyle örgütlenen karasal bölgelerin ve denizcilik ağlarıyla yapılandırılmış sahil bölgelerinin günümüzde ulus-devletlerin oluşturucu parçaları olduklarını belirterek soyut bir biçimde de gerçekleştirilebilir. Ancak bu hem şehirlerin daha büyük varlıklar tarafından devralınmasının ardındaki tarihsel süreci hem de kentsel alanların bu tür bir entegrasyona gösterdikleri direnişi es geçmek olur. Avrupa’da bu sürecin neticesi ilgili şehirlerin nüfus kesimlerine bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Yoğun kentleşmenin görüldüğü bölgelerdeki şehirler 19. yüzyıla kadar bölgesel devletlerdeki kristalleşmeyi yavaşlatabildiyse de, düşük yoğunluklu alanlarda hızla soğurulmaları kaçınılmaz oldu. Az önce incelediğimiz merkezi yer hiyerarşilerinin aksine, özellikle de feodalizmin hâkim olduğu alanlarda oluşanlar, en tepede bulunan son derece büyük şehirlerle birlikte çarpık formları benimseme eğilimi gösterdi. Bu orantısız nüfus ve kuvvetli merkezler imparatorlukların, krallıkların ve ulus-devletlerin etraflarındaki bölgeleri yavaş yavaş ilhak ederek büyüdüğü çekirdeği oluşturdu ve zamanla bu daha büyük öbekleşmelerin ulusal başkentleri haline geldi.

17. ve 18. yüzyıllarda şehirler çeşitli araçlarla birleştirilmiş olsa da çoğu zaman doğrudan askeri müdahaleler de sürece dahil oldu. Bazı durumlarda krallıkların veya imparatorlukların hükümdarları şehirlerin kurulu olduğu bölge üzerinde hak iddia ediyordu: Miras veya evli-

likle meşrulaştırılmış ancak çoğunlukla örgütlü şiddet kullanımıyla tatbik edilen hak iddialarıydı bunlar. Fakat savaş orduların ve tahkim edilmiş sınırların gerektirdiği devasa masraflar yüzünden, şehirlerle bölgesel devletler arasındaki rekabetin neticesini de dolaylı olarak etkiliyordu. Yeni silahlar (mesela seyyar topçular) ile savunma tahkimatları arasındaki silahlanma yarışında ancak bir ülkenin ve orada yaşayanların bütün kaynaklarına hükmeden büyük ve merkezi hükümetler ayakta kalabiliyordu. Tarihçi Paul Kennedy'nin yazdığı gibi:

Askeri faktörler –daha doğrusu jeostratejik faktörler– bu yeni ulus-devletlerin bölgesel sınırlarını şekillendirmeye yardım ediyordu, oysa sık sık meydana gelen savaşlar ulusal bilinci hiç yoksa olumsuz anlamda kışkırtıyordu; öyle ki İngilizler İspanyollardan, İsveçliler Danimarkalılardan, Flemenk isyancılarısa önceki Habsburg derebeylerinden nefret etmeyi öğrendi. En önemlisi de muharip devletleri hiç olmadığı kadar çok para harcamaya ve kazançlarında da bunun muadili bir tutar bulmaya sevk eden savaştan başka bir şey değildi; özellikle de piyadelerden oluşan ordular, pahalı tahkimatlar ve donanmaların gelişmesini sağlayan yeni tekniklerdi. (...) Elizabeth İngiltere'sinin veya II. Phillip İspanya'sının son birkaç yılında bütün hükümet harcamalarının dörtte üçü kadarı savaşa veya önceki savaşlardan kalan borçların geri ödenmesine ayrılmıştı. Askeri ve donanmayla ilgili girişimler yeni ulus-devletlerin *varoluş sebebi* olma-

miş olabilir ancak hiç kuşkusuz onların en pahalı ve başat faaliyeti idi.²¹⁰

Özerk şehirlerin kaderini belirleyen tarihsel dönem iki kritik tarihle, 1494 ve 1648’le çerçevelenebilir; bunlar savaşın hem yoğunluk hem de coğrafi kapsam bakımından son derece büyük bir artış gösterdiğine tanık olunan dönemlerdi. Birinci tarih, İtalyan şehir devletlerinin Alplerin ötesinden gelen ve amacı Napoli krallığı üzerinde toprak iddialarını tatbik etmek olan VIII. Charles’ın komutasındaki Fransız ordularınca ilk kez işgal edildiği ve dize getirildiği yılı işaret eder. İkinci tarihe, dönemin en büyük bölgesel varlıkları olan Katolik Habsburg İmparatorluğu ile Fransa, İsveç ve bir sürü protestanlık taraftarı devletten oluşan bir ittifak arasındaki Otuz Yıl Savaşları’nı sonlandıran Vestfalya Barış Antlaşması’nın imzalandığı yılı anar. Yorgun taraflar barış antlaşmasını nihayet imzaladığında Avrupa’nın merkezinde birleşik ve jeopolitik açıdan istikrarlı bir Almanya yaratılmış; bölgesel devletler arasındaki iktidar dengesinin yanı sıra bu devletlerin kimliğini tanımlayan sınırlar da pekiştirilmişti. Son derece önemli bir hukuki kavram olan “egemenlik” savaştan önce (Jean Bodin tarafından 1576’da) şekillendirilmiş olmasına rağmen, bölgesel devletlerin kimliğini hukuki varlıkları olarak tanımlamak için ilk defa barış konferansı sırasında kullanılmıştır.²¹¹ Bu yüzden uluslararası hukukun bu savaşın bir ürünü olduğu bile söylenebilir.

Önceki bölümde öne sürdüğüm gibi *jeopolitik varlıklar* olan bölgesel devletlerle onları yöneten örgüsel

hiyerarşileri birbirine karıştırmamak önem taşır. Jeopolitik faktörler ilkinin nitelikleridir, ikincinin değil. Paul Kennedy'nin ileri sürdüğü gibi 1648'den sonraki savaşların genellikle birçok ulusal aktörü içinde barındırmış olduğu göz önünde tutulursa, coğrafya bir ulusun kaderini sadece:

Bir ülkenin iklimi, hammaddeleri, tarımsal verimliliği ve ticaret yollarına erişimi gibi –bunların tamamı o ülkenin genel refahı için önemli olsa da– unsurlar üzerinden değil, bu çokuluslu savaşlar esnasında derinlikli bir mesele olan stratejik *konum* kanalıyla etkiliyordu. Peki, belirli bir ulus kendi enerjisini tek bir cephede yoğunlaştırabiliyor muydu yoksa birden çok cephede mi savaşmak zorundaydı? Gücsüz devletlerle mi yoksa güçlü devletlerle mi ortak sınırları paylaşıyordu? Ağırlıklı olarak bir kara kuvveti mi, bir deniz kuvveti mi yoksa melez bir kuvvet miydi ve bu ne gibi avantajlar ve dezavantajlar getiriyordu? İsteseydi Orta Avrupa'daki büyük bir savaştan kolayca çıkabilir miydi bu ulus? Yurtdışından gelen ek kaynakları güvence altına alabilir miydi?²¹²

Ama eğer bölgesel devletler kendi sivil ve askeri örgütlenmelerine indirgenemezse, gerçekten de rutin faaliyetleriyle bu en büyük bölgeselleşmiş mahallere kendi zamansal yapısını veren askeri örgütlenmeler ana aktörleri oluşturur. 1648'den sonra gereksinim duyulan yeni örgütlenme faaliyetlerinin iyi bir örneği büyük ölçekli bir savaş yürütmek için gerekli kamu maliyesinin genel sisteminin

yanı sıra finansal ve parasal politikaları. Ekonomik tarafta “merkantilizm” olarak adlandırılan heterojen pragmatik inançlar bütünü tarafından yönlendirilen faaliyetler vardı. Bu doktrinin merkezi inancı bir ulusun refahının sınırları içinde birikmiş değerli metal (altın ve gümüş) miktarına dayandığı yönündeydi. Günümüzde bu parasal politikanın ekonomik faktörler arasındaki nedensel ilişkilere dair yanlış inançlara dayalı olduğu gayet açıktır. Diğer taraftan değerli madenlerin dışarıya akışını önlemenin araçlarından biri de ithal malları engellemek olduğundan, ki bu durum yerel imalatın ve içsel ekonomik büyümenin terfi etmesini gerektiriyordu, merkantilizmin uzun vadede bölgesel devletlerin işine yarayan ve istenmeyen kolektif sonuçları oldu.²¹³ Bu sebeple, merkantilist siyaset kararlarını alan insanların ilgili toplumsal aktörler olduğunu düşünmek güçtür. Bölgesel devletlerin zamansal yapısının ana kaynağı örgütlenmelerin faaliyetleridir diye düşünmek için bir diğer sebepse sağlam bir maliye politikası yürütmek adına gerekli birçok kapasitenin 1688 ila 1756 yıllarında ilk kez İngiltere’de edinilen bir beceri olan *yavaş örgütsel öğrenmenin* ürünü olmasıydı. Braudel’in yazdığı gibi:

Kamu kredisinin dönüşümünde doruğa çıkan bu finansal devrim ancak krallığın mali durumunun net biçimde tanımlanmış hatları dahilinde önceki kursosuz yeniden modellemesiyle mümkün olabilmişti. Genel anlamda 1640 ve hatta 1660’ta İngiliz finansal yapıları Fransa’ninkine çok yakındı. Kanal’ın her iki yanında da devletin münhasır kontrolünde

bulunan merkezleşmiş bir kamu maliyesi mevcut değildi. Aynı zamanda resmi tefeciler olan vergi tahsildarları, akıllı fikri kendi işlerinde olan yatırımcıların ve kendi makamlarını kendileri satın aldığından devlete bağlı olmayan memurların özel inisiyatifine haddinden fazlası bırakılmıştı; tıpkı Fransa kralının her zaman Paris'in saygınlığına hitap etmesi gibi, Londra'ya yönelik daimi başvurular da cabasıydı. Asalak araçları savuşturmaya dayalı İngiliz reformu *açık bir eylem planı olmamasına rağmen* istikrarla ve basiretle sonuçlandırıldı.²¹⁴

Örgütlenme hiyerarşilerinin öbekleşme analizinin taslağını önceki bölümde tarif etmiştik; şimdiyse analiz etmemiz gereken şey bölgesel devletlerdir. Maddi bir rol oynayan bileşenler arasında bir ülkenin sınırları içinde bulunan bütün kaynakları; hem doğal kaynakları (tarıma elverişli arazi, kömür, petrol ve değerli metaller gibi maden yatakları) hem de demografik kaynakları yani muhtemel vergi mükellefleri olmalarının yanı sıra ordu ve donanma için asker kaynağı olarak görülen insan nüfuslarını sıralamamız gerekiyor. Bütün mahallerde olduğu gibi maddi yön bölgeler arasındaki bağlantısallık meselelerini yani bu vakada şehirlerce önceden örgütlenen coğrafi bölgelerle ilgili meseleleri de içerir. Bölgesel devletler ne bu bölgeleri ne de bu gibi birkaç bölgenin oluşturduğu eyaletleri yarattı ancak yeni yolların ve kanalların inşası üzerinden onların birbirleriyle bağlantılarını etkilediler. Örneğin Britanya'nın 18. yüzyılda ilk ulusal pazarı yaratmak için birkaç eyalet pazarını birbirine dü-

gümleyerek yaptığı şey budur, yani ulusal sermayesinin merkezileştirici kilit bir rol oynadığı bir süreçtir bu. Ve Braudel'in ileri sürdüğü gibi ulusal pazar olmadan "modern devlet safi bir kurgu olurdu."²¹⁵

Diğer ülkelerse (Fransa, Almanya, ABD) bu başarıya bir sonraki yüzyılda lokomotifleri ve telgrafları kullanarak ulaştılar. Buharlı trenin icadı karayla çevrili bölgeler, kıyı şeridindeki bölgeler ve şehirler arasındaki güç dengesini değiştirerek ve ulusal başkentlere hâkim bir konum vererek kara ulaşımına uzun süredir yoksun olduğu hızı kazandırdı. Hohenberg ve Lees'in yazdığı gibi demiryollarının yükselişiyle birlikte

çok sayıda geleneksel düğüm ve geçit gelişmeye devam etmesine rağmen bölgesel başkentlerin ticaret, finans ve girişimcilik oyununa çekilmesi önü alınmamış bir büyüme gösterdi. Güç ve zenginliği yoğunlaştırmalarına bağlı olarak bu şehirler demiryolu ağlarının ve daha sonra da kara yollarının tasarımına hâkim oldu; böylece gelecekte düğümselliğin bağlı olacağı hatları güvenceye aldılar. Ticaret yolları ve kanalları, kentsel konumları ve kentsel ağlardaki rolleri belirlediğindeyse demiryolu ulaşımı hem yerel hem de uzak bağlantılar için büyük şehirlere ihtiyaç duyan genişlemeye ev sahipliği yaptı.²¹⁶

İfadeci taraftaki en önemli örnek ulusal başkentlerin merkezi kontrol sergilemek için bir araç olarak kullanılmasıydı. Buysa 17. ve 18. yüzyılların mutlakıyetçi hükümetleri tarafından Avrupa'da başlatılan sözümona

“Eski Usul” kent tasarımı aracılığıyla elde edildi. İtalyan şehirleri Eski Usulün temel unsurlarını yarattı, ancak bu unsurların bir tarz dahilinde düzenli hale gelişi 1650’den sonra Fransa’da gerçekleşti: Görsel bir işaret işlevi gören bir dikilitaşıla, zafer takıyla veya bir heykelle doruğa ulaşan heybetli manzaralar için şema işlevi gören yeknesak bir dış görünüşe sahip yerleşim blokları; iki yanı ağaçlarla kaplı uzun ve geniş caddeler; çarpıcı bir etki yaratmak için mevcut veya değiştirilmiş bir topografyanın kullanılması ve tüm bu unsurların muazzam geometrik yapılanışlar dahilinde koordinasyonu.²¹⁷ Semboller ve görsel temsillerin kullanımı, kent tasarımına yönelik bu genel yaklaşımın bir parçası olmasına rağmen, Eski Usulün genel aşırılığı ve bir şehrin görsel deneyiminin özenle planlanmış manipülasyonu, gücün yoğunlaştırılmasını fiziken ifade ediyordu. Spiro Kostoff’tan alıntıyla:

Eski Usul genellikle merkezi iktidarla ilişkilendiriliyorsa bunun nedenini kolaylıkla görebiliriz. Tam da gerektirdiği genişleme ve örüntüler soyutlaması, planlanan şeyi başarmak için açık bir karar alma sürecini ve gerekli kaynakları önceden varsayar. Bu türden bariz bir otoriteye sahip olunamadığı vakit Eski Usul kâğıtta kalır. (...) Eski Usulü tartışmasız biçimde göklere çıkaran tek Amerikan şehrinin Washington olması tesadüf değildi. (...) Her ne kadar tayin edilmiş olursa olsun, ABD’de Kongre’nin doğrudan otoritesi altında bulunan merkezi bir idareye sahip tek şehir burasıydı. Başka bir yerde, iknaya başvurulabilir ve demokratik sürecin açmazları

üzerinden genel planın herhangi bir parçasında ilerleme kaydedilebilirdi. (...) Mutlak iktidarın karinesi, Otuzların totaliter rejimleri için –Mussolini, Hitler ve Stalin’in beğenileri açısından– Eski Usul’ün niçin cazip geldiğini açıklar.²¹⁸

Bölgesel devletlerin kimliğinin istikrarı bir dereceye kadar (etnik, dini, dilsel, mali, hukuki), örgütlenmeleri ve şehirlerinin bu devletlerin sınırları içinde yaratmayı başardıkları türdeşlik düzeyine bağlıdır. Bu ölçekteki homojenleşmenin iyi bir örneği standart dillerin yaratılmasıdır. Örneğin Roma İmparatorluğu döneminde Latinleştirilmiş alanlarda, her merkezi yer hiyerarşisinin, sözlü veya sokakta konuşulan Latincenin imparatorluğun çöküşünden sonra geçirdiği ıraksak evrimin ürünü olan kendi lehçesi vardı. Ulusal başkentlerin doğuşundan önce, bu ıraksak farklılaşmadan kaynaklanan Latince kökenli lehçelerin bütün türleri bir arada bulunuyordu; üstelik bazı şehirler kendilerine özgü lehçeleriyle büyük prestij sağlamışken. Ancak bölgesel devletler kontrol mekanizmalarını şiddetlendirmeye başladıklarında güç dengesi değişti. Bazı durumlarda hâkim başkentlerin lehçelerini kodlamak ve resmi sözlükler, gramerler ve doğru telaffuz kitapları yayımlamak için özel örgütlenmeler (resmi dil akademileri) oluşturuldu. Ne var ki bu kodlama, yeni yapay dilleri bölgenin tamamına yaymak konusunda başarısız oldu. Ülke çapında standart ve zorunlu bir ilköğretim için bu sürecin 19. yüzyılı beklemesi gerekiyordu. Sonrasında bile birçok bölge ve bu bölgelerdeki şehirler bu dayatmaya karşı koydu ve kendi dilsel kimli-

ğini korumayı başardı; bu direniş merkezci kuvvetlerin bir kaynağıydı. İsviçre gibi bazı ülkelerde siyasi istikrar çokdillilikle beraber yürüyor olsa da, bazılarında (Kanada, Belçika) çiftdilliliğin bile istikrarsızlaştırıcı bir kuvvet olduğu ortaya çıkmıştı.²¹⁹

İçsel türdeşliğe ek olarak bu ölçekteki yerli yurtlulaşma çok daha mekânsal bir anlama sahiptir: bir ülkeyi tanımlayan sınırların istikrarlılığı. İstikrarın hudutlar boyunca ilerleyen farklı akışların kontrolü ve sınırların dayanıklılığı gibi iki boyutu vardır. İkinci durum, büyük bir toprak parçasının ilhakının (veya ayrışmasının) bir bölgesel devletin coğrafi kimliğini değiştirmesi olgusuna işaret eder. Bu olaylar bölgesel yayılmayı amaçlayan bir savaş halini (veya ayrışmayı amaçlayan bir sivil savaşı) içermesi zorunlu olmasa da genellikle böyle olur ve bu da orduları sınır civarına mevzilendirmenin veya hudutların sağlamlaşması için özel tahkimatlar inşa etmenin önemini gösterir. Mesela Vestfalya Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç on yıl sonra sistematik bir biçimde Fransa tutarlı ve savunulabilir sınırlar oluşturmak için kale kentler, çeper duvarları ve hisarlar –bir kentin çeperine bitişik konumlandırılmış yıldız biçimli ayrı kaleler– inşa etmeye devasa kaynaklar akıttı. Fransa'yı tanımlayan sınırlar, parlak askeri mühendis Sabastien le Prestre de Vauban'ın ellerinde, müdafai değerlerini Fransız Devrimi'ne dek koruyarak, zapt edilemez hale geldi adeta. Vauban, kuzey ve güney hudutlarında çift sıralı kaleler inşa ettirdi, bu kaleler birbirine sistematik olarak öylesine bağlıydı ki “İsveç sınırından Kanal'a kadar bütün hat boyunca paylayan silahlar Fransız kalesinin işitme menziline giriyordu.”²²⁰

Ulusal sınırları kateden göç ve ticaret tek bir ulusal kimlik yaratma çabasını çetrefilli hale getirme eğilimi gösterir ve bu nispette de yersiz yurtsuzlaştırıcı sayılabilir. Hudutların geçirgenliğini azaltma kabiliyeti, büyük ölçüde bir bölgesel varlığın vücut bulmasını sağlayan koşullara bağlıdır. İçsel homojenlik yaratmak hususunda, Avrupa'nın feodal bölgelerinde kristalleşmiş bu krallıklar ve imparatorluklar, çok sayıda özerk şehir-devletinin bir arada bulunmasından kaynaklanan parçalanmış bir egemenlikle başa çıkmak zorunda olan ve yoğun biçimde kentleşmiş bölgedekilere kıyasla daha kolay bir göreve sahipti.²²¹ Benzer şekilde daha önceki bir imparatorluğun çöküşünden veya eski sömürgeci mülklerin parçalanmasından doğan bölgesel devletler dil, etnisite veya din açısından heterojen alanları kateden istikrarsız hudutlarla karşı karşıya bulabilir kendini: Sabit bir kimliğe engel olan ve sınır kontrolünü çetrefilli hale getiren bir durum. Sınır kontrolü ve bölgesel istikrara karşı daha sistematik bir meydan okuma, en azından 17. yüzyıldan beri mevcuttur. Modern uluslararası sistemin kimliği Otuz Yıl Savaşları esnasında kristalleştiğindendir ki modern Amsterdam şehri, neredeyse günümüzde varolan herhangi bir şey kadar küresel olan ulusötesi ticaret ve kredi ağının hâkim merkezi haline gelmişti. Krallıklar, imparatorluklar ve ulus-devletlerin doğuşu, şehirlerin özerkliklerini zayıflatarak onlar üzerinde yerli yurtlulaştırıcı basınçlar oluşturmuş olmasına rağmen, denizcilik ağları hem bu basınçlara karşı koydu hem de bölgesel devletlerin kurucu sınırlarını yersiz yurtsuzlaştırma kapasitesine sahipti ve bugün de hala öyleler. Mali kaynakların devlet

sınırlarını katederek akabilmesi, uluslararası işbölümünün farklılaşma düzeyinin ve hem yasal hem de yasadışı işçi hareketliliğinin topyekûn yükselişi kolaylaştığından bu sınırlar üzerindeki basınç son on yıllarda şiddetlendi.

Bu şehir ağlarının ve bu şehirlere dayalı ulusötesi örgütlenmelerin devlet sınırlarını kateden geniş coğrafi alanlar üzerinde faaliyet gösterdiği ve bu alanlara bütünlük verdiği, bu alanlara “dünya ekonomileri” diyen Fernand Braudel’in öncü eserlerinden bu yana teşhis edilmiştir.²²² Ne var ki bu dünya ekonomilerinin, bu bölümde analiz edilen diğer bölgeselleşmiş mahaller kadar gerçek olup olmadıklarını söylemek için çok erken. Bu ekonomik mahallere bütünlük sağlayacağı varsayılan süreçlerden bazıları, (“Kondratieff dalgaları” denilen) uzun zamansal ritimleri takip eden geniş coğrafi alanlar boyunca senkronize fiyat hareketi gibi tartışmalı olmayı sürdürüyor. Fakat açıklamamızın bu safhasında dahi net olan, indirgemeci toplumsal ontolojilere dayalı yaklaşımların tarihsel verilerin hakkını vermediğidir. Bilhassa, Immanuel Wallerstein’in öncülük ettiği “dünya sistemleri analizi” gibi ve Braudel’in özgün fikrinin Latin Amerikalı kuramcılarla geliştirilen eşitsiz mübadele kuramlarıyla bileştirildiği makro indirgemeci yaklaşımlar için doğrudur bu.²²³ Örneğin Wallerstein’in görüşü uyarınca, Otuz Yıl Savaşları’nın bitiminden beri tek bir geçerli toplumsal analiz birimi mevcuttur: Bütün “dünya sistemi.” Ulus-devletler düzeyindeki açıklamalarsa, ülkelerin dünya sistemi içindeki konumu onların gerçek doğasını belirlediğinden, gayrimeşru görülür.²²⁴ Bir öbekleşme yaklaşımı ise Braudel’in özgün fikriyle daha çok bağdaşır.

“Öbekleşme” kavramını kullanmamasına rağmen Braudel toplumsal bütünleri farklı biçimde ölçeklenmiş her bir varlığı diğerleriyle birlikte kusursuz bir bütün içinde eritmeksizin ona görelî bir özerklik veren “kümelerin kümeleri” olarak görür.²²⁵

Her toplumsal varlığın daha küçük ölçekte işleyen varlıklar arasındaki etkileşimlerden oluştuğunu gösteren ve indirgemeci olmayan bu tür bir yaklaşımın yeterliliklerini ortaya koymaktı bu kitabın amacı. Gerçek şu ki yeni beliren bütünlerin, sınırlamak veya imkân tanımak için kendi bileşenlerine geri tepki vermesi kusursuz bir tümlüğe yol açmaz. Ölçeğin her düzeyi görelî bir özerkliği elinde tutar ve bu yüzden meşru bir analiz birimi olabilir. Her ölçeğin ontolojik bağımsızlığını muhafaza etmek, mikro indirgemeciliğe (neoklasik ekonomide olduğu gibi) veya makro indirgemeciliğe (dünya sistemleri analizinde olduğu gibi) yönelik teşebbüslerin önünü almakla kalmaz, aynı zamanda Erving Goffman’ın incelediği küçük varlıkların son derece kısa süresinden, Fernand Braudel’in incelediği büyük varlıkların son derece uzun süresine dek, farklı sosyalsayimcilerin özgül bir mekân-zamansal ölçekte çalışırken geliştirdikleri kıymetli görüşleri bütünleştirir. Öbekleşme kuramı farklı bileşenlerini birbirine uydurmak yerine, heterojenliklerine saygı duyup onları birbirine kenetleyen bir koro oluşturmak amacıyla, bu kitabı etkileyen bu iki yazarın ve daha nicelerinin seslerinin bir araya geldiği çerçeveyi sağlar.

1. Ian Hacking, *The Social Construction of What?* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), s. 103.
2. Age., s. 49.
3. Öbekleşme kuramı üzerine pasajlar için bkz. Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987), s. 71. 88-91, 323-37, 503-5.
4. Manuel De Landa, *Intensive Science and Virtual Philosophy* (Londra: Continuum, 2002).
5. Margaret Archer, *Realist Social Theory, The Morphogenetic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995). Archer sosyolojik kuramların benzer bir eleştirisini yapmaktadır, ancak “indirgemeden” ziyade “birleştirmeden” bahsetmektedir. Benim mikro indirgemecilik, makro indirgemecilik ve yarı indirgemecilik kavramlarım Archer’da “aşağı doğru birleştirme,” “yukarı doğru birleştirme” ve “merkezi birleştirme” şeklinde adlandırılmıştır.
6. Manuel De Landa, *War in the Age of Intelligent Machines* (New York: Zone Books, 1991); Manuel De Landa, *A Thousand Years of Non-Linear History* (New York: Zone Books, 1997), [Türkçesi: *Çizgisel Olmayan Tarih*, çev. Ebru Kılıç, Metis Yayınları, 2. Baskı, 2013]
7. Howard Becker ve Harry Elmer Barnes, *Social Thought*

- from Lore to Science (New York: Dover, 1961), s. 677-8.
8. G. W. F. Hegel, *The Science of Logic* (Amherst, NY: Humanity Books, 1999), 2. Cilt, 2. Kitap s. 711 (Vurgu metne ait).
 9. “Yapı” bireylere “dışsal” değildir: Belleğin ortaya koyduğu ve toplumsal pratiklerde somutlaştırıldığı gibi belli bir açıdan onların faaliyetlerine, Durkheim’cı anlamda, dışsal olmaktan ziyade “içseldir.” (Anthony Giddens, *The Constitution of Society* [Berkeley, CA: University of California Press, 1986], s. 25. [Türkçesi: *Toplumun Kuruluşu*, çev. Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999]).
 10. Age., s. 3
 11. Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory* (Berkeley, CA: University of California Press, 1979), s. 53.
 12. Mario Bunge, *Causality and Modern Science* (New York: Dover, 1979), s. 156.
 13. Gilles Deleuze ve Claire Parnet, *Dialogues II* (New York: Columbia University Press, 2002), s. 55.
 14. Gilles Deleuze, *Empiricism and Subjectivity* (New York: Columbia University Press, 1991), s. 98. [Türkçesi: *Ampirizm ve Öznellik*, çev. Ece Erbay, Norgunk Yayınları, 2008.] Deleuze burada özel bir tür bileşeni, Humecü fikirleri ele almaktadır (ve özgün alıntının atıfta bulunduğu şey budur), ancak bu husus başka tür bileşenler için de geçerlidir.
 15. Buradan hareketle Deleuze şöyle yazar:
Nedir bir öbikleşme? Heterojen terimlerden oluşan ve onlar arasında çağlar, cinsiyetler ve dönemler açısından

farklı türden bağlantılar ve ilişkiler kuran bir çokluktur. Bu yüzden öbekleşmenin yegâne birliği ortak-işleyiştir: Bir simbiyosis, bir “simpatidir” o. Önemli olan asla soy bağları değil, ittifaklar ve alaşımlardır; bunlar intikaller ve akrabalık ilişkileri değil bulaşmalar, salgınlar ve rüzgârdır (Deleuze ve Parnet, *Dialogues II*, s. 69).

Mesela organizmalar ve hatta türler arasında var olan akrabalık ilişkilerinin dışlanması da gösteriyor ki Deleuze bunları öbekleşmenin tanımının dışında tutmak istemektedir. Félix Guattari’yle ortak çalışmalarında, bir yandaki “öbekleşmeler” ile diğer yandaki “katmanlar” arasında ayırım yapar. İkisi, biyolojik organizmalar ve kurumsal örgütlenmeleri katmanlar olarak sınıflandırır- lar. Bense aşağıdaki 27. Notta açıklayacağım sebeplerle bu ayırımı burada sürdürmeyeceğim.

16. Deleuze ve Guattari bir nebze farklı bir terminoloji kullanırlar. Özellikle de bileşenlerle ilgili olarak “maddi” ve “ifadesel” roller yerine “içerik” ve “ifade” kesitlerinden söz ederler:

“Öbekleşmelerin doğasına dair bazı sonuçlar çıkarabiliriz bundan. İlk olarak yatay ekseninde, bir öbekleşme, biri içerik diğeryise ifadeye ait iki kesit içerir. Bu bir taraftan bedenlerin, eylemlerin ve tutkuların mekanik öbekleşmesi ve birbirine tepki veren bedenlerin kenetlenmesidir; diğer taraftansa edimlerin ve beyanların, bedenlere atfedilen maddi olmayan dönüşümlere dair kolektif sözcelemin öbekleşmesidir. Zira dikey ekseninde, öbekleşmenin hem onları istikrarlı kılan *yerli yurtlu yönleri* veya yeniden yerli yurtlulaştırılmış yönleri hem de onları peşinden sürükleyen *yersiz yurtsuzlaşmasının uçları* vardır.” (Gilles

Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus* [Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987], s. 88). Bu kitapta yerli yurtlulaşma terimi haricinde, bu karmaşık terminolojiyi kullanmaktan kaçınacağım. Öte yandan iki boyut yerine üç boyut kullanacağım; 27. Notta açıklayacağım gibi, katmanlarla öbekleşmeler arasındaki ayırmadan kurtulmamı sağlayan bir manevra bu.

17. Dilsel ve dilsel olmayan ifadeler arasındaki bu ayrım, beyanların semantik içeriği değil de onların edimsel kuvvetleri yani “söz edimleri” olarak ifade ettikleri bakımından yorumlanmadığı takdirde, ifadesel bileşenleri “kolektif sözcelem öbekleşmesi” olarak adlandıran bir önceki notta bir nebze belirsiz kalmıştır. Bkz. Deleuze ve Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 80.

Yine de, “beyanı” bu şekilde yorumlasak bile öbekleşmenin bu tanımı, (inorganik ve biyolojik varlıklar beyanda bulunmaya muktedir görülmedikleri sürece) sadece toplumsal vakaları ilgilendiriyor izlenimi uyandırdığından yerinde değildir, bu ise öbekleşme kuramının fiziği, biyolojiyi ve sosyolojiyi aynı ölçüde ilgilendirdiği fikrine doğrudan doğruya ters düşer. Ayrıca bkz. 19. Not.

18. Edwin C. Kemble, *Physical Science. Its Structure and Development* (Cambridge, MA: MIT Press, 1966), s. 26-7.
19. Deleuze ve Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 62. Deleuze ve Guattari öbekleşmelerin maddeselliği ve ifadeselliğinin tözü ile biçimi arasında ayrım yaparlar. Maddesellik sadece tözü değil ayrıca biçim kazanmış tözü de içerir; ifadesellik de sadece biçimsel değildir kendi tözünü de içerir. Genlerin ve sözcüklerin özellikleri de ifadenin tözü ve biçimi arasındaki ayrım olarak kavramsallaştırılır bu

yüzden. Aşağıda bu terminolojiye bağlı kalmayacağım. Mesela yüz ifadelerine veya *davranışın* ifadeselliğine ve özel bir ifade ortamı olarak dile işaret etmek için fiziki veya doğrudan ifadesellikten söz edeceğim. Ancak okurun, Deleuze ve Guattari'nin yüz ifadelerini "ifadenin tözü", diliyse "ifadenin biçimi" olarak adlandırdığını akılda tutması gerekiyor. Kendilerinin de yazdığı gibi: "Bir yandan, dil ifadenin yeni biçimi haline gelir. (...) İlgili töz, çeşitli organik unsurları kullanıma sokan sesli tözdür esasen: Sadece gırtlak değil, aynı zamanda ağız, dudaklar ve yüzün genel motor işlevidir." (Age., s. 61).

20. Buna ek olarak genleri ve sözcükleri yerli yurtlulaştıran ve yersiz yurtsuzlaştıran süreçler de konuya dahil edilmelidir. Örneğin dilin maddeselliği, yazının oluşumuyla birlikte yerli yurtlulaşmış hale gelir. Ancak tıpkı konuşma dilinin radyo yayınında veya yazılı dilin televizyon yayınında karşılaştığı gibi, taş oymaları veya mürekkepli yazı elektromanyetik alanlarda değişime uğradığı zaman, bu mekânsal kimlik de yersiz yurtsuzlaşmış hale gelebilir. Dilin ifadesel kısmının yani semantik içeriğinin yersiz yurtsuzlaşmasını kavramsallaştırmak çok daha alengirlidir. Deleuze bu kavramsallaştırmanın nasıl yürütüleceğine ilişkin birtakım işaretler de sunar. Özellikle, bu süreçlerde kilit rol oynayan birtakım semantik varlıklar belirler: Master fiiler, özel adlar, belgisiz sıfatlar. Bkz. Age., s. 263-64.
21. Deleuze ve Guattari, bileşenlerden bütüne yapılan bu sentezi çifte eklemlenme süreci olarak adlandırır. (Age., s. 40-41). (Bu sürecin, öbekleşmeleri değil katmanları sentezlediği söylenmektedir, bkz. 27. Not.).

22. Age., s. 316.
23. Tarihsel olarak dönemin büyük imparatorluklarından uzakta konumlandırılmış olan ancak onların gelişmiş uygarlıklarından yararlanamayacakları kadar da uzakta olmayan Antik Yunan şehirleri, arkadaşlar arasındaki sohbetlerin başka bir yerdeki benzer karşılaşmaların katılığından kurtulmasının koşullarını sağlamış olabilir. Bkz. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *What is Philosophy?* (New York: Columbia University Press, 1994), s. 87. Antik Yunan örneği aslında yersiz yurtsuzlaşmanın ve kod çözümünün bir kombinasyonudur. Deleuze ve Guattari burada ilkinin altını çizer, bense kod çözümünün de sürece müdahil olduğunu iddia ediyorum.
24. Fernand Braudel, *The Perspective of the World* (New York: Harper & Row, 1979), s. 280-82.
25. Age., s. 282-84.
26. Age., s. 287.
27. Bu ise Deleuze ve Guattari'nin öbekleşme kuramından ayrılır, çünkü onlar öbekleşmeleri üç değil iki boyutta tanımlarlar, fakat sonradan edimsel varlıkların iki kategorisini yani katmanları ve öbekleşmeleri takdim etmek zorunda kalırlar. Bu karşıtlığı kullanmak buradaki sunumu gereksiz yere karmaşıktır; özellikle de öbekleşme kavramına bir üçüncü boyut eklenerek aynı hedefe ulaşabilecekken. Katmanlarla öbekleşmeler arasındaki karşıtlığın görelî olduğunu (yani öbekleşmelerin, katmanların bir türü olduğunu veya tam tersini) düşündükleri aşğıdaki pasajda da açıktır:
"Bu bakış açısından, öbekleşmelerin tutarlılığını ortamın katmanlaşmasının karşısına koyabiliriz. Fakat yine de

bu karşıtlık, sadece görelî değil, tamamen görelîdir. Tıpkı ortamların bir katman durumuyla bir katmansızlaşma hareketi arasında salınması gibi, öbikleşmeler de onları yeniden katmanlaştırma eğilimi gösteren yerli yurtlu kapanmayla onları Kozmos'a bağlayan yersiz yurtsuzlaştırıcı bir hareket arasında salınır. Bu yüzden aradığımız ayrımın öbikleşmeler ile başka bir şey arasında değil, mümkün her öbikleşmenin sınırları arasında olması şaşırtıcı değildir.” (Deleuze ve Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 337).

Buna ek olarak Deleuze yersiz yurtsuzlaşmanın iki biçimi arasında ayrım yapar. İlk biçim olan *görelî yersiz yurtsuzlaşma*, öbikleşmeyi (yeniden yerli yurtlulaşma denilen bir süreçte) başka bir kimlik üreten dönüşümlere sevk ederek onun kimliğini istikrarsızlaştıran süreçlere işaret eder. İkinci biçim ise tamamen farklıdır ve *mutlak yersiz yurtsuzlaşma* olarak adlandırılır. Bu ikinci biçimde, öbikleşme çok daha radikal bir kimlik değişimi geçirir: Gerçekten de farklılaşmamış bir kaosa düşmeksizin kimliğin büsbütün yitirilişidir bu. Öbikleşmeler edimsel varlıklar olarak var olurlar, fakat öbikleşme süreçlerinin yapısı (bu süreçlere tekrar eden yapılarını veren veya ilk planda yineleyebilmelerini açıklayan şey) edimsel değil sanaldır. Yersiz yurtsuzlaşmanın mutlak olması, sürecin sanal boyuta ulaşmak için edimsel gerçeklikten ayrıldığı anlamına gelir. Bu anlamda sözkonusu terim, öbikleşmelerin sanal yapısını tanımlayan içkin çokluklar düzlemini yaratan sınır süreç olarak “karşı-edimselleşme” ile eş anlamlıdır. Bir yandan yukarıdaki alıntıda anılan iki sınır, yüksek oranda yerli yurtlulaşmış ve kodlanmış bir öbikleşmeye, diğer yandansa dışsallık ilişkileriyle birbirine bağlı bütün öbik-

leşmelerin sanal yapısını içeren içkinlik düzlemine işaret eder. 2. Bölümde, öbekleşmeye özgü “diyagram” kavramını kullanarak öbekleşmelerin sanal yapısı meselesini ele alacağım.

28. Bunge, *Causality and Modern Science*, s. 47.
29. Age., s. 178. Bunge, etkin içsel nedenselliği takdim ederek hem Spinoza hem de Leibniz’e itimat ediyor. Gilles Deleuze ise etkileme kapasiteleri ve etkilenme kapasitelerine aynı derecede önem vererek bu geleneği sürdürüyor.
30. Age., s.49.
31. Wesley C. Salmon, *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984), s. 30-34.
32. Bunge, *Causality and Modern Science*, s. 100-1.
33. R.S. Peters, *The Concept of Motivation* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1960), s. 29.
34. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Free Press of Glencoe, 1964). s. 99 [Türkçesi: *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 2014].
35. Benimsediğim kültür kavramı (...) göstergebilimsel bir kavramdır aslen. Max Weber gibi, insanın kendi kendini bağladığı *anlam* şebekesinde asılı kalan bir hayvan olduğuna inandığımdan kültürü bu şebekeler biçiminde ve dolayısıyla onun analizini de yasa peşindeki deneyimsel bir bilim değil, anlam arayışındaki yorumlayıcı bir bilim biçiminde ele alıyorum. (Clifford Geertz, “Thick description: toward an interpretive theory of culture”, *The Interpretation of Culture* içinde [New York: Basic Books, 1973], s. 5 [vurgu bana ait]).

Geertz “anlamın yapılarından,” sanki bu ifade “anlam şebekeleriyle” aynı şey demekmiş gibi söz etmeye devam eder. Burada ele aldığım hataya örnek teşkil eden bir manevradır bu. Diğer taraftan, Geertz’in kültürel pratiklere ilişkin “koyu tanımlarının,” herhangi bir toplumsal açıklama için bir *başlangıç noktası* olarak gerçekten de paha biçilmez olduğu da kabul edilmelidir; zira bu onun, betimleyici olanlar lehine açıklayıcı stratejileri reddetmesinden bağımsızdır.

36. Weber, *Theory of Social and Economic Organization*, s. 91.
37. Age., s. 116.
38. Age., s. 116. Weber toplumsal eylemin dört ideal tipini ele alır: (1) araçların, münferit olarak seçilmiş amaçlarla eşleştirilmesine yönelik eylem; (2) duygusal olarak yönelimli eylem; (3) alışkanlık gereği bir geleneğe yönelik eylem; (4) mutlak bir değere yönelik eylem yani “birtakım etik, estetik, dini veya diğer davranış biçimlerinin mutlak değeri dahilinde, tamamen kendi uğruna ve her türlü harici başarı olasılığından bağımsız olarak bilinçli bir inanç içeren eylem.”
39. Age., s. 117.
40. “Bu yüzden nedensel açıklama, ideal durumda sayısal olarak saptanabilen bir olasılığın var olduğunu ama bunun bazı bakımlardan daima hesaplanabilir olduğunu, (aleni veya öznel olan) belirli bir olayın arkasının geleceğini veya bir başka olayın ona eşlik edeceğini belirleyebilmeye bağlıdır.” (Age., s 99).
41. Aristoteles, *The Metaphysics* (Buffalo, NY:, Prometheus Books, 1991), s. 155.

42. Ya ilineğe göre kendi başına var olana ya da özü gereği var olana Bir denir. Bir şeye ilineğe göre şu koşulda Bir denilebilir; mesela Koriskos ve müzisyenle, müzisyen Koriskos deyimleri birbirine özdeş olduğu için Koriskos ve müzisyenle müzisyen Koriskos aynı şeylerdir; ayrıca, müzisyen ve adille, adil müzisyen Koriskos deyimleri de bir olan şeylerdir. Bunların hepsine ilineğe göre Bir denir (Age., s. 97).
43. “O halde bir şeyin gerçek doğası, bir cinsin türü olmayan şeylerin herhangi birinde değil, aksine katılım veya edilgi uyarınca yüklenemez gibi görünen ve de ilinek olmayanlarda bulunabilir.” (Age., s. 136).
44. Michael T. Ghiselin, *Metaphysics and the Origin of Species* (Albany, NY: State University of New York, 1997), s. 78.
45. Faz uzayının ontolojik ve epistemolojik yönlerine ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. Manuel De Landa, *Intensive Science and Virtual Philosophy* (Londra: Continuum, 2002), 1. Bölüm.
46. Deleuze’ün diyagramlar hakkındaki en ayrıntılı tartışması için bkz. Gilles Deleuze, *Foucault* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1988), s. 34-41 ve 71-2 [Türkçesi: *Foucault*, çev. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu, Norgunk, 2013].
- Bazen bir olabilirlik uzayının yapısı, “çokluk” olarak adlandırılır; buysa faz uzayının inşasında kullanılan diferansiyel geometri uzamları olan Fransızca “manifold”un muadili bir terimdir. Deleuze bazen de “çokluk” ve “diyagram” terimlerini eş anlamda kullanır. Bu yüzden de “her diyagram mekân-zamansal bir çokluktur” der (Age., s. 34). Fakat faz uzayı matematiğini içermeyen

alternatif formülasyonlar da kullanır. Dolayısıyla diyagramı kuvvet ilişkilerinin bir teşhiri veya etkileme ve etkilenme kapasitelerinin bir dağılımı olarak tanımlar (Age., s. 71-2). Kapasiteler, icra edilmeden de var olabileceklerinden (yani olanak olarak var olabileceklerinden), bir olabilirlik uzayı ve bu uzayın sahip olduğu yapıyı gösteren bir diyagram oluştururlar. Deleuze'ün tanımı bu mekânsal biçimden başka bir yerde ayrılır. Maddi ve ifadesel rollerin (veya içerik ve ifadenin) açıkça ayırt edildiği bir öbekleşmenin aksine, bir öbekleşmenin diyagramının *resmi olmayan işlevleri ve formsuz maddeyi* içerdiğini ileri sürer. Demek ki diyagramlar, ifadesel ve maddi rollerin farklılaşmadığı -ki diyagram somut öbekleşmeler içinde ıraksak biçimde edimselleştirildiğinde oluşan bir farklılaşmadır bu ancak- soyut bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla diyagramların statüsü hakkında düşünme yollarından biri, onu somut bir öbekleşmenin topyekûn yersiz yurtsuzlaşmasının ürünü olarak görmektir, çünkü maddi olanı ifadesel olandan farklılaştıran karşıt süreç (yerli yurtlulaşma veya edimselleşme) odur. Bkz. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987), s. 42.

Son olarak “çokluk” ve “diyagram” bazen birbirinin yerine, bazense ayrı varlıkları adlandırmak için kullanılır: Bir tarafta bir olabilirlik uzayının yapısı, diğer tarafta ise mutlak yersiz yurtsuzlaşmasından, soyut makineden veya yarı-nedensel işlemciden sorumlu bir faillik vardır. Bu mefhumlar ve ilişkilerinin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. De Landa, *Intensive Science and Virtual Philosophy*, 2. ve 3. bölümler.

47. Deleuze, benim burada detaylandırıdığım çok ölçekli toplumsal ontolojiyle aynı görüşü paylaşmadığı için, bu varlıkların (kişilerarası ağlar, kurumsal örgütlenmeler vb.) her birinin kendi diyagramına sahip olduğunu asla söylemez. Tam tersine diyagramın “toplumsal alanla bir arada bulunduğunu” iddia eder (Deleuze, *Foucault*, s. 34).

Deleuze “toplumsal alanlara” örnek olarak çağdaş “disiplin toplumlarını” ve onlardan önce gelen “hükümlerlik toplumlarını,” “ilkel toplumları,” “feodal toplumları” vb. örnek verir (Age., s. 34-5). Benim burada takdim ettiğim toplumsal ontolojide “bir bütün olarak toplum” veya genel bir “toplumsal alan” gibi bir şey yoktur, bu yüzden burada Deleuze’den net bir şekilde ayrılıyorum.

Bu da gösteriyor ki bu kitapta kullanılan “mikro” ve “makro” terimleri Deleuze’ün “molar” ve “moleküler” terimlerine tekabül etmemektedir. Ama yine de örtüşen bazı noktalar bulunabilir: Bir yandan, ölçeğin her seviyesinde mikro varlık nüfuslarına, büyüme hızı veya bazı bileşenlerin içerisinde çoğaldıkları oranlar gibi yeğin niteliklerle belirlenen nüfuslara sahip olabiliriz; diğer yandansa bu nüfusların üyelerinden bazıları daha büyük makro varlıklarca ele geçirilip düzenli ve rutin hale gelebilir. Nüfuslara ait varlıklar “moleküler” olarak görülebilir, ancak daha büyük yığılımlarda tutsak edilen varlıklarsa “molar” olacaktır; özellikle de makro varlık yüksek oranda yerli yurtlulaşmışsa. Bu değerlendirmeler farklılıkları azaltır fakat onları bütünüyle ortadan kaldırmaz. Molar ve moleküler için bkz. Deleuze and Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 217.

48. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Free Press of Glencoe, 1964), s. 328-60.

49. William Bechtel ve Robert C. Richardson, *Discovering Complexity. Decomposition and Localization Strategies in Scientific Thought* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), s. 52-9.
50. Gilles Deleuze, *Logic of Sense* (New York: Columbia University Press, 1990), s. 169. [Türkçesi: *Anlamanın Mantığı*, çev. Hakan Yücefer, Norgunk Yayınları, 2015]. Diğer taraftan Deleuze bazen diyagramlar hakkında sanki onlar bizzat, öbekleşmelerin, etkileri oldukları nedenlermiş gibi yazar. Bu yüzden de “diyagram birleştirici-olmayan içkin bir sebep olarak eyler (...) onun ilişkilerini icra eden somut öbekleşmelerin sebebi olarak” (Deleuze, *Foucault*, s. 37).
51. Geçen on yılda sosyoloji disiplini eski bir ikilemi, ne yazık ki bu ikilemin kendisini çözmekle pek bir ilgisi olmayan, yeni bir formda diriltti. Bireyci ve kolektivist kuramlar arasındaki daimi çatışma mikro sosyoloji ile makro sosyoloji arasındaki bir çatışma olarak yeniden devreye sokuldu. (...) Doğrusu, tıpkı mikro-makro farkında herhangi bir özel korelasyon bulma girişimi gibi, mikronun bireyle eşitlenmesinin de son derece yanıltıcı olduğunu iddia ederek başlamak istiyorum. Kendinde mikro veya kendinde makroya yönelik herhangi bir gönderge yoktur. Antagonist ampirik birimlerin kendilerini değil ampirik birimlerdeki yeni beliren seviyeleri ortaya koyan analitik zıtlıklardır bunlar. (Jeffrey C. Alexander, “Action and its environments,” Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Richard Munch, Neil J. Smelser [der], *The Micro-Macro Link* içinde [Berkeley, CA: University of California Press, 1987], s. 290-91).
- Aynı kitapta başka bir sosyolog şöyle yazar:

“Mikro ve makro arasındaki gibi temel bir ayrım genel ve analitik olmalı, sabit bir duruma bağlı olmamalıdır. Bu ölçüt uyarınca tekil bir kişi, bir ev veya bir şirket tabiatı gereği mikro; bir toplum, ulus veya ekonomi de sabit bir şekilde makro olarak görülemez. Aksine, mikro ve makro belirlemeleri birbirleriyle ve özellikle de sözkonusu analitik amaçla göreceli bir ilişki içindedir. Belirli bir aile mensubunun (ego) genel statüsü veya rolü, egonun akrabalık grubunun belirli bir mensubu ile ilişkisine göre makro; fakat bir evlilik mübadelesi sistemi içerisinde egonun soy bağlarının statüsü veya rolüne göre mikro olabilir. Evlilik sistemine gelince o da mitolojik çevrime göre mikro olabilir. Bir işçinin iş memnuniyeti, çocukları üzerindeki psikolojik strese göre makro, fakat işinin niteliğine göre mikro olabilir. O halde fabrikanın veya şubenin iş tatmini veya verimliliğine göre mikro olan, bir kurumun mali durumuna göre; bir şirketin mali durumuna göre mikro olan bir sektörün rekabet gücüne veya ulusal ve uluslararası ekonominin ticari döngüsüne göre mikro; bu güç veya döngüye göre mikro olan da bir çağın ideolojik ruhuna göre mikrodur.” (Dean R. Gerslein. “To unpack micro and macro: link small with large and part with whole,” Age., s. 88).

52. Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Londra: Verso, 1997), s. 114. [Türkçesi: *Gerçekçi Bilim Teorisi*, Akılçelen Kitaplar, 2018]. Bhaskar'ın gerçekçiliği Deleuze'ün gerçekçiliğine bazı açılardan çok yakın olmasına karşın, onunla bağdaşmaz, çünkü Bhaskar'ın özcülüğü bizzat kendisi tarafından ilan edilmiştir. Kendisinin de belirttiği gibi:

“Genel olarak bilimde bir grup şeyi bir arada sınıflandırmak ve onları aynı adla çağırmak, gerçek bir öz veya ortak bir doğa kazandıklarını varsayar; her ne kadar o gerçek öz veya doğanın bilindiğini varsaymasa da. (...) Bir kimyacı elmasları, grafiti ve siyah karbonu bir arada sınıflandıracaktır, çünkü karbonun atomik (veya elektronik) yapısı açısından tanımlanabilecek ortak ve gerçek bir öze sahip olduklarına inanmaktadır.” (Age., s. 210).

53. Peter Hedström ve Richard Swedberg, “Social mechanisms: an introductory essay”, *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory* içinde, Peter Hedstrom ve Richard Swedberg (der.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 22-3. Yazarlar üç farklı mekanizma türü öneriyorlar: makro-mikro, mikro-mikro ve mikro-makro. İlk tür, (gelir dağılımı veya bir nüfustaki iktidar yapısı gibi) büyük sosyolojik fenomenleri içeren bir toplumsal durum ile bireysel toplumsal aktörler arasındaki ilişkilerin açıklanmasıyla şekillenir. Büyük-ölçekli süreç, sözgelimi kendi eylem gerekçelerinin bir parçası olarak fırsat ve riskleri hesaba katmak zorunda olan farklı aktörler için farklı fırsat ve riskler yaratır. İkinci tür ağırlıklı olarak toplumsal-psikolojik mekanizmaları, yani (güdüler sözkonusu olduğunda) belirli kararların alınmasını açıklayan zihinsel süreçleri veya (gerekçeler sözkonusu olduğunda) alışkanlıkların, duyguların üretilmesinin veya inançların edinilmesinin ardındaki süreçleri işaret eder. Son olarak üçüncü tür, kolektif sonuçlar oluşturan bireysel aktörler arasındaki etkileşimleri yöneten mekanizmalara gönderme yapar. Sorun “mikro” ve “makro” terimlerinin mutlak anlam-

larıyla kullanılmasıdır; buna göre “mikro” birey kişilere işaret eder, “makro” ise bir bütün olarak topluma atıfta bulunur. Ancak öbekleşme kuramında mikro ve makro düzeyler arasındaki ayrım ölçeğe göredir. Ayrımı görelileştirmek, yazarların üçüncü tür mekanizması olan mikro-mikronun safdışı edilebileceğini, çünkü bunun mikro-mikroyu, verili herhangi bir ölçekte, *dolaysız olarak daha küçük* bir ölçekteki mikro-makroya indirgediğini işaret eder. Ve benzer şekilde bunu makro-makro mekanizması olarak da adlandırabiliriz. “Makro” “tüm topluma” işaret ettiği zaman bütünler arasındaki etkileşimleri göz önünde bulundurmaya gerek yoktur. Ancak ayrım görelileştirildiğinde, kişilerarası ağlar veya kurumsal örgütlenmeler gibi birey kişilerden oluşsan bütünlerin, bütünler olarak birbirleriyle etkileşime girebileceğini de hesaba katmamız gerekir. Ne var ki makro-makro terimi gereksizdir, çünkü *dolaysız olarak daha büyük bir ölçekteki mikro-makro durumuna indirger*.

54. Mark Granovetter, *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995).
55. David Krackhardt, ‘The strength of strong ties: the importance of philos in organizations’, *Networks and Organizations* içinde, Nitin Nohria ve Robert G. Eccles (der.) (Boston, MA: Harvard Business School Press, 1992), s. 218-19.
56. Fernand Braudel, *The Wheels of Commerce* (New York: Harper & Row, 1979), s. 30.
57. Tam da Avrupa tarihinde fiyatların, feodal derebeylerinin kararına göre değil de gayrişahsi olarak belirlenmeye

başlaması tartışmalı bir noktadır. Braudel'in iddiasına göre, "fiyatlara ilişkin" bütün "kanıtlar da göstermektedir ki henüz 12. yüzyılda fiyatlar zaten dalgalanıyordu, o zamana kadar "modern" pazarlar var olmuştu ve nadiren de embriyonik düzeyde, kentten-kente ağlar dahilinde birbirine bağlanabiliyordu." (Age., s. 28).

58. Alan Garfinkel, *Forms of Explanation* (New Haven, CT: Yale University Press, 1981), s. 58-62.
59. Sosyolog Anthony Giddens'in ileri sürdüğü gibi, (bakır, kalay ve kurşun gibi parçalarına ait niteliklerin toplamından daha fazla niteliğe sahip metalik bir alaşım olan bronz gibi) yeni beliren niteliklere sahip bir fiziki varlığın bileşenlerinin aksine, bir toplumsal varlığın parçaları nadiren saf bir forma girer. Bronzun oluşturunca parçalarının bir araya toplanıp bir alaşım oluşturmalarından önce münferiden varolduklarını tahayyül etmek kolaydır, "ancak ayırt edilebilir yetkin failer olarak insani aktörler bakır, kalay ve kurşun gibi birbirinden ayrı olarak var olmazlar. Kaynaşarak veya birleşerek yeni bir varlık oluşturmak üzere *hiçlikten* bir araya gelmezler" (Anthony Giddens, *The Constitution of Society* [Berkeley, CA: University of California Press, 1986], s. 171-2). Nitekim Giddens sadece kökensel oluşuma işaret eden kısıtlı bir oluşum kavramını eleştirmekte haklıdır. Ancak bu kavramı terk etmenin kusursuz bir ağ lehine parça-bütün ilişkisinden feragat etmeyi işaret ettiğini düşünmekte haksızdır. Bronz örneği, Emile Durkheim tarafından yeni beliren toplumsal niteliklerin varoluşu için kullanılmıştır. Bkz. Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (New York: The Free Press, 1982), s. 39). [Türkçesi:

Sosyolojik Yöntemin Kuralları, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yayınları, 2018.]

60. Paul DiMaggio, "Nadel's paradox revisited: relational and cultural aspects of organizational structure", *Networks and Organizations* içinde, s. 132.
61. Jeffrey L. Pressman ve Aaron Wildavsky, *Implementation* (Berkeley, CA: University of California Press, 1984), s. 92.
62. Hem genetik hem de dilsel malzemelerin bir parçasını oluşturdukları her türlü varlıktan "daha mikro" oldukları göz önünde bulundurulduğunda, ölçekler genelindeki bu faaliyet kabiliyeti bilhassa şaşırtıcıdır. Ancak Deleuze ve Guattari, ifadenin bu "molekülerleşmesini," genlere ve sözcüklere mikro ile makro arasında daha karmaşık ilişkiler üretme kabiliyetlerini veren şey olarak görürler. Bkz. Deleuze ve Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 59.
63. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (New York: Anchor Books. 1967).
64. "İnsan zihninin bütün algıları benim İZLENİMLER ve FİKİRLER diyeceğim iki türe ayrılır. Aralarındaki fark kuvvet derecelerine ve zihinde uyandırdıkları canlılığa dayanır ve onların düşüncemize ve bilincimize girme yollarını oluşturur. En yüksek kuvvet ve şiddetle giren algıları *izlenimler* olarak adlandırabiliriz; bütün duyum-samalarımızı, tutku ve duygularımızı, ruhta ilk belirişlerinden itibaren, bu adın altında kavırıyorum. *Fikirlerle* ise düşünme ve akıl yürütmede bunların soluk imgelerini kast ediyorum..." (David Hume, *A Treatise of Human Nature* [Londra: Penguin, 1969], s. 49. [vurgular orijinal metne ait.]).

65. Age., s. 462.
66. Aslında Hume ilişkili fikirleri (bitişiklik, özdeşlik, nedensellik) değiştirmeden değişebilen ilişkilerle böyle bir durumun sözkonusu olmadığı ilişkiler (benzerlik, zıtlık, nitelik dereceleri ve nicelik oranları) arasında bir ayrım yapar (Age., s. 117-18). Buysa fikirler arasındaki bütün bağlantıların dışsallık ilişkileri olduğu yargısıyla çelişiyor gibi görünmektedir. Ancak Deleuze bunun böyle olmadığını ileri sürer. Fikirlerle bağlı gibi görünen dört ilişki, bir kıyaslamayı yani kıyaslanan fikirlere dışsal bir işlemi ifade etmektedir. Bkz. Gilles Deleuze, *Empiricism and Subjectivity* (New York: Columbia University Press, 1991), s. 99-101.
67. Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 60.
68. Deleuze'ün belirttiği gibi:
“(...) çağrışım ilkeleri fikirlerin çağrışımını açıklıyorsa, başka bir fikrin değil de bu tikel fikrin belirli bir andaki çağrışımını yalnızca tutku ilkeleri açıklayabilir. (...) Tutku ilkeleri özneye kendi tekil içeriğini sağlarken çağrışım ilkeleri özneye gerekli formu sağlıyormuş gibi cereyan etmektedir her şey.” (Deleuze, *Empiricism and Subjectivity*, s. 103-4).
69. Age., s. 98. Burada Deleuze, “öbekleşme veya toplanmayı”, “sistemin” karşısına koyar. Bu, daha sonraki eserlerinde “öbekleşmeler” ile “katmanlar” arasında oluşturduğuna benzer bir karşıtlıktır. 1. Bölümde ileri sürdüğüm gibi bu karşıtlığı iki tür arasındaki bir dikotomi olarak değil, öbekleşmeleri niteleyen üçüncü boyut olarak ele almayı ve “katmanlar” olarak yüksek oranda kodlanmış öbekleşmeleri incelemeyi tercih ediyorum.

70. Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 327.
71. Age., s. 51.
72. Age., s. 308.
73. Deliliğin etkileri üzerine bkz. Age., s. 172.
74. Age., s. 308
75. Çağrışımıcılığın birleşimsel zayıflığına ilişkin en ünlü eleştirisi için bkz. Jerry A. Fodor and Zenon W. Pylyshyn, "Connectionism and cognitive architecture: a critical analysis," John Haugeland (der.), *Mind Design II. Philosophy, Psychology and Artificial Intelligence* içinde (Cambridge, MA: MIT Press, 1997), s. 309-50.
- Bu zayıflığı telafi etme ihtimali olan son dönem çağrışım-cı ardıllara ilişkin bir tartışma için bkz. William Bechtel and Adele Abrahamsen, *Connectionism and the Mind. An Introduction to Parallel Distributed Processing in Networks* (Cambridge, MA, ve Oxford: Basil Blackwell, 1991), s. 101-2; Andy Clark, *Microcognition. Philosophy, Cognitive Science, and Parallel Distributed Processing* (Cambridge, MA: MIT Press, 1990), s. 143-151.
76. Hem birleşimsel hem de evrimsel üretkenliğin gereksinimlerini karşılayan bir gramer kuramı için bkz. Zellig Harris, *A Theory of Language and Information: A Mathematical Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1981). Manuel De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History* (New York: Zone Books, 1997), 3. Bölümde mevcut diller ve lehçelerin kapsamlı evrimsel tarihini Zellig Harris'in fikirleri temelinde sunmuştum.
77. Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 144. Bir inanç "fikirlerimize ilaveten bir kuvvet veya canlılık verebilir sadece."

78. Age., s. 46.
79. Erving Goffman, *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviours* (New York: Pantheon Books, 1967), s. 1 (italikler bana ait). [Türkçesi: *Etkileşim Ritüelleri*, çev. Adem Bölükbaşı, Heretik Yayınları, 2017.]
80. Age., s. 19.
81. Age., s. 103.
82. Age., s. 34.
83. Age., s. 103.
84. On yıllardır sentaks ve semantiğe dalmış analitik felsefeciler bu pragmatik boyuta bulaşmaya ve çalışmalarına bu boyutu dahil etmeye başlıyorlar. “Toplumsal inşa” terimine ilişkin analizinde Ian Hacking, “Semantik içeriği nedir?” sorusunu sormaya özellikle direnir ve bunun yerine “Meselesi nedir?” (yani değeri nedir?) sorusunu sorar. Bkz. Ian Hacking, *The Social Construction of What?* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000), s. 5. Değer sorularının anlam sorularıyla aynı olmadığı argümanı şu eserde bulunabilir: Denis C. Philips, *Philosophy, Science, and Social Inquiry* (Oxford: Pergamon Press, 1987), s. 109.
85. Goffman, *Interaction Ritual*, s. 162-44.
86. Age., s. 218-19.
87. John Scott, *Social Network Analysis* (Londra: Sage Publications, 2000), s. 11, 31 ve 75.
88. Age., s. 70-73.
89. Age., s. 12.
90. Age., s. 79. Ayrıca bkz. Graham Crow, *Social Solidarities* (Buckingham: Open University Press, 2002), s. 52-3.
91. Crow, *Social Solidarities*, s. 119-20.

92. Kimlik işaretleri olarak yerel lehçeler hakkında bkz. William Labov, "The social setting of linguistic change," *Sociolinguistic Patterns* (Philadelphia, PN: University of Pennsylvania Press, 1972), s. 271.
 93. Crow, *Social Solidarities*, s. 128-9.
 94. Age., s. 86-8.
 95. Charles Tilly, *Stories, Identities, and Political Change* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002), s. 28-9.
 96. Charles Tilly, *Durable Inequality* (Berkeley, CA: University of California Press, 1999), s. 66.
 97. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Anti-Oedipus* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press), s. 147, 155. [Türkçesi: *Anti-Odipus*, çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 3. Baskı, 2017.]
 98. Tilly, *Stories, Identities, and Political Change*, s. 12. Özlere yönelik korkusu, onu gerçekçiliğin yumuşatılmış bir versiyonuna bağlanmaya itmiş olsa da, Tilly toplumsal kuramda gerçekçiliğin günümüzdeki en tutarlı savunucusudur belki de. Tilly insanların fizyolojik ihtiyaçlarla birlikte var olduğunu kabul etmek noktasında isteksizdir, ancak kendisini "ilişkisel gerçekçi", yani ilişkilere giren varlıkların değil ilişkilerin kendilerinin zihinden bağımsız olarak var olduğuna inanan biri olarak beyan eder. Onun açıklamasına göre süregelen varlıklar özleri varsayar ve bu yüzden de taahhüde pek layık değildirler. Kendisinin de belirttiği gibi toplumsal açıklamalar ya özlere ya da bağlar üzerinden yapılabilir. Bkz. Tilly, *Durable Inequality*, s. 45.
- İlk olarak, varlıklar onları üreten tarihsel süreç açısın-

dan değerlendirilirse onlara yönelik taahhüdün özleri içermesi gerekmez. İkinci olarak toplumsal etkileşim gerçekten de ilişkisel olmasına rağmen, toplumsal aktörlerce icra edilen kapasitelerin, nitelikleri tanımlayan aktörlere indirgenebilir olmaması bakımından kapasiteler bu süregelen niteliklerin ve dolayısıyla da süregelen varlıkların varoluşuna bağlıdır. Son olarak varlıkları ilişkilere tabi kılmak, içsellik ilişkilerine, yani içerisindeki parçalarca üretilen asli ilişkilerle oluşturulan bütünlere yönelik bir taahhüde tehlikeli bir yaklaşmadır.

99. Age., s. 90.

100. Age., s. 54.

101. Age., s. 89.

102. Age., s. 106-7.

103. Age., s. 52-3.

104. Age., s. 105-6.

105. Tilly, *Stories, Identities, and Political Change*, s. 102-3.

106. Şimdiye dek yerel bir topluluktan daha büyük bir nüfus, kelimenin gerçek anlamıyla tutarlı bir katmanlaşma sistemini idame ettirememiştir; Hindistan'daki kast sistemi bile, derece sıraları bakımından köyden köye çeşitlilik gösterir. Genel olarak derece sıraları tutarsızdır, öne çıkan katmanlar belirgin biçimde heterojendir ve hareketlilik sınır çizgilerini bulanıklaştırır (Age., s. 28-9).

107. Fark ve aralık, *mekânın* asli mefhumunun temelinde yer alır, yani birbirine dışsal olan ve hem *karşılıklı dışsallıkları* hem de üstünde, altında, *arasında* gibi nizami ilişkilerin yanı sıra bitişiklik, komşuluk veya mesafe ilişkileri üzerinden ve birbirleriyle ilişkili olarak tanımlanan farklı ve bir arada bulunan bir konumlar kümesidir.

Mesela küçük burjuvaların kimi nitelikleri, iki uç konum arasındaki ara bir konumu işgal etmesi olgusundan çıkarsanabilir; üstelik nesnel olarak bunlardan biri veya diğeriyle tanımlanabilir olmadan ve öznel olarak bunların biri veya diğeriyle özdeşleştirilmeden (Pierre Bourdieu, *Practical Reason* ([Stanford, 1998], CA: Stanford University Press, s. 6 [vurgu orijinal metne ait]).

108. Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice* (Cambridge: Polity Press, 1990), s. 54 (italikler bana ait).
109. Age., s. 55. Öbekleşme kuramıyla birlikte çok daha zengin bir *habitus* okuması, birey kişileri meydana getiren alışkanlık ve rutin kümelerinin topolojik diyagramı şeklinde yani alışkanlık ve becerilerin farklı kombinasyonları için olabilirlik uzayının yapısı biçiminde yapılabilir.
110. “Gerçekliğin inşasında dile ve daha genel olarak temsillere özel bir sembolik fayda atfeden Yeni-Kantçı kuram, toplumsal dünya sözkonusu olduğunda tamamen haklıdır. Adlandırma edimi, toplumsal faillerin toplumsal dünyaya dair algılarını yapılandırarak bu dünyanın yapısının tesis edilmesine yardımcı olur.” (Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power* [Cambridge: Harvard University Press, 1991], s. 105).
111. Tilly, *Durable Inequality*, s. 76.
112. Age., s. 36.
113. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Free Press of Glencoe, 1964), s. 331.
114. Age., s. 328-36.
115. Age., s. 348.
116. Age., 359
117. Weber’in belirttiği gibi, en rasyonel bürokraside bile asli

“yasallık inancı yerleşik ve alışkanlığa bağlı olagelmıştır; bu da demek oluyor ki bir dereceye kadar geleneksel-dir” (Age., s. 382).

118. James S. Coleman, *Foundations of Social Theory* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2000), s. 66.
119. Hasta bir işçi, kabul gören tıbbi süreçleri uygulayan bir doktor tarafından tedavi edilmelidir; işçinin tedavisinin etkili olup olmadığı daha az önemlidir. Bir otobüs şirketi, orada çok sayıda yolcu olsun olmasın, gerekli yerlere sefer yapmak zorundadır. Bir üniversite, bölümlerinin aldığı kayıttan bağımsız olarak uygun bölümleri idame ettirmek zorundadır. Yani faaliyetin ritüel değeri vardır: Görüntüleri sürdürür ve bir örgütlenmeyi geçerli kılar (John W. Meyer ve Brian Rowan, “Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony”, Walter W. Powell ve Paul J. DiMaggio (der.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde [Chicago, IL: University of Chicago Press, 1991], s. 55).
120. W. Richard Scott ve John W. Meyer, “The organization of societal sectors: propositions and early evidence”, Powell ve DiMaggio (der.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, s. 124. Bir bakıma bu yeni-kurumsal sosyoloji çalışması değerli olmakla birlikte ciddi bir kusur taşır, çünkü toplumsal inşacılık ve onun idealist ontolojisine bel bağlar. Dolayısıyla bazı örgütlenmelerin işleyişine dahil olan gerçek teknik meselelerin mevcut olduğunu açıkça tespit etmesine rağmen, nihayetinde “teknik addedilen” şeyi bir uzlaşıdan ibaret, yani teknik ve törensel faktörler arasındaki ayrımı gereksiz kılan bir iddia, bir tanımlama meselesi sayar.

121. Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of Prison* (New York: Vintage Books, 1979), s. 169 [Türkçesi: *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları, 7. Baskı, 2017].
122. Age., s. 171.
123. Age., s. 153.
124. Age., s. 195-6.
125. Age., s. 191-2.
126. Age., s. 190.
127. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, s. 363.
128. Deleuze öbekleşme analizini Foucault'nun eserlerine uygularken hastane ve hapishane binalarını maddi bileşenler (ya da "içeriğin formu"), tıp veya kriminoloji söylemleriniyse ifadesel bileşenler (veya "ifadenin formu") olarak belirler. Bkz Gilles Deleuze, *Foucault* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1988), s. 62.
129. Jeffrey Pfeffer ve Gerald R. Salancik, *The External Control of Organizations*. A 29 (Stanford, CA: Stanford University Press, 2003), s. 46.
130. Age., s. 48-50.
131. Age., s. 51. Bu yararlı görüşlere rağmen, kaynak bağımlılığı kuramı açısından büyük bir hata sözkonusudur burada. Yazarların, bir örgütlenmenin (veya onun idari personelinin) diğerleriyle olan ilişkilerini "algılamasının" yolu üzerine düşünmek için toplumsal inşacılığa bel bağlamaları, bir örgütlenmenin çevresinin fiilen dikkat kesildiği ilişkilerce yaratıldığı türünden idealist bir sonuca varmalarına sebep olmaktadır. Kendilerinin de belirttiği gibi, "Bir örgütlenmenin çevresinde icra edilen veya dikkat sü-

reçlerince yaratılan hiçbir şey, odak noktasını nesnel çevreden örgütlenmelerin bilgiyi seçip yadsıdıkları karar süreçlerinin özelliklerine çevirmeye eğilim göstermez (Age., s. 74). Peki ama herhangi biri dikkati, bir çevrenin bir örgütlenmeye sağladığı fırsat ve risklerin nesnel dağılımdan niye uzaklaştırmak ister? Ancak kaynak elde etmeye yönelik gerçek fırsatlarla (veya özerkliğini yitirmeye yönelik gerçek risklerle) bir örgütlenmenin bunlara ilişkin, sahip olsun ya da olmasın, farkındalığı arasındaki ayrım muhafaza edilmek suretiyle “kaçırılmış fırsatlardan” (veya “azımsanmış risklerden”) ve bu hatalı değerlendirmelerin bir örgütlenmenin gerçek bağımlılıklarla başa çıkma kabiliyeti üzerindeki etkilerden söz edilebilir. “İcra edilen” çevre mefhumu aslında tamamen gereksizdir; kaynak bağımlılığı kuramının toplumsal inşacı kısmının geri kalan kısımdan kolaylıkla ayrılabilmesi de gösteriyor ki bu mefhumun rolü teknik olmaktan ziyade törenseldir.

132. Age., 6. Bölüm.

133. Walter W. Powell, “Neither market nor Hierarchy. Network forms of organization”, Michael Handel (der.), *The Sociology of Organizations* içinde (Thousand Oaks, CA: Sage, 2003), s. 326.

134. John R. Munkirs ve James L Sturgeon, “Oligopolistic cooperation: conceptual and empirical evidence of market structure evolution”, Marc R. Tool ve Warren J. Samuels (der), *The Economy as a System of Power* içinde (New Brunswick, NJ: Transaction Press, 1989).

135. Paul M. Hhenberg ve Lynn Hollen Lees, *The Making of Urban Europe 1000-1950* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985), s. 202.

136. Michael Best, *The New Competition* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990), s. 14-15.
 137. Age., s. 205.
 138. Annalee Saxenian, *Regional Advantage. Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996), s. 2-3.
 139. Pfeffer ve Salancik, *The External Control of Organizations*, s. 94-5.
 140. Best, *The New Competition*, s. 239-40.
 141. Howard T. Odum ve Elizabeth C. Odum, *Energy Basis for Man and Nature* (New York: McGraw-Hill, 1981), s. 41.
 142. Saxenian, *Regional Advantage*, s. 34-6.
 143. Pfeffer ve Salancik, *The External Control of Organizations*, s. 178-9.
 144. Walter W. Powell ve Paul J. Dimaggio "The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields", Powell ve Dimaggio (der.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde, s. 71-2.
 145. Michael T. Hannan ve John Freeman, *Organizational Ecology* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989), s. 66.
 146. Oliver E. Williamson, "Transaction cost economics and organization theory", Oliver E. Williamson (der.), *Organization Theory* içinde (New York: Oxford University Press, 1995), s. 223.
 147. Oliver E. Williamson, "Chester Barnard and the incipient science of organization," Age., s. 196.
- Yeni kurumsal ekonomistlerin odak noktası kimi zaman son derece dardır (tek tercih imal etmek ya da

satın almak veya iç hiyerarşiler ya da dış pazarlar arasındadır); dolayısıyla ortaya çıkabilecek muhtemel karşılıklı kaynak bağımlılıklarının tamamını kapsamaz. Özellikle benzer boyuttaki örgütlenmeler arasındaki işbölümü (yani çok daha büyük bir firmanın bariz bir hâkimiyetinin olmaması durumunda) farklı ama birbirini adeta tamamlayan ürünler veya faaliyetler üzerinde uzmanlaşmaya yol açabilir. Bu ise imla etmek veya satın almak değil imal etmek veya işbirliği yapmak için firmalara başka bir tercih sunar. Sonuçta ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, teknolojilerin devri, mübadelesi ve ortak havuzda toplanması, standartlar ve hatta personel sözleşmelerine dayalı ittifaklara veya ortaklıklara neden olabilir. Bkz. G. B. Richardson, "The organization of industry", Peter J Buckley ve Jonathan Michie (der.), *Firms, Organizations and Contracts* içinde (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 59-63.

148. Terry M. Moe, "The politics of structural choice: toward a theory of public bureaucracy", *Organization Theory* içinde, s. 125.
149. Best, *The New Competition*, s. 82.
150. Jeffrey L. Pressman ve Aaron Wildavsky, *Implementation* (Berkeley, CA: University of California Press, 1984). 5. Bölüm.
151. Daniel A. Mazmanian ve Paul A. Sabatier, *Implementation and Public Policy* (Lanham, MD: University Press of America, 1989), s. 9.
152. B. Dan Wood ve Richard W. Waterman, *Bureaucratic Dynamics* (Boulder, CO: Westview Press, 1994), s. 22-30.

153. Pfeffer ve Salancik, *The External Control of Organizations*, s. 210-11.
154. Charles Tilly, *Stories. Identities. and Political Change* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002), s. 13.
155. Hannu Nurmi. *Comparing Voting Systems* (Dordrecht: D. Reidel. 1987). s. 2-3.
156. James O. Freedman, *Crisis and Legitimacy. The Administrative Process and American Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), s. 16-19.
157. Age., s. 44-6.
158. Age., s. 129-30 ve 161-76.
159. Wood ve Waterman, *Bureaucratic Dynamics* s. 33-7.
160. Age., s. 144.
161. Rolf Torstendhal, *Bureaucratization in Northwest Europe, 1880-1985* (Londra: Routledge, 1991), s. 203-16.
162. David Sanders, *Patterns of Political Instability* (Londra: MAcmillan, 1981), s. 5-10.
163. Kanuni hedeflerle politik kararlar arasındaki bazı ihtilaflar (genel kuralların özel durumlara nasıl uygulanacağı konusundaki anlaşmazlıklardan başka bir sebep söz konusu değilse) neredeyse kaçınılmaz olmasına karşın, kanun belirgin hedefleri öngörüyorsa, ona yüksek öncelik tanıyan duygudaş failleri tayin ediyorsa, veto noktalarının sayısını asgariye çekip itaatsiz memurları sindirmek için (ilgili politikalarda sübvansiyon veya tazminat değişiklikleri gibi) yeterli teşvikleri sağlıyorsa, teknik analizler yapmak için yeterli mali kaynak sağlayıp tekil durumları işleminden geçiriyorsa ve karar verme ölçütlerini etkileyip program hedefleri lehine söz konusu noktalara erişebiliyorsa, bu gibi farklılıklar azaltılabilir

(Mazmanian ve Sabatier, *Implementation and Public Policy*, s. 36).

164. Douglas C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (New York: Cambridge University Press, 1995), s. 120-131.
 165. Tilly, *Stories, Identities, and Political Change*, s. 129.
 166. T. K. Oommen, *Citizenship, Nationality, and Ethnicity* (Cambridge: Polity Press, 1997). Devlet odaklı ve devlet arayışı içindeki milliyetçilikler arasındaki fark için bkz. s. 34; somut durumlardaki karışımları için bkz. s. 134-45.
 167. Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York: Russell Sage Foundation, 1984), s. 103-11.
 168. Robert E. Park, "The city: suggestions for investigation of human behaviour in the urban environment", Robert E. Park ve Ernest W. Burgess (der.), *The City* içinde (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1984), s. 4-6.
 169. Anthony Giddens, *The Constitution of Society* (Berkeley, CA: University of California Press, 1986), s. 118-19. Giddens'ın bölgeselleşmiş mahallere ilişkin incelemesi Deleuze ve Guattari'nin yer yurt kavramına benzer: Hayvansal bölgelerle ilişkili olarak geliştirdikleri ama bu örnekle sınırlı kalmayan bir kavramdır bu. Aradaki paralelliği görmek için Giddens'ın tanımına, ritmik veya periyodik rutinler açısından, sınırların ifadesel işaretini eklememiz gerekiyor. Bu anlamda bir bölge "ifadesel hale gelen ritim edimidir."
- Krş. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987), s. 315. Aslında bir bölgesel öbekleşmenin

tanımında üç unsur yer alır. Hudutlarının işaretlenmesi için ve “o belirsiz ve kırılğan merkez etrafında bir çember çizerek sınırlı bir mekân oluşturmak için” (Age., s. 311) “[bir] bileşenin periyodik tekrarıyla kurulan bir mekân-zaman bloğuna” (Age., s. 313) ihtiyaç duyulur. Ritim ve hududa ek olarak, çemberi açma ve sınırdaki açıktan evin dışına çıkma ihtimali olmalıdır. Kuşkusuz bu, bir öbekleşmeyi gelecek ihtimallerine açabilen ve hatta onun kimliğini değiştirebilen yersiz yurtsuzlaşması sürecine tekabül eder.

170. Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life* (Berkeley, CA: University of California Press, 1992), s. 267.
171. James E. Vance Jr., *The Continuing City. Urban Morphology in Western Civilization* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1990), s. 24-5.
172. Braudel, *The Structures of Everyday Life*, s. 308.
173. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 416.
174. Age., s. 378.
175. Braudel, *The Structures of Everyday Life*, s. 310.
176. Age., s. 317.
177. Age., s. 324.
178. Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of Prison* (New York: Vintage Books, 1979), s. 172.
179. Giddens, *The Constitution of Society*, s. 152.
180. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 175.
181. Age., s. 120 ve 184-5. “Bastidlerde öğrenilen merkezi morfolojik gerçeklik, kentin geçişken ve orantılı planının, işlevsel eşitliğin en somut ifadelerinden biri ve onun savunulmasının da güçlü bir cephesi olduğudur.” (Age., s. 200).

182. Age., s 36-7.
183. Ekonomist Thomas Shelling'in gösterdiği gibi bu süreçlerin ardındaki dinamikler, birbirine yanıt veren insanlardan oluşan bir çevreye yanıt veren insanların dinamikleridir: Bir grup insanın benzer gruplar halinde yan yana yaşama tercihleri göz önünde bulundurulduğunda, bir muhite taşınmaya ya da oradan ayrılmaya yönelik olarak alınan her bir karar, mevcut sakinlerin ve orada oturmak isteyen insanların gelecekteki kararlarına nüfuz ederek muhitin kendisini değiştirecektir. Bkz. Thomas C. Shelling, *Micromotives and Macrobehaviour* (New York: Norton, 1978), 4. Bölüm.
184. Robert E. Park, "The city," Park and Burgess, *The City* içinde, s. 9.
185. Vallee Jr., *The Continuing City*, s. 316.
186. Ernest W. Burgess, "The growth of the city", Park and Burgess, *The City* içinde, s. 50.
187. Paul M. Hohenberg ve Lynn Hollen Lees, *The Making of Urban Europe 1000-1950* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1985). s. 299.
188. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 409.
189. Age., s. 412-13.
190. Age., s. 74-7.
191. Braudel, *The Structures of Everyday Life*, s. 484-9.
192. Age., s. 486.
193. Masahisa Fujita, Paul Krugman ve Amhony J. Venables, *The Spatial Economy. Cities, Regions, and International Trade* (Cambridge, MA: MIT Press, 1999). s. 4. Ayrıca bkz. Peter M. Allen, *Cities and Regions as Self-Organizing Systems* (Amsterdam: Gordon & Breach, 1997), s. 27.

194. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 373.
195. Deleuze ve Guattari ritmik olarak tekrarlayan motifleri ve bu motiflerin dış muhitle birlikte yarattıkları kontrpu-anları, işaretten ibaret bir şeyi bir tarza dönüştüren ifadesel bileşenleri, hayvansal öbikleşmeler dahil, bölgesel öbikleşmelerde örgütledikleri iki yol olarak ele alırlar. Bkz. Deleuze ve Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 317.
196. Spiro Kostoff, *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings throughout History* (Londra: Bullfinch Pres. 1991), s. 284-5.
197. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 56.
198. Braudel, *The Structures of Everyday Life*, s. 512.
199. Vance Jr., *The Continuing City*, s. 502-4.
200. Hohenberg ve Hollen Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 20-23 (1000 ve 1300 yılları arasındaki dönem için); s. 106-7 (1500-1800 için) ve s. 217-220 (1800-1900 için).
201. Fujita vd. *The Spatial Economy*, s. 34.
202. Allen, *Cities and Regions as Self-Organizing Systems*, s. 53.
203. Hohenberg ve Hollen Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 51-4.
204. Age., s. 240.
205. Fernand Braudel, *The Perspective Of the World* (New York: Harper & Row, 1979), s. 27-31.
206. Hohenberg ve Hollen Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 66.
207. Braudel, *The Perspective of the World*, s. 30-31.
208. Hohenberg ve Hollen Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 6.
209. Age., s. 281.

210. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Random House, 1987), s. 70-71.
211. J. Craig Barker, *Intentional Law and International Relations* (Londra: Continuum, 2000), s. 5-8. Beş yıllık müzakere dönemi için bkz. Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1987), s. 170-78.
212. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, s. 86 (vurgu orijinal metne ait).
213. Fernand Braudel, *The Wheels of Commerce* (New York: Harper & Row. 1979), s. 544-5.
214. Age., s. 525 (vurgu bana ait).
215. Braudel, *The Structures of Everyday Life*. s. 527.
216. Hohenberg ve Hollen Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 242.
217. Kostoff, *The City Shaped*, s. 211-15.
218. Age., s. 217.
219. Diller ve lehçelerin siyasi tarihine ilişkin mevcut bütün malzemeyi Manuel De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History* (New York: Zone Books, 1997), 3. Bölümde sentezlemeye çalıştım [Türkçesi: *Çizgisel Olmayan Tarih. Bin Yılın Öyküsü*, çev. Ebru Kılıç, Metis Yayınları, 2013].
220. Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1985), s. 87.
221. Peter J. Taylor. *Political Geography* (New York: Longman, 1985), s. 113-15.
222. Braudel, Akdeniz'i bağdaşık bir ekonomik alan olarak

ele almak için “dünya-ekonomisi” terimini sunar: Fernand Braudel, *The Mediterranean. And the Mediterranean World in the Age of Philip II*, I. Cilt (Berkeley. CA: University of California Pres. 1995), s. 419. Braudel bu özgün kavramı iki Alman araştırmacıya atfeder: Braudel, *The Perspective of the World*. s. 634, n. 4.

223. Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An introduction* (Durham, NC: Duke University Press, 20(4), s. 11-17.

224. Age., s. 16. Wallerstein’ın makro indirgemeciliği, büyük ölçekli toplumsal varlıkları kavramsallaştırmak için doğrudan doğruya Hegelci tümlükleri kullanmasından kaynaklanır. Bkz. Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Pres. 1993), s. 4.

225. Braudel, *The Wheels of Commerce*, s. 458.

- açıklama 97, 99-100, 103-4, 108,
 nedenlerle 59, 67-71 111-2, 117-9, 127, 129, 133,
 gerekçeler ve güdülerle 24, 143-4, 148, 155, 160, 173,
 39, 44-47, 70, 74, 90 177-8, 194, 203, 205
 topolojik kısıtlamalarla 59
 Aristoteles 22, 51-2, 55-6 Foucault, Michel 129, 131,
 134, 175
 Bourdieu, Pierre 113-7
 bölgesel devlet 15, 35, 61, 64, Giddens, Anthony 14, 23-4,
 72, 81, 119, 125-6, 167-8, 175
 195-200, 203-5 Goffman, Erving 14, 96-7, 99-
 Braudel, Fernand 36-7, 169- 100, 207
 70, 172, 174, 187,
 194, 198, 201, 206-7
 Bunge, Mario 24, 41, 43
 Coleman, James 127
 dayanışma 28, 39, 44, 67, 77, 120, 124-5, 135, 137, 149-
 103-5, 117, 143-4, 149, 163 54, 157, 159-64, 178, 196,
 Deleuze, Gilles 10-2, 25-6, 201
 30-1, 57, 87-90
 dil 28-9, 31-2, 34, 38, 44-5, ilişkiler
 76-8, 82-4, 88, 91, 93-4, dışsallık 25-7, 38, 83, 87,

- 89, 96, 101, 106, 114, 126, 135-6, 138, 150, 153
- içsellik 23-4, 26, 34, 37, 41, 83, 93
- parça-bütün 10, 23, 82-3, 226
- kapasiteler 17, 24-5, 35, 40, 55-6, 66, 68-9, 71, 92-93, 96, 102, 131, 134, 136, 149, 156, 158, 164
- kaynaklar 11, 24, 38, 65-8, 70-1, 74, 77-8, 104-7, 110, 112-4, 117, 119, 124, 126, 132, 135-6, 138, 143-5, 147, 152-3, 156, 158, 161-2, 177, 183, 189, 191-2, 198, 200, 202, 204-5
- Kennedy, Paul 196, 198
- kimlik 10, 12, 33, 43, 62, 91-2, 96, 98-9, 101, 104, 106, 132, 154, 187, 205
- kişilerarası ağlar 9, 14-5, 28, 30, 33, 63-4, 66, 73-4, 78, 80-1, 101, 104, 106, 117, 119, 134, 153, 166
- kurumsal örgütlenmeler 8-9, 14-5, 28, 33, 63-4, 67, 80-1, 117, 119, 123, 134, 153, 167
- kusursuz ağ 39, 42
- meşruiyet 27, 58, 68, 76-7, 117, 123-9, 132, 138, 149, 152, 155-7, 159-60, 162-3
- mikro-makro sorunu 13, 16
- nüfuslar 34-5, 38, 41-2, 47-8, 54, 62, 64, 72, 82, 96, 106, 126, 134, 153, 163, 167, 175, 182, 187, 190-200
- oluşum 31, 34-5, 40, 60, 62, 65, 70, 72-3, 88, 90, 93, 111, 129, 162, 188
- ontoloji 7-12, 14-5, 17, 21, 48, 51, 54-5, 58, 61, 71, 74-5, 84, 87, 114, 120, 123, 150, 206-7
- öbekleşme
- kodlama / kod çözme 32-5, 38-9, 43, 54
- ifadesel bileşenler 27-8, 34, 43, 91, 93, 103-4, 114, 123, 127-28, 155, 172, 185, 192-93, 211, 235, 243
- maddi bileşenler 27-8, 32, 43, 91, 98, 103, 109, 114, 129-30, 144, 155, 157, 169-

- 70, 184, 192, 200, 235
- yerli yurtlulaşma / yersiz
yurtsuzlaşma kuramı 11,
27-35, 38-9, 54, 91, 99-100,
104-06, 119, 133, 144-46,
158-60, 163, 177-80, 194,
204-05, 211-12, 213, 215-
16, 220-21
- öz 12, 25, 34, 42-3, 46, 51-2,
54-6, 58-9, 74-5, 83-4, 89,
95, 114, 116, 143, 160, 185,
193, 203, 206-7
- öznellik 62, 87-90, 94-6, 114
- pazarlar 35-7, 57, 61-2, 67,
70, 123, 136, 176, 179, 182-
3, 190, 193, 200-1
- sohbetler 28-30, 33, 62, 83,
96, 98-9, 101, 103, 154
- şehirler 14, 64, 69-70, 75, 167,
181-96, 201-02
- toplumsal inşa 13, 84
- tekillikler
- bireysel 54-5, 57-8, 75
- tümel 56-7, 75
- Tilly, Charles 14, 105, 118,
- 154, 164
- toplumsal hareketler 64, 111,
154
- toplumsal sınıflar 13, 112-3,
119
- Vance, James 171, 177
- Weber, Max 14, 44, 58, 124
- yaptırım 31, 65, 105-06, 115,
129, 133-34, 143, 148
- yoğunluk 40, 66-7, 88, 94-5,
102-3, 183, 188, 195, 197
- yürürlüğe girmek 78-9, 143,
150-51, 159
- zamansallık 31, 53, 75-7, 80-
1, 89, 99, 123, 130, 174,
198-9, 206-7

Yeni materyalizmin temsilcilerinden Meksikalı filozof, sanatçı, çağımızın özgün düşünürlerinden Manuel De Landa, *Yeni Bir Toplum Felsefesi*'nde ufuk açıcı bir toplumsal ontoloji geliştiriyor.

Toplumsal süreçleri “birey” ve “toplum” benzeri şeyleştirilmiş genellikler bakımından düşünmeyen, aynı şekilde mikro ve makro olmak üzere iki sabit düzeyde gerçekleştiği fikrini altüst eden bir yeni ontolojidir bu. Kitapta tanımlanan gerçekçi toplumsal ontoloji, kişilerden devasa ulus-devletlere dek çeşitlilik barındıran toplumsal varlıkları, tarihsel süreçler aracılığıyla inşa edilmiş öbikleşmeler biçiminde ele alıyor. Her ne kadar Fransız düşünür Gilles Deleuze’ün öbikleşme kuramından hareket etse de, bu yaklaşım onun zorluklarını ve eksikliklerini irdeleyerek genişleten ve onu bir adım öteye taşıyan, toplumsal gerçekçiliğin kusurlarını bertaraf etmeye imkân tanıyan bir “yeni öbikleşme kuramı”nın temel fikirlerini ve kavramlarını barındırıyor. Bu kitabın ekseninde Deleuze’ün yanı sıra, Max Weber, Fernand Braudel, Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Erving Goffman gibi düşünürler de yer alıyor.

Yeni Bir Toplum Felsefesi özgün olduğu kadar derinlikli bir modern toplum analizidir; en önemlisi de indirgemeciliğe, özcülüğe ve şeyleştirilmeye kökten bir karşı çıkıştır.

